

UNIVERZITA KARLOVA

FAKULTA SOCIÁLNÍCH VĚD

Institut komunikačních studií a žurnalistiky

Jan Podzimek

Modularita
jako vlastnost mediální sémiotiky a dalších metod

Dizertační práce

Praha 2022

Autor práce: **Jan Podzimek**

Vedoucí práce: **PhDr. Petr Bednařík, Ph.D.**

Rok obhajoby: 2022

Abstrakt

Tato dizertační práce zkoumá specifika mediální sémiotiky coby metody analýzy mediálních obsahů. Základním zkoumaným materiálem jsou mediálněsémiotické studie, sekundárním i studie z jiných aplikovaných sémiotik a metodické publikace z oboru. Použitou metodou je analýza diskurzu, provedená na všech úrovních od mikrostruktur po makrostruktury, konkrétně na rovinách jazyka, intertextuality, narativity, diskuzí, diskurzivních modelů a diskurzů. Zohledňovány byly i interdiskurzivní vztahy mediální sémiotiky k mediálním studiím, k teoretické sémiotice a k dalším souvisejícím oborům, stejně jako otázka, zda při přebírání konceptů z uvedených oblastí do oblasti mediální sémiotiky dochází k nějakým transformacím těchto konceptů a jak tyto transformace souvisejí s povahou daných diskurzů. Hlavním přínosem této dizertační práce je představení principu modularity. Jedná se o specifický způsob zapojování analytických funkcí do analytického aparátu, který se vyskytuje ve všech zkoumaných mediálněsémiotických studiích, ale také ve studiích, které spadají do dalších aplikovaných sémiotik (filmová sémiotika, antropologická sémiotika, sémiotika práva) a do analýzy diskurzu. Modularita je samostatný princip, který ve výše uvedených metodách musí být vždy nutně přítomný. Přesto se jedná o princip, který není vůbec ošetřen v relevantní odborné literatuře. Dizertační práce představuje odhalené vlastnosti modularity a v závěru nabízí potenciální přínosy jejího vědomého zohledňování.

Klíčová slova

modularita, mediální sémiotika, analýza diskurzu, metody výzkumu médií, metodologie vědy, aplikovaná sémiotika

Bibliografický záznam

PODZIMEK, Jan. *Modularita jako vlastnost mediální sémiotiky a dalších metod*. Praha, 2022. 93 s. Dizertační práce (Ph.D.). Univerzita Karlova, Fakulta sociálních věd, Institut komunikačních studií a žurnalistiky. Katedra mediálních studií. Školitel PhDr. Petr Bednařík, Ph.D.

Abstract

This dissertation explores specifics of media semiotics as a method of media content analysis. The main research sample consists of mediasemiotic studies, in the second place of studies within other applied semiotics and methodological publications on the subject. The research method is a discourse analysis, done on all levels from micro- to macrostructures, specifically on levels of language, intertextuality, narrativity, discussions, discourse models and discourses. The analysis also took into account interdiscursive relations between media semiotics and media studies, theoretic semiotics, and other related disciplines, as well as the question whether bringing concepts from these fields into media semiotics involves some transformations of these concepts, and how are these transformations related to the nature of the given discourses. The main contribution of this dissertation is introduction of the principle of modularity. It is a specific way of employing analytical functions into an analytical engine, which was present in all researched media semiotic studies, but also in the studies which belong to other applied semiotics (movie semiotics, anthropological semiotics, semiotics of law), and to discourse analysis as well. The modularity is an autonomous principle which must be, in case of the forenamed methods, always necessarily present. Yet, it is a principle which is not treated at all in relevant literature. The dissertation introduces the discovered characteristics of modularity, and in conclusion it offers possible benefits of using the principle of modularity consciously.

Keywords

modularity, media semiotics, discourse analysis, methods of media research, methodology of science, applied semiotics

Prohlášení

1. Prohlašuji, že jsem předkládanou práci zpracoval samostatně a použil jsem jen uvedené prameny a literaturu.
2. Prohlašuji, že práce nebyla využita k získání jiného titulu.
3. Souhlasím, aby práce byla zpřístupněna pro studijní a výzkumné účely.

V Praze dne

Jan Podzimek

Poděkování

Na tomto místě bych rád poděkoval PhDr. Petru Bednaříkovi, Ph.D., PhDr. Soně Schneiderové, Ph.D., prof. PhDr. Janu Jirákovi, Ph.D., Mgr. Petru Frintovi a dalším za to, že mi poskytli cenné rady při psaní této práce. Dále své ženě za neutuchající podporu a svým dětem za to, že mě občas nechaly psát. Zvláštní poděkování bych chtěl vyjádřit PhDr. Otakaru Šoltysovi, CSc. za to, že mě uvedl do světa mediální sémiotiky.

Obsah

Předmluva.....	10
Úvod.....	11
1 Teoretická východiska.....	13
1.1 Aplikovaná sémiotika.....	13
1.2 Sémiotika jako metoda výzkumu médií.....	15
1.3 Kvalitativní obsahová analýza.....	15
2 Nastavení výzkumu.....	17
2.1 Fáze výzkumu.....	17
2.2 Výběr vzorku.....	18
2.3 Terminologie.....	20
3 Výzkumná metoda.....	23
3.1 Volba analýzy diskurzu.....	23
3.2 Druh analýzy diskurzu.....	23
3.3 Diskurz.....	24
3.4 Povaha analýzy.....	25
3.5 Roviny diskurzu.....	26
4 Výsledky analýzy.....	45
4.1 Povaha mediálněsémiotického diskurzu.....	45
4.2 Teze o modularitě.....	48
4.3 Koncept.....	48
4.4 Modularita.....	59
4.5 Za hranice mediální sémiotiky.....	68
5 Závěr.....	78
Slovníček.....	80
Použitá literatura.....	81
Přílohy.....	86
Příloha č. 1: Zkoumané studie.....	86
Příloha č. 2: Zkoumané publikace.....	92

Seznam schémat a obrázků

Obrázek 1: Množina aplikovaných konceptů	53
Obrázek 2: Funkční propojení konceptů	56

Předmluva

Základní zaměření mé dizertační práce bylo předem jasné, neboť se dlouhodobě věnuji mediálněsémiotické analýze, kterou nejen využívám ve svých výzkumech a dále studuji, ale také ji vyučuji a vedu, oponuji a konzultuji diplomové práce, jež ji obsahují. Oblast zájmu však není totéž jako výzkumný záměr, a proto jsem zvažoval tři možnosti, jak toto téma využít. Za prvé, provést mediálněsémiotickou analýzu nějakého konkrétního tématu. Několik studií tohoto typu jsem publikoval, v dizertační práci jsem však usiloval o víc: chtěl jsem, aby v ní mediální sémiotika byla nikoli nástrojem, ale vlastním předmětem zkoumání. Druhou možností bylo pokusit se precizovat metodické přístupy a prozkoumat nové možnosti aplikace některých sémiotických konceptů. Vzhledem k povaze mediálněsémiotické analýzy by však toto bylo možné provést jen při zohlednění témat, na něž by byly koncepty aplikovány. Třetí možností bylo hlouběji prozkoumat povahu mediálněsémiotické analýzy tak, jak je realizována.

Rozhodl jsem se pro třetí variantu, a to především z toho důvodu, že chci co nejlépe znát nástroj, s nímž pracuji, a že zde spatřuji mnoho neprozkoumaného: publikací, které se věnují mediální sémiotice jako metodě, je pomálu a řadu zásadních otázek pokrývají jen okrajově či vůbec, jak ostatně dosvědčí i tato dizertační práce.

Přestože jsem si toto téma zvolil z řady subjektivních důvodů, doufám, že tato dizertační práce bude přínosná nejen pro mne, ale i pro ostatní čtenáře. Jejím hlavním přínosem je odhalení principu modularity, jenž jak se ukázalo, není příznačný pouze pro mediální sémiotiku, ale týká se i některých dalších metod, například analýzy diskurzu. Jedná se o princip, který nejen objasňuje původní výzkumné otázky, ale odhaluje i další mechanismy tohoto typu metod. Zároveň přináší řadu nových otázek, jejichž zodpovězení bylo v rámci limitů práce možné jen částečně. Produktivitu ústřední teze a závěrů s ní spjatých tak ukáže až aplikace v konkrétních studiích, což však není předmětem ani cílem této dizertační práce.

Úvod

Záměrem této dizertační práce je prozkoumat specifika mediální sémiotiky coby metody výzkumu médií, a to na základě případů z praxe, tj. analýzou mediálněsémiotických studií publikovaných v recenzovaných periodících.

Použitou metodou výzkumu je analýza diskurzu, jejíž přínos je vysvětlen níže (s. 23); na mediální sémiotiku proto bude nahlíženo jako na diskurz¹ a z této perspektivy bude zkoumána jak jeho vnitřní povaha, tak vztah k diskurzu mediálních studií, k diskurzu teoretické sémiotiky a k diskurzům dalších oborů.

Hlavní výzkumná otázka zní,

jaká je povaha mediálněsémiotického diskurzu?

Záměrem zde není pokusit se popsat mediálněsémiotický diskurz v jeho co největší šíři, neboť by tím hrozilo rozmělnění a povrchnost tématu, a navíc úplné zmapování diskurzu není nikdy možné. Proto jsem jako výchozí bod použil dvě podpůrné otázky, a to zprv,

jaký je vztah mediální sémiotiky k mediálním studiím a k teoretické sémiotice, případně k dalším souvisejícím oborům,

a zadruhé,

zda při přenášení konceptů² z oblasti teoretické sémiotiky do mediální sémiotiky dochází k nějakým transformacím přenášených konceptů.

Plný rozsah hlavní výzkumné otázky vyplyne na povrch až po představení komplexnosti výzkumné metody (s. 23), zejména pak jednotlivých rovin diskurzu, neboť povaha mediálněsémiotického diskurzu byla zkoumána na rovině jazyka, intertextuality, narativu, diskuzí, diskurzivních modelů a diskurzů (s. 26). Za pomoci těchto nástrojů jsem se zaměřil na zkoumání vlastností, vztahů a struktur jednotlivých prvků.

Přestože lze na mediální sémiotiku nahlížet jako na samostatný diskurz, jeho specifika není možné náležitě interpretovat bez zohledňování vztahu tohoto diskurzu k mediálním studiím, teoretické sémiotice a k dalším souvisejícím oborům, jako jsou jiné aplikované sémiotiky (tj. nejen mediální, ale i filmová, vizuální, literární atd.) a obory, které sémiotika využívá v rámci svých dílčích nástrojů, což jsou různé oblasti lingvistiky, ale také vizuálních studií, filmových studií, studií ideologie atd.

Jestliže mediální sémiotika využívá koncepty z těchto oblastí, je nutné se ptát, zda při jejich přenášení do oblasti mediální sémiotiky nedochází k nějakým transformacím, jako jsou například zjednodušování, dekontextualizace či přizpůsobování specifikům mediálních obsahů.

¹ Konkrétně jako na diskurz vycházející především z pojetí J. P. Geeho (2005; 2014). Blíže k výběru konkrétního pojetí analýzy diskurzu viz kap. 3 (s. 23).

² Definice pojmu „koncept“ viz s. 48 a Slovníček.

První kapitola dizertační práce představuje teoretická východiska vystihující základní vlastnosti mediálněsémiotické analýzy. Tato východiska se promítají jak do nastavení výzkumu, tak i do vlastní analýzy a interpretace závěrečných zjištění.

Druhá kapitola je věnována nastavení výzkumu a obsahuje popis jednotlivých fází, výběr zkoumaných vzorků a poznámky k terminologii.

Třetí kapitola podrobně popisuje výzkumnou metodu, kterou je analýza diskurzu. Je zde přítomno zdůvodnění výběru této metody, představení různých pojetí diskurzu, zdůvodnění volby pojetí podle J. P. Geeho a podrobný popis rovin diskurzu, na nichž byly prováděny jednotlivé analytické operace.

Čtvrtá kapitola představuje výsledky analýzy. První část představuje nejvýraznější vlastnosti mediální sémiotiky ve vztahu k výzkumným otázkám, zatímco následující části jsou věnovány popisu hlavního zjištění této dizertační práce, jímž je princip modularity.

Následuje závěr a po něm ještě slovníček klíčových pojmů používaných v této dizertační práci.

1 Teoretická východiska

Vzhledem k tomu, že tato dizertační práce zkoumá povahu metody, bylo nutné přistoupit k otázce teoretických východisek velmi obezřetně: v tomto oddíle proto uvádím jen ty skutečnosti, které jsou zcela základní a nesporné a které pro potřeby výzkumu sloužily jako východiska. Nepatří sem tedy (1.) skutečnosti, které nemají obecnou platnost, ale jsou příznačné jen pro některé autory či směry, (2.) skutečnosti, které nemají oporu v literatuře, tj. různá nepsaná pravidla, protože i ta jsou předmětem mého výzkumného zájmu.

Zároveň je nutné upozornit, že tato dizertační práce si neklade za cíl obecné výklady sémiotických pojmů a teorií, neboť předpokládá základní orientaci v dané problematice. Případy, kdy je znalost sémiotických konceptů nezbytná pro pochopení předkládaných zjištění, jsou však vždy ošetřeny vysvětlením v textu či v poznámce pod čarou.

Základní východiska lze shrnout do věty, jejímuž objasnění je věnován zbytek kapitoly:

Mediální sémiotika je (1.) jedna z aplikovaných sémiotik, (2.) metoda výzkumu médií, (3.) druh kvalitativní obsahové analýzy.

1.1 Aplikovaná sémiotika

Pro potřeby této dizertační práce je nutné důsledně rozlišovat mezi teoretickou a aplikovanou sémiotikou. Rozdíl je jasně popsán například v Sebeokově výčtu druhů definic sémiotiky:

„Z mnoha různých definic se jako nejkompexnější jeví řada pěti základních typů definic sémiotiky, kterou nabízí *Encyklopedický slovník sémiotiky*:³

(1) Sémiotika je sada syntaktických, sémantických a pragmatických vlastností znaků.

(2) Sémiotika je disciplína studující (1), tj. studuje syntaktické, sémantické a pragmatické vlastnosti znaků a jejich vzájemné vztahy. Skládá se ze tří subdisciplín: syntaktika, sémantika a pragmatika.

(3) Sémiotika je metateorie studující (2), teoretická sémiotika.

(4) Sémiotika je metoda nebo soubor metod, které mohou být aplikovány v oblastech mimo tradičně vymezované znakové systémy (zejména přirozený jazyk), v módě, rituálech, příbuzenských vztazích atd.

(5) Sémiotika je aplikovaná věda využívající sémiotické metody při studiu konkrétních předmětů. V tomto smyslu se pak mluví o sémiotice hudby, sémiotice architektury &c.“ (Gvoždiak 2014, s. 20–21)

Mediální sémiotika je v tomto ohledu jednou z aplikovaných sémiotik (bod 5) coby metoda výzkumu mediálních obsahů.

³ „Sebeok, T. (ed.), 1986. *Encyclopedic Dictionary of Semiotics*, Berlin – New York – Amsterdam: Mouton de Gruyter. 901–912.“

Rozlišování mezi teoretickou sémiotikou a aplikovanými sémiotikami není příznačné jen pro Sebeoka, ale je běžné v celém oboru; například Doubravová (2008) rozlišuje „teoretickou sémiotiku“ a „sémiotiku v praxi“ a Nöth nabízí přehled několika variant tohoto členění:

„Vznikla řada návrhů na systémové rozčlenění sémiotiky. Morris navrhl členění na *čistou*, *deskriptivní* a *aplikovanou* sémiotiku (1938: 9; 1946: 366), Carnap přidal větve *obecné* sémiotiky a *speciálních* sémiotik (cf. Lieb 1971), a Hjelmslev rozlišoval mezi sémiologií coby metajazykem sémiotických systémů a *metasémiologií* coby metaoborem řady vědeckých sémiologií. [...] Morris popisuje sémiotiku jako vědu a zároveň vědecký nástroj [...] (1938: 2; Morris 2.1.3).“ (Nöth 1998, s. 5)⁴

Za nejvýstižnější vyjádření podstaty rozdílu mezi teoretickou a aplikovanou sémiotikou však považuji přirovnání k Saussurovu členění na vnitřní a vnější lingvistiku, kdy se ve vnitřní lingvistice jazyk stává „jako jediný předmětem systematického studia“ (Saussure 1996, s. 22), zatímco vnější lingvistika napomáhá ostatním vědám zkoumat jazykové jevy jako „jevy nesystémové a v zásadě přímo podmíněné vztahem ke společnosti“ (tamtéž). Stejně můžeme rozlišovat i vnitřní a vnější sémiotiku, přičemž vnitřní sémiotikou je právě teoretická sémiotika a vnější sémiotikou aplikovaná sémiotika. Mediální sémiotika v tomto ohledu coby aplikovaná sémiotika slouží jako nástroj pro zodpovídání otázek mediálních studií.

1.1.1 Interdiskurzivita

Mediální sémiotika využívá jako analytické nástroje pojmy z teoretické sémiotiky, z ostatních aplikovaných sémiotik a z dalších oborů, např. z lingvistiky, vizuálních studií, sociologie, etnologie, literární vědy, logiky aj. Všechny tyto oblasti lze nahlížet jako diskurzy, což je perspektiva, z níž vycházejí všechny výzkumné otázky v této dizertační práci (viz s. 11). Povaha diskurzu je přitom určována vztahem k souvisejícím diskurzům a jejich povahou.

1.1.2 Nejednotnost

Ve vztahu k sémiotice je nutné zohlednit otázku její nejednotnosti:

„Sémiotika se nestala ani jednotnou vědou, ani oním ‚sjednocujícím úhlem pohledu‘, který měl na mysli Morris, když nastiňoval ‚kontury vědy o znacích‘ pro *International Encyclopedia of United Science* Otto Neuratha (Morris 1938:1).“ (Nöth 1998, s. 4)

Fakt, že sémiotika není jednotná, však není na závadu, neboť větší množství směrů, škol a tradic rozšiřuje škálu jejích možností (viz s. 62). Sjednocujícím úhlem pohledu je v úryvku míněna představa, že by sémiotika měla sloužit jako základ dalších souvisejících oborů, což se nestalo, neboť zapojení sémiotiky může být přínosné, ale není nezbytné. Při snaze popsat diskurzivní specifika mediální sémiotiky bude zapotřebí tuto nejednotnost zohledňovat.

⁴ Citace z publikací, které nevyšly v českém nebo slovenském jazyce, jsem přeložil do češtiny. Bibliografické údaje o publikacích, na něž je odkazováno v citacích (zde Lieb a několikrát Morris), uvádím jen v případě, že přímo souvisejí s probíranými tématy.

1.2 Sémiotika jako metoda výzkumu médií

Mediální sémiotika je metodou výzkumu médií, a to z několika důvodů. Prvním z nich je sama existence potenciálu pro tuto roli, jenž ten vzniká díky tomu, že součástí mediálních studií je mimo jiné i zkoumání mediálních obsahů a že existují snahy o vytváření a rozvíjení aplikovaných sémiotik v rozličných oblastech. Druhým z nich je fakt, že tento potenciál je opravdu uskutečňován, neboť mediálněsémiotické studie existují a neustále vycházejí nové (viz výzkumný vzorek, s. 18). Třetím důvodem je fakt, že sémiotická analýza je v rámci mediálních studií uznávána jako jedna z metod výzkumu médií, což se projevuje mimo jiné tím, že má své místo v publikacích o metodách výzkumu médií (viz Berger 2015; Gunter 2000; Jensen 2002; Sedláková 2014; Stokes 2003; Trampota & Vojtěchovská 2010 aj.).

1.3 Kvalitativní obsahová analýza

Mediální sémiotika patří mezi kvalitativní obsahové analýzy (explicitně např. Jensen 2002; Sedláková 2014; Stokes 2003; Trampota & Vojtěchovská 2010).⁵ Platí pro ni tedy stejné možnosti a omezení jako pro další druhy kvalitativní obsahové analýzy, jako jsou analýza diskurzu, výzkum narativu, zakotvená teorie, hermeneutická analýza a další.

1.3.1 Kvalitativní metody

Jedním z příznačných rysů kvalitativních metod je nízká míra standardizovatelnosti (viz Flick 2009, s. 472), která má své nevýhody, neboť „[s]tandardizace v kvalitativním výzkumu je slabá, a proto má kvalitativní výzkum poměrně nízkou reliabilitu“ (Disman 2002, s. 287), ale i výhody, protože nižší míra omezení nabízí potenciálně vysokou validitu (tamtéž).

Specifickým rysem kvalitativních metod je možnost přidávat analytické nástroje v průběhu výzkumu (Creswell 2007, s. 39). To je ovšem potřeba provést tak, aby nové analytické nástroje byly použity ve všech zkoumaných vzorcích, tj. zpětně je aplikovat na vzorky analyzované před zavedením dodatečně přidaného nástroje.

Z hlediska analytického přístupu je kvalitativní výzkum induktivní (Disman 2002, s. 287) a „pátrá po jakékoliv struktuře, která existuje v proměnných v oblasti jeho zájmu“ (tamtéž, s. 288).

Dalším charakteristickým rysem je velikost vzorku, neboť kvalitativní výzkum poskytuje „[m]noho informace o velmi malém počtu jedinců“ (Disman 2002, s. 286), případně jiných zkoumaných prvků, což opět přispívá k potenciálně vysoké validitě, ale zároveň to komplikuje možnost širší generalizace (tamtéž).

Kvalitativní metody pracují s principem nasycení výzkumného vzorku, což znamená, že „metodika kvalitativního výzkumu je definitivní teprve tehdy, když bylo dosaženo teoretické saturace [...]“ (Disman 2002, s. 302). V důsledku toho nemusí být využit všechno výzkumný materiál, nebo může naopak dojít k tomu, že je potřeba vzorek rozšířit.

⁵ Zvláštní výjimku představuje Berger (2016), který sémiotickou analýzu řadí mezi metody analýzy textu (spolu s rétorickou metodou, ideologickou kritikou, psychoanalytickou kritikou a analýzou diskurzu), zatímco do kategorie kvalitativních metod řadí rozhovory, historiografický výzkum, etnometodologický výzkum a zúčastněné pozorování. Přímou však neříká, že by sémiotická analýza neměla kvalitativní povahu, natož že by byla kvantitativní.

1.3.2 Obsahové analýzy

Je nesporné, že mediálněsémiotická analýza patří mezi analýzy obsahové (viz např. Berger 2016; Sedláková 2014, s. 329–330; Stokes 2003; Trampota & Vojtěchovská 2010). Základním specifikem obsahových analýz je skutečnost, že zkoumají vlastní povahu komunikátů, z nichž dokáží vyčíst mnoho sociokulturních i jiných aspektů⁶ textu.⁷ Některé obsahové analýzy zároveň kladou velký důraz na zohledňování již známých aspektů sociokulturního kontextu při interpretaci textů. Limity obsahové analýzy však spočívají v tom, že z obsahů nelze s jistotou vyvozovat jejich účinky na příjemce ani záměr autora sdělení.

⁶ Jinými než sociokulturními aspekty jsou myšleny zejm. ty, které jsou spojeny s povahou a osobností konkrétního jedince, což zkoumá např. psychologie, ale v oblasti humanitních věd např. literární věda v souvislosti s osobnostmi autorů.

⁷ Pojem „text“ v této práci užívám ve smyslu jakéhokoli uceleného obsahu: textem může být psaný text i promluva, fotografie, seriál, písnička atd.

2 Nastavení výzkumu

Tato kapitola obsahuje popis jednotlivých fází výzkumu, parametry výběru zkoumaných vzorků a několik poznámek k terminologii. Kapitola neobsahuje popis výzkumné metody a dílčích analytických nástrojů, neboť tomu se zevrubně věnuje následující kapitola.

2.1 Fáze výzkumu

Provádění výzkumů – ať už kvalitativních, kvantitativních či obecně vzato – lze rozdělit do několika kroků. Jejich výčet se může měnit dle pojetí autorů, případně vlivu povahy některých metod, ale jádro je přesto stejné (srov. Trampota & Vojtěchovská 2010, s. 22–24; Disman 2002, s. 120; Flick 2009, s. 128; Gebremedhin & Tweeten 1994, s. 14). Následující seznam je již mírně přizpůsoben mediálněsemiotické analýze v tom smyslu, že neobsahuje kroky a pojmy příznačné pro některé výrazně odlišné metody, např. pro kvantitativní metody (hypotézy, předvýzkum, pilotní studie), nejde však o seznam, který by platil jen pro mediálněsemiotickou analýzu: uplatnit jej lze například na analýzu diskurzu, narativní analýzu, hermeneutickou analýzu a jiné druhy kvalitativní obsahové analýzy.

Přípravná část obsahuje tyto kroky:

1. formulace výzkumného záměru
2. výběr metody
3. formulace výzkumných otázek
4. stanovení výběru vzorku
5. nastavení analytického aparátu⁸

Poté přichází na řadu vlastní výzkum, který dělíme to tří fází:

6. analýza
7. interpretace
8. zobecnění zjištění

Pojem „analýza“ pro označení šestého kroku není ideální, neboť se může krýt s označením pro studii jako celek, případně jako synonymum slova „metoda“⁹; přesto je v případě mediální semiotiky vhodnější než „kódování“, což je ekvivalent téhož v některých jiných metodách. V rámci analýzy výzkumník aplikuje zvolený analytický aparát na zkoumaný vzorek, čímž blíže popíše zkoumané prvky (např. určí, co je ikón, co index a co symbol, kde se nachází „barthesovský mýtus“, jaké má znak konotace atd.).

Samotná analýza tak ústí ve strukturování výzkumného pole, po čemž musí následovat fáze interpretativní, při níž výzkumník z analytických zjištění vyvozuje odpověď na výzkumnou otázku. Určitá interpretační řešení, tj. možná vysvětlení, se přitom objevují již v průběhu analýzy. Zpracováním dalších materiálů výzkumník průběžně zužuje škálu možných interpretací až k té, jež se jeví být validní. Prolínání analýzy a interpretace je jedním z příznačných rysů kvalitativních metod (Trampota & Vojtěchovská 2010, s. 24).

⁸ Definice pojmu „analytický aparát“ viz s. 54 a Slovníček.

⁹ Těmto případům se nelze zcela vyhnout, v této dizertační práci je však z kontextu vždy patrné, o jaký význam se jedná. Platí to samozřejmě jak v případech, kdy budeme mluvit o „mediálněsemiotické analýze“, tak i pro výzkumnou metodu použitou v této dizertační práci, tj. pro „analýzu diskurzu“; ostatně, obě tato zažitá spojení označují metody, nikoli pouze jejich analytické části.

V případě této dizertační práce jsem po provedení analýzy a interpretace vzorku 1 provedl ještě analýzu a interpretaci vzorku 2 kvůli zobecnění a vzorku 3 kvůli posílení validity (viz níže).

2.2 Výběr vzorku

Součástí výzkumného záměru bylo zkoumat mediální sémiotiku v praxi, tj. v konkrétních studiích, které ji využívají. Výzkumný vzorek byl proto vybrán následujícím způsobem:

Zkoumané materiály pocházejí z databází EBSCO, konkrétně z databází (1.) Communication & Mass Media Complete, (2.) Humanities Source Ultimate, (3.) SocINDEX with Full Text a (4.) Film & Television Literature Index with Full Text. Výběr databází je dán oblastmi, v nichž by se mediálněsémiotické analýzy mohly vyskytovat.

Zkoumané období bylo stanoveno od 1. ledna 2000 do 21. května 2018. Výběr od počátku tisíciletí souvisí se zaměřením studie na používání mediální sémiotiky v současnosti.¹⁰

Výsledky byly omezeny na recenzovaná akademická periodika, aby byla zajištěna odbornost a kvalita vzorku. Všechny zkoumané studie byly publikovány v anglickém jazyce.¹¹

A konečně, klíčová slova pro vyhledání studií byla „media“ a „semiotics“, a to vepsaná v jedné buňce, ovšem bez spojení uvozovkami do sousloví „media semiotics“. Vepsání do jedné buňky zajistilo, že se obě slova vyskytovala vždy v téže rubrice, tj. v klíčových slovech, v anotaci, v nadpisu atd., což posílilo relevantnost výsledků. Nespojení slov uvozovkami znamená, že vzorek nebyl omezen jen na studie výslovně obsahující slovní spojení „media semiotics“, neboť toto sousloví jako takové nebylo pro výzkum žádným kritériem – na rozdíl od reálného použití sémiotiky ve výzkumu, jehož předmětem jsou média (viz níže).

Toto nastavení nabídlo 112 studií. Po odstranění 18 duplicit, jednoho neoborného zdroje, dvou zdrojů, které se objevily jen při předběžném hledání, a deseti zdrojů, které se mi nepodařilo získat, se vzorek zúžil na 81 studií. (Pro jejich seznam včetně následných selekcí viz Příloha č. 1: Zkoumané studie, s. 86.)

Následovalo několik kroků selekce založených na pročtení všech 81 studií. Prvním kritériem byla otázka relevantnosti. Vyloučeny byly studie, které pojmy „media“ či „semiotics“ buď neobsahovaly,¹² nebo je obsahovaly jen jako zmínku, aniž by s nimi autoři dále jakkoli pracovali,¹³ případně kde tato slova měla jiný význam.¹⁴ Těchto studií bylo celkem 14, po jejich odstranění vzorek čítal 67 studií.

¹⁰ Nabízela by se otázka, zda lze takto široké rozmezí označovat jako současnost. V rámci diachronního výzkumu by zde patrně bylo možné konstatovat vývoj, tato práce je však postavena na synchronním uchopení tématu. Pro možnost jeho provedení je zásadní skutečnost, že teoretická sémiotika, mediální sémiotika ani další aplikované sémiotiky ve společenských a humanitních vědách neprodělaly žádnou zásadní změnu, např. v podobě změny paradigmatu, myšlenkového obratu či výrazného nástupu nové školy či tradice (viz Kuhn 1997), jež by vyžadovala zohlednění diachronního rozměru (viz Špelda 2009, s. 142–146).

¹¹ Studie v češtině a slovenštině jsem vyřadil z toho důvodu, že jedním ze zkoumaných aspektů je jazyková složka a její porovnávání ve dvou či více jazycích, navíc na malém vzorku by patrně nevedlo k příliš průkazným zjištěním.

¹² V případě jedné studie (#44) se ukázalo, že se v ní slovo „semiotics“ vůbec nevyskytuje; patrně šlo o chybu vyhledávací.

¹³ Studie #11, #27, #43, #50, #55, #65, #66, #67, #68, #76 a #81

¹⁴ Vyskytlo se pět studií (#27, #43, #46, #52, #76), kdy slovo „media“ mělo význam sahající mimo oblast a perspektivu mediálních studií, např. antropologická studie zkoumající symbolické významy různých vzorů

Dalšími kritérii bylo zohlednění perspektivy médií a perspektivy sémiotiky.¹⁵ Otázka po přítomnosti těchto perspektiv nabízela tři možné odpovědi: „plně“ (daná oblast je přítomna včetně východisek, přístupů a terminologie), „částečně“ (některá část východisek, přístupů či termínů je problematická či neúplná)¹⁶ a „vůbec“ (studie neobsahuje nic než pouhou zmínku o sémiotice či médiích).

Posledním filtrem bylo tázání po pozici sémiotiky v daném vzorku, tedy otázka, zda je sémiotika součástí použitého analytického aparátu, či zda je přítomna jen při nastolování teoretického rámce studie. Možné odpovědi byly: „teorie“, „aplikace“ či „oboje“ podle toho, v jaké oblasti se sémiotika vyskytovala. (Toto kritérium, ani otázka přítomnosti sémiotické perspektivy však nijak nesouvisejí s tím, zda sémiotika byla jedinou metodou v dané studii.)

Zohledněním míry přítomnosti mediální a sémiotické perspektivy a pozice sémiotiky byly z oněch 67 studií vybrány jen ty, u nichž jsou obě perspektivy, tedy mediálněvědní i sémiotická, plně přítomny a u nichž je sémiotika součástí použitého analytického aparátu.¹⁷ Jde o 27 studií označovaných jako vzorek 1 (viz s. 86).¹⁸ Ty představovaly materiál pro zkoumání mediální sémiotiky za pomoci analýzy diskurzu, jejíž povaha a nastavení jsou popsány níže (viz s. 23).

2.2.1 Druhý vzorek

Při interpretaci zjištění vzešlých z analýzy uvedeného vzorku se objevila důvodná domněnka, že závěry, k nimž jsem dospěl, se nevztahují pouze na mediální sémiotiku. Prozkoumal jsem proto i ty studie z celkového vzorku, které využívají jiné aplikované sémiotiky. Šlo o ty studie, které jsou relevantní, nepatří mezi oněch 27 mediálněsémiotických, ale přesto plně zahrnují sémiotickou perspektivu a obsahují ji v analytické části. Jde o osm studií z oblasti kulturních studií, antropologie, fenomenologie či právní hermeneutiky, označovaných jako vzorek 2 (viz s. 86). Tři z těchto studií využívají i metodu analýzy diskurzu.

2.2.2 Třetí vzorek

Nezbytnou součástí formulace závěrů bylo ověření, zda je hlavní zjištění práce zmiňováno v relevantní literatuře, a pokud ano, jak je uchopeno a co je k němu řečeno. Z toho důvodu jsem prozkoumal tři druhy zdrojů:

1. publikace sloužící jako úvod do sémiotiky – Podmínkou bylo, aby publikace alespoň částečně zmiňovala oblast aplikovaných sémiotik, konkrétně těch společenských.

batikovaných látek na Jávě, v níž slovo „mediate“ znamenalo „vyjadřovat“ význam vzorem na oděvu. Také se zde vyskytl případ, kdy studie zkoumala slovo „mediate“ v rámci fenomenologie Ch. S. Peirce (#52).

¹⁵ „Perspektivou“ rozumíme kombinaci prvků příznačných pro daný oborový diskurz; roviny diskurzu a prvky v nich přítomné viz kap. Roviny diskurzu (s. 26).

¹⁶ Příklady: „částečně mediální“: studie #44: jde sice o vztah románu a jeho rozhlasové adaptace, ale z pozice literárních studií, kdy je zásadní důraz kladen na interpretaci díla, nikoli na aspekty spojené s jeho mediací; #64: video je zde jen jako technologie a nástroj uměleckého vyjádření; #72: projevy z novin byly vybrány proto, že vyjadřují světonázor, ideologii a hodnotové orientace, větší vztah k médiím zde ale není; „částečně sémiotické“: #62: hlavním oborem je lingvistická antropologie, sémiotika je zde skrovně a vágně, i když se k ní autor hlásí; #44 a #51: autor deklaruje záměr použít sémiotiku, ale nepoužívá prakticky žádné související koncepty ani příznačné postupy.

¹⁷ Tj. odpovědi „aplikace“ a „oboje“.

¹⁸ Není-li uvedeno číslo vzorku, jedná se vždy o vzorek 1.

Nebylo přitom možné omezit se pouze mediální sémiotiku, protože publikací na toto téma je velmi málo (Bignell 2002; Danesi 2002).¹⁹

2. publikace zaměřené na metody výzkumu médií – Neboť právě tam mediálněsémiotická analýza patří.
3. publikace zaměřené na metody výzkumu sociálních věd – Zejména na kvalitativní metody, mezi něž sémiotika spadá.

Tyto materiály jsou označovány jako vzorek 3 (viz s. 92). Některé z těchto publikací se věnují přímo mediální sémiotice, jiné aplikovaným sémiotikám obecně a jiné pouze obecně kategoriím výzkumu, do nichž mediálněsémiotická analýza spadá, tj. zejména kvalitativním, obsahovým a společenskovědním metodám. V některých případech však bylo zapotřebí zaměřit se pouze na ty publikace, které se explicitně vyjadřují k mediální či alespoň k aplikované sémiotice; tyto publikace jsou označovány vzorek 3a (tamtéž).

V případě zkoumání vzorku 3 nešlo o rešerši literatury, ale o analýzu a interpretaci obsahů daných publikací s cílem zjistit, zda se tam vyskytuje nějaká zmínka, která by vystihovala princip modularity či některé jeho aspekty. Zmínky byly hledány na třech rovinách: (1.) explicitní, (2.) implicitních konsekvencí, (3.) implicitních premis a presupozic.

2.3 Terminologie

Protože téma této dizertační práce spadá do oblasti metodologie společenských věd, bylo zásadní používat co nejpřesnější a nejsrozumitelnější termíny, jež by umožnily popsat a zkoumat mediální sémiotiku. Skutečnost, že terminologie v metodologii sociálních věd je „plná nejasností“ (Gerring 2012, s. 18), věc neusnadňuje. Proto bylo nutné některé pojmy redefinovat a místy dokonce zavést nové.

Většina redefinic se vztahuje k případům, kdy bylo zapotřebí rozlišit více významů, které bývají pokrývány jediným termínem, ať už v tom smyslu, že mezi nimi není rozlišováno vůbec, nebo že mezi nimi rozdíly jsou, ale jedni autoři používají termín pro první význam a jiní pro druhý. Nové pojmy jsem zaváděl jen v případě, kdy dané významy nebylo možné pokrýt pojmy již existujícími. Všechny definice a redefinice jsou na příslušných místech textu, zároveň jsem však do dizertační práce přidal slovníček (s. 80), který obsahuje stručné definice klíčových pojmů a odkazy na strany, kde jsou blíže vymezeny.

2.3.1 Metoda, metodika, nastavení výzkumu a konceptualizace

Z hlediska terminologie bylo nutné zcela jasně vymezit klíčové pojmy metodologie, a to „metoda“, „metodika“, „nastavení výzkumu“ a „konceptualizace“.

„Metodou“ se rozumí způsob vědeckého zkoumání. Jde tedy o popis obecného přístupu (Gerring 2012, s. 427), jehož součástí jsou i teoretická východiska, kategorizace metody a reflexe jejích výhod a omezení. Nejedná se tedy pouze o postup provedení výzkumu, ať už na obecné či konkrétní úrovni. Někdy se rozlišuje více variant metody, jež se pojí s odlišnými obecnými postupy (tj. metodikami): např. analýza diskurzu nabízí různé varianty dle různých autorů (Flick 2009, s. 52).

¹⁹ Užitečným zdrojem pro přehled v úvodech do sémiotiky byl Kull et al. (2015).

„Metodika“ je obecný postup provedení výzkumu podle určité metody a pravidla s tím spojená (Gerring 2012, s. 427).²⁰

„Nastavením výzkumu“²¹ se rozumí přesné nastavení konkrétního výzkumu (srov. Flick 2009, s. 473), jež vytváří výzkumník v rámci své studie (Gerring 2012, s. 18). Výzkumník přizpůsobí metodiku záměru dané studie, tj. výzkumným otázkám a zkoumanému materiálu, v rámci čehož provede nastavení analytického aparátu (viz s. 54). Pakliže výzkum obsahuje kombinaci více metod, můžeme mluvit o nastavení každé z nich podle příslušných metodik.

„Konceptualizace“ je proces zahrnující postup při výběru konceptů a s nimi spjatých teorií a z toho plynoucí důsledky definující a limitující povahu takto konceptualizovaného výzkumu a jeho možná zjištění. Konceptualizace je nevyhnutelnou součástí každého výzkumu a projevuje se jak ve fázi analýzy, tak ve fázi interpretace. Od vlastního nastavení výzkumu se konceptualizace liší tím, že nejde přímo o to, jakým způsobem a na co přesně bude který koncept použit, ale které koncepty budou vybrány, neboť jejich výběr ovlivní povahu zjištění vzešlých z analýzy, jejich interpretace i celkových závěrů.

Například studie #19 a #30 měly v jistém ohledu obdobné téma, a to cross-medialitu: Studie #19 zkoumá reprezentaci rozhlasových stanic na Instagramu, a to ve vztahu k tomu, že rozhlas je „neviditelné médium“, zatímco Instagram je bytostně vizuální. Studie #30 zkoumá televizní reklamy a webové stránky, na něž tyto reklamy odkazují, a to s cílem prozkoumat multimodální spojitosti. Z hlediska metody používala studie #19 koncepty z peircovské vizuální sémiotiky, zejm. skrze dílo T. Jappyho (2013), řadu konceptů vycházejících ze sémiotiky marketingu a částečně i multimodální analýzu. Studie #30 nebyla ve výběru konceptů tak široce rozkročena a omezila se především na multimodalitu, neboť ji měla ostatně i přímo ve výzkumné otázce. Závěry, k nimž studie dospívají, jsou odlišné nejen kvůli odlišnosti témat, ale i kvůli jejich konceptualizaci: Zatímco studie #30 se v závěrech omezila na komparaci multimodálních aspektů, studie #19 do závěrů zapojila řadu hledisek spojených s různými teoriemi a koncepty, neboť to široká konceptuální základna umožňovala.

V případě mediální sémiotiky a dalších modulárních metod²² se ukázalo, že není možné vystačit pouze s pojmy „metoda“, „metodika“ a „nastavení výzkumu“, ale že je nutné pracovat i s „konceptualizací“ a zohledňovat její význam (viz s. 75).

Metoda, konceptualizace a nastavení výzkumu jsou – v tomto pořadí – tři hierarchické roviny, jejichž povaha zásadním způsobem určuje povahu výsledných zjištění. Volba metody určuje už vůbec to, jaké otázky je možné klást, neboť např. otázky kvantitativního rázu nelze zodpovědět za pomoci kvalitativních metod a naopak; podobně tak nelze zodpovědět otázky po účincích médií výlučně za pomoci analýzy mediálních obsahů atd. Další rovinou je právě

²⁰ Je třeba upozornit, že pojem „metodika“ je značně problematický: Hlavní problémy spočívají v tom, že (1.) neexistuje v angličtině, kde jej obvykle pokrývá pojem „methodology“ (viz např. Gerring 2012, s. 427), který má však zároveň i význam „methodologie“; kromě toho se může stírat i rozdíl mezi „method“ a „methodology“ (tamtéž) a (2.) při používání pojmu „metodika“ nebývá často rozlišováno mezi obecným postupem a postupem v konkrétní studii, tj. nastavením výzkumu (obdobně viz neurčitost výrazu „methodický postup“ in Trampota & Vojtěchovská 2010, s.23). Přesto si nejsem vědom vhodnějšího výrazu pro daný význam.

²¹ Anglicky „research design“; česky se používá i překlad „výzkumný design“, který však považuji za kalk, proto jsem se rozhodl pro „nastavení výzkumu“.

²² Definice „modulárních metod“ viz s. 69 a Slovníček.

konceptualizace, již je třeba zohledňovat především ve chvíli, kdy je možné určitou metodu realizovat za pomoci zapojení mnoha rozličných konceptů, přístupů a teorií – což se v případě zkoumané mediální sémiotiky coby modulární metody ukázalo jako zásadní (viz s. 76). Poslední rovinou je konkrétní nastavení výzkumu, jehož součástí je i přesné určení toho, na jaká místa v rámci analýzy a interpretace budou koncepty zapojeny; i toto výrazně ovlivňuje povahu výsledných zjištění.

3 Výzkumná metoda

Tato kapitola je věnována metodě použité pro zodpovězení výzkumných otázek této dizertační práce, a to od zdůvodnění jejího výběru přes její bližší specifikaci až po popis jednotlivých analytických nástrojů a způsobu práce s nimi.

3.1 Volba analýzy diskurzu

Použitou metodou je analýza diskurzu. Její vhodnost spočívá v tom, že předmět výzkumu, tj. mediálněsémiotickou analýzu, i oblasti, které s ní těsně souvisejí, tj. mediální studia, teoretickou sémiotiku a další obory, je možné uchopit jako diskurzy, přičemž toto uchopení umožňuje hlubší vhled do dané problematiky, neboť nejen zkoumá obsahy a způsob jejich vyjadřování, ale také odkrývá hodnoty a myšlenkové modely, na nichž jsou výsledné obsahy založeny (viz kap. Diskurz, s. 24).

Přestože analýza diskurzu bývá často používána k popisu obecné povahy určitého diskurzu, bývá stejně tak používána k analýze pouze vybraných prvků v rámci daného diskurzu (např. ideologie, prvků formujících identitu aj.). V případě této dizertační práce byla analýza diskurzu využita s cílem prozkoumat povahu mediální sémiotiky, nikoliv však se snahou o zachycení co největšího množství dílčích aspektů, ale skrze hloubkový rozbor vycházející ze dvou podpůrných otázek (s. 11), tj. ze vztahu k souvisejícím diskurzům a z hlediska transformace pojmů přenášených z teoretické sémiotiky do mediální sémiotiky.

Existuje poměrně těsný vztah mezi *sociální* sémiotikou a tzv. *kritickou* analýzou diskurzu, a to zejména přes osoby G. Kresse a T. van Leeuwena, kteří významně přispěli do obou oblastí. Tento vztah ovšem není důvodem pro volbu analýzy diskurzu: ta by byla vhodná i v případě jiných metod, které s ní nejsou takto těsně spjaté. Tento vztah se navíc týká jen jednoho sémiotického směru a jednoho směru analýzy diskurzu. Domnívám se, že tato dílčí spojitost nevnáší do výzkumu žádné kladné ani záporné vlivy.

3.2 Druh analýzy diskurzu

Analýza diskurzu není jednotný a sourodý přístup; existuje celá řada jejích druhů či tradic:

„Wetherell(ová) & Taylor(ová) ad. (2001)²³, autoři obsáhlé antologie věnované teorii a výzkumu diskurzu, která byla speciálně sestavena pro společenskovední pracovníky, v ní představují šest výzkumných tradic: (1) konverzační analýzu a etnometodologii, (2) interakční sociolingvistiku a etnografii komunikace, (3) diskurzní psychologii, (4) kritickou analýzu diskurzu a kritickou lingvistiku, (5) bachtinovský výzkum, (6) foucaultovský výzkum.“ (Nekvapil 2017)

Obdobně například Sedláková (2014) popisuje čtyři druhy analýzy diskurzu; názvy příslušných podkapitol jsou: 1) „Inspirace podle J. P. Gee: zaměřeno na jazyk“, 2) „Inspirace podle N. Fairclougha: analýza intertextuality a interdiskurzivity“, 3) „Inspirace T. A. van Dijkem: analýza ideologie mediálního diskurzu rasismu“, 4) „Inspirace G. Roseovou: diskurzivní analýza obrazu“. A rozhodně se nejedná o jediné možné přístupy, existuje ještě řada dalších.

²³ „Wetherell, M. & S. Taylor ad. *Discourse Theory and Practice: A Reader*, 2001.“

Z těchto přístupů bylo nutné vybrat ten nejvhodnější pro naplnění výzkumných záměrů této dizertační práce. Výběr jsem založil na třech kritériích:

Za prvé, byly vyřazeny přístupy, které za hlavní cíl analýzy diskurzu považují analýzu ideologie, či dokonce tyto dvě oblasti ztotožňují. Není pochyb, že ideologie může být v diskurzu přítomna a že diskurz je součástí realizace ideologie (více např. Dijk 2006), není to ovšem jediný rozměr a není to ani ten rozměr, který by vyhovoval výzkumnému záměru této práce. Z tohoto důvodu jsem vyloučil některé přístupy autorů, jako jsou např. Fairclough (1995), Laclau a Mouffeová (viz Jørgensen & Phillips 2002, s. 24–59), Foucault (2006), do jisté míry i Bachtin (viz Holquist 2008) či Kristeva (viz Moi 1986) a další. Některé jejich koncepty byly zohledňovány, nikoli ovšem důraz na ideologii a uplatňování moci.

Za druhé, byly vyloučeny ty přístupy k analýze diskurzů, jež svá teoretická východiska kladou do specifických vědních oborů, např. do psychologie, etnologie, sociolingvistiky aj. Analýza diskurzu zde totiž probíhá prostřednictvím teoretických východisek daných oborů; sem patří např. diskurzivní psychologie či část etnometodologie.

Za třetí, byla zohledněna povaha zkoumaných materiálů: Zkoumané studie jsou psané texty, jen občas doplněné obrazem či grafem. Proto jsem hledal autora, který se ve svém pojetí analýzy diskurzu zaměřuje především na psaný jazyk.

Tato kritéria splňuje James Paul Gee, jehož práce navíc akcentují aplikovatelnost a týkají se i médií; proto je použita metoda založena především na jeho přístupu. Dalšími výraznými zdroji inspirace byly především koncepty Thea van Leeuwena, Normana Fairclougha a Teuna van Dijka.²⁴

3.3 Diskurz

Pro naplnění výzkumného záměru se jako nejvhodnější jeví následující pojetí pojmu „diskurz“:

„Diskurzy jsou způsoby provádění a rozlišování různých druhů sociálně situovaných a významných identit skrze používání jazyka spojeného s charakteristickými druhy jednání, interakce, přesvědčení, hodnot a používání různých druhů předmětů (včetně našich těl), nástrojů a technologií v součinnosti s ostatními lidmi.“ (Gee 2014, s. 156–157)

Diskurz tedy neoznačuje jen způsob vyjadřování a s ním spojená témata, ale i celý hodnotový systém a logiku argumentace, jež se s tím pojí. Toto pojetí nazývá van Leeuwen „foucaultovským“ (Leeuwen 2008, s. 6) a diskurz v něm má povahu „sociálně konstruované znalosti určitého aspektu reality“ (Leeuwen 2005, s. 94). Povaha diskurzu je dána sumou již řečeného a naopak to, co je v rámci diskurzu pronášeno, je z hlediska obsahových i formálních vlastností určováno povahou diskurzu. Tuto skutečnost dobře vystihuje Faircloughův koncept rámcování diskurzu. V rámci něho jsou texty součástí diskurzivních praxí, které jsou součástí sociálních praxí (Fairclough 1993, s. 71–73). Vztah mezi těmito rovinami je komplexní a obousměrný.

²⁴ Pojmy „diskurz“ a „diskurzivní analýza“ budou odteď používány právě v pojetí dle J. P. Geeho, doplněné o zmíněné autory a detailně popsané níže. Použití v jiném významu bude patrné z kontextu.

V rámci výše vymezeného přístupu se však lze setkat i s odlišným pojetím, v němž je jako „diskurz“ označován „delší úsek spojitě řeči či textu“ (Leeuwen 2008, s. 6), respektive spojení textu s jeho širším kontextem. Z tohoto důvodu např. van Dijk uvádí, že bude pojmy „diskurz“ a „text“ používat zaměnitelně (Dijk 1988, s. 24). Toto pojetí však v případě této dizertační práce není vhodné, neboť nerozlišování mezi diskurzem a textem by zkomplikovalo možnost používat řadu analytických nástrojů.

3.3.1 Diskurz s velkým „D“

V souvislosti s definicí pojmu „diskurz“ je třeba upozornit na to, že Gee rozlišuje mezi diskurzem s velkým a s malým „D“. Pojem „diskurz“ s malým „D“ používá k označení jazyka používaného v praxi.²⁵ Pojem „diskurz“ je v tomto smyslu podobný pojmu „sociální jazyk“. Hlavní rozdíly spočívají v tom, že zkoumání sociálního jazyka klade důraz na způsob mluvy (viz Gee 2014, s. 162 a násl.), zatímco analýza diskurzu věnuje značnou pozornost i tématům mluvy. V obou případech je základním předpokladem fakt, že diskurz či sociální jazyk se vztahují jen na určitou sociální skupinu.

Sociální činnosti a role však nebývají realizovány jen skrze jazyk. Jak píše Gee:

„Používáme jazyk, ale používáme také rozličné způsoby jednání, komunikace s ostatními, přesvědčení, hodnot či oblékání a používáme také nejrůznější předměty a nástroje v mnoha druzích specifických prostředí.“ (Gee 2014, s. 182)

Pojem „Diskurz“ s velkým „D“ pak označuje celek spojující jazyk a témata, na něž je aplikován, a skupinu, která jej užívá, ale i další zmíněné aspekty: sociální role, hodnoty, myšlenkové struktury aj. (Gee 2005, s. 7). Gee uvádí, že výraz „Diskurz“ považuje za vhodnější než více či méně synonymní pojmy „kultura“, „skupina sdílející společné postupy“ či „[...] společný způsob vyjadřování“, „[...] společný diskurz“, „systémy činností“, „sít' vztahů aktér–aktant“ aj. (Gee 2014, s. 182).

Omezení se na „diskurz“ s malým „D“, tedy na způsob používání jazyka, by bylo příliš reduktivní. Z toho důvodu budeme zohledňovat diskurz v jeho plné komplexnosti, tj. včetně hodnot, východisek, způsobů jednání atd., tedy Geeho „Diskurz“ s velkým „D“. Psát to však budeme s malým písmenem, neboť toto rozlišování d/D není šířeji zažité, takže většina autorů, kteří zkoumají diskurz v jeho komplexnosti, používá výraz „diskurz“ s malým „D“.²⁶

3.4 Povaha analýzy

Před popisem použitých analytických konceptů²⁷ a jejich kategorií je zapotřebí upozornit na některé obecné vlastnosti analýzy diskurzu.

Základním východiskem analýz diskurzu je přesvědčení, že obdobně jako diskurzy určují povahu textů, lze i zpětně z textů vyčíst povahu diskurzů, které je formovaly (Leeuwen 2008, s. 6). Bez tohoto přesvědčení by provádění analýz diskurzu nebylo možné. Zdůvodnění plyne z názoru, že diskurzy jsou *omezené* (Leeuwen 2005, s. 97), že jich ve společnosti není

²⁵ Anglicky „language-in-use“

²⁶ Zároveň je zde i funkčně-estetický důvod: Považuji za zbytečné zavádět rozlišování, která nejsou nutná, tím spíše, když neodpovídají povaze českého jazyka.

²⁷ Definice pojmu „analytický koncept“ viz s. 54 a Slovníček.

nekonečný počet. Lze proto využít skutečnost, že specifická kombinace určitých prvků (o nichž bude řeč níže, např. pojmů, témat, aluzí aj.) odkazuje k určitému konkrétnímu diskurzu. Příčinou této omezenosti je skutečnost, že diskurzy nejsou individuální, ale sociálně konstruované fenomény, jež mají své dějiny, sociální distribuci a jež lze realizovat různými způsoby (tamtéž, s. 98). Analýza diskurzu tedy může fungovat jen tehdy, jestliže je na diskurzy a s nimi spojené promluvy, jednání či hodnotové systémy nahlíženo jako na projevy sociálních faktorů, nikoli jako na projevy psychiky jednotlivce.

Zároveň je v analýze diskurzu nutné předpokládat, že každý má pro své sociokulturně specifické jednání, mluvení, hodnoty, přesvědčení a pocity „dobré důvody“ a že to dává „hluboký smysl“, pokud zcela jasně neprokážeme opak (Gee 2005, s. 93). Tento předpoklad poskytuje příjemci sdělení či výzkumníkovi dobrou oporu ve chvíli, kdy narazí na určité druhy rozporu – nikoli nutně na logické rozpory, ale především na rozpory v optice a přesvědčení. Je totiž běžné, že se lidé v rámci hájení svého postoje dopouštějí argumentačních záludů (Schopenhauer 1927), ale není běžné, aby – v rámci jednoho textu – měnili svou optiku a přesvědčení. Předpoklad dobrých důvodů a hlubokého smyslu může příjemce sdělení či výzkumníka v takové situaci upozornit, aby přehodnotili, zda jejich interpretace není mylná.

Tato specifika analýzy diskurzu byla zohledněna v nastavení výzkumu i v následné analýze a interpretaci. Základem nastavení výzkumu je šest rovin diskurzu podle Geeho (2005). Zohledňování hierarchického vztahu mezi těmito rovinami je zároveň vyslyšením van Dijkovy výzvy na zohledňování mikro- a makrostruktur (Dijk 1998). Součástí analýzy každé z rovin byla řada nástrojů z různých dalších oborů, především z lingvistiky. Pro zodpovězení druhé podpůrné výzkumné otázky (s. 11), tj. zda při přenášení konceptů z teoretické sémiotiky do mediální sémiotiky dochází k jejich transformacím, byla využita van Leeuwenova teorie rekontextualizace (Leeuwen 2008). Popisu těchto teorií je věnován zbytek kapitoly.

3.5 Roviny diskurzu

Komplexnější vhled do povahy diskurzu poskytuje zohledňování vnitřní struktury diskurzů. J. P. Gee (2005) představuje šest základních rovin diskurzu; jsou jimi: 1. jazyk, 2. intertextualita, 3. narativ, 4. diskuze, 5. diskurzivní modely, 6. diskurzy. Jejich popis, jenž následuje níže, není jen popisem povahy diskurzu, ale i podstatné části výzkumné metody, neboť v každém zkoumaném textu byly každá věta, odstavec, kapitola i celá studie posuzovány z hlediska všech uvedených rovin.

3.5.1 Hierarchie rovin

Před popisem jednotlivých rovin je nutné nastínit povahu jejich vztahu. I když to Gee (2005) přímo neuvádí, lze mezi těmito rovinami vysledovat jistý hierarchický vztah. Rovinou, která obsahuje nejdrobnější a nejnižší položené prvky, je jazyk daného textu. Nad ním je intertextualita, překračující hranice vlastního textu. Také rovina narativu přesahuje vlastní text, a to především tím, že zavádění a zdůrazňování určitých narativních prvků vede k určitému způsobu argumentace či souboru hodnot, což už souvisí s tzv. diskurzivními modely. Všechny výše uvedené roviny jsou součástí roviny tzv. diskuzí, která je jejich parolovou realizací. Součástí těchto diskuzí jsou i zmíněné diskurzivní modely. Ty jsou stupněm mezi konkrétními diskuzemi a diskurzem, který představuje nejvyšší rovinu.

Tento hierarchický vztah není vztahem mezi šesti jasně ohraničenými a vzájemně izolovanými oblastmi, neboť uvedené roviny se v mnoha případech prolínají a některé zkoumané prvky a analytické nástroje procházejí více rovinami.

Hierarchický vztah mezi těmito rovinami byl využit v rámci metodiky, neboť plně souhlasím s van Dijkovým apelem, že je potřeba pracovat jak s mikrostrukturami, tak s makrostrukturami (Dijk 1988, s. 26). Mikrostruktury jsou např. slova, fráze, věty (Dijk 1980, s. 29), makrostruktury jsou organizační vzorce příznačné pro daný typ textu pravidla pro uspořádávání mikrostrukturních prvků dle povahy textu (tamtéž, s. 14). Toto uspořádávání má povahu pravidel výběru a řídí se formálními, žánrovými a situačními vlastnostmi textu.

V rámci analýzy diskurzu se při rozkrývání významů obvykle postupuje od prvků na nejnižší úrovni k vyšším úrovním, tedy od mikrostruktur k makrostrukturám (Dijk 1988, s. 26–27), tj. od jazykové roviny k rovině diskurzu. Stejný postup je využit i v této dizertační práci.

Další členění diskurzu

James Paul Gee nenabízí oporu jen v uvedených rovinách diskurzu, ale v knize *How to do Discourse Analysis* (2014) představuje šest teoretických nástrojů pro analýzu diskurzu. Těmito nástroji je zkoumání (1.) situačních významů, (2.) sociálních jazyků, (3.) intertextuality, (4.) tzv. světů předpokladů, (5.) Diskurzu s velkým „D“ a (6.) Diskuzí s velkým „D“. Překryv s Geeho rovinami diskurzu (2005) je však natolik výrazný, že tyto nástroje nebyly ve výzkumu použity jako samostatná sada. Intertextualita, diskurz a diskuze nejsou jen nástroje, ale i přímo roviny analýzy diskurzu; ostatní uvedené nástroje pak autor zohledňuje v popisu jednotlivých rovin. Jediný pojem, který není uveden při popisu rovin diskurzu (Gee 2005), jsou tzv. světy předpokladů [angl. figured worlds], což jsou zobecněné lidské představy o tom, co je a není „normální“ či „typické“.²⁸ Světy předpokladů byly zohledňovány na rovině diskurzivních modelů (viz s. 40), kam v jistém ohledu spadají.

Kromě Geeho nabízí podobnou oporu i Fairclough (1993, s. 73–78), a to v podobě své koncepce sedmi rozměrů textu, jež tvoří (1.) použitá slova, (2.) gramatika, (3.) koheze, (4.) struktura textu, (5.) síla výroku, (6.) výstavba textu a (7.) intertextualita. Protože tyto rozměry spadají vždy do jedné či více oblastí Geeho rovin diskurzu, nebylo Faircloughovo členění používáno samostatně, částečně však bylo zohledněno jeho pojetí daných oblastí.

Stejně tak byl zohledněn i van Dijk, který při analýze diskurzu doporučuje zkoumat morfologii, syntax, sémantiku (propozice, sémantické makrostruktury a implicitní prvky, jako jsou logické důsledky a presupozice), schematické struktury, rétorické struktury, řečové akty, interakci s mluvčími, ideologii a kontrolu diskurzu (Dijk 1998, s. 202–210).

Nyní následuje podrobný popis zmíněných šesti rovin diskurzu (Gee 2005) a konkrétních nástrojů, které byly při jejich zkoumání využívány.

²⁸ Jako u všech ostatních jevů zkoumaných analýzou diskurzu, i zde jsou rozlišovacím klíčem sociální, nikoli individuální psychologické faktory.

3.5.2 Jazyk

Základní rovinou zkoumání diskurzu je jazyk. Výrazem „jazyk“ je přitom myšlen jakýkoli znakový systém v jakémkoli módu.²⁹ Plně se totiž ztotožňují s apelem na zkoumání textů v multimodálních souvislostech (Kress 2010). Povaha výzkumného vzorku je však jasná: ve většině materiálů byla přítomna pouze psaná řeč, místy doplněná o grafy či obrázky, které však nehrály významnější roli.³⁰ Pojem „jazyk“ se tak v tomto případě vztahuje na psané texty v anglickém jazyce. Tomu je přizpůsoben i následující výběr analytických nástrojů.

Úrovně práce s jazykem

Před vlastním výčtem nástrojů pro analýzu jazykové roviny je nutné předestřít, že i v rámci jazyka bylo rozlišováno mezi několika úrovněmi: První je úroveň slova, slovního spojení, ustálené fráze či floskule. Tyto prvky lze vnímat jako jednotlivé znaky a zkoumat jejich sémantiku. Druhou úrovní je věta či souvětí, případně jakýkoli vztah mezi dvěma a více znaky. Na ní byla zkoumána i syntaktika textu. Třetí úrovní jsou vyšší struktury textu: odstavce, kapitoly, text jako celek. Na této úrovni byla zkoumána i pragmatika, stejně jako vyšší roviny diskurzu, především narativ, diskurzivní modely a diskurzy. Při postupu od menšího k většímu jsem se tedy opíral i o Morrisovo dělení na sémantiku, syntaktiku a pragmatiku (Morris 1938, s. 6–7). Postup od menšího k většímu je zároveň v souladu s van Dijkovou teorií o provázanosti mikrostruktur a makrostruktur (viz výše, s. 26).

Sémantika

Analýza na této úrovni začala sémantickým rozbořem zkoumaných konceptů; zkoumány byly koncepty, které spadají do oblasti mediální sémiotiky, teoretické sémiotiky, jiných aplikovaných sémiotik a oborů, které jsou součástí sémiotické analýzy, jako je např. lingvistika či vizuální studia; zohledňovány byly i případné další koncepty, které hrály výraznou roli v analytické a interpretační části výzkumu.

První otázka mířila po významu těchto konceptů a po způsobu jeho vyjádření, tj. zda byl význam (1.) jasně definován, (2.) určen skrze odkaz na relevantní zdroj (což již přesahuje na rovinu intertextuality), nebo byl (3.) odvoditelný jen z implicitních prvků. V širším kontextu bylo cílem zjistit, zda význam, resp. jeho rozostření či posun nějak souvisejí s povahou mediální sémiotiky.

Druhá otázka zkoumala, proč je určitý význam reprezentován daným způsobem a ne jiným. Toto má dva aspekty, které lze nejlépe ilustrovat na Peircově koncepci znaku, již tvoří representamen, interpretant a objekt. V tomto pořadí lze, mírně zjednodušeně, hovořit o označení či způsobu vyjádření (tři grafémy či fonémy „p-e-s“), o významu (význam slova „pes“) a o předmětu, jemuž je význam přisouzen (zvíře, o kterém se mluví, např. „můj pes Jack“).

Prvním aspektem je vztah representamenu a interpretantu. Určitý výraz evokuje určitý význam. Písmena „p-e-s“ odkazují v naší hlavě na význam slova „pes“. Stejný či podobný

²⁹ „Znakový systém“ je konkrétní jazyk v jeho komplexnosti (Saussure 1996, s. 102 a 52), např. český jazyk, ale také různé další způsoby komunikace, např. zdvořilostní formy, vojenské signály (tamtéž) či dopravní semafor. „Mód“ je „sociálně utvářený a kulturně daný sémiotický zdroj pro vytváření významů“ (Kress 2010, s. 79); módy jsou např. psaná řeč, mluvená řeč, obraz, video či hudba.

³⁰ Zkoumané studie se naopak ve velké míře věnovaly i různým jiným módům, než je pouze psaný jazyk.

význam lze vyvolat i za pomoci jiných označení. To se může odehrávat jak na úrovni téhož znakového systému, což je případ synonym v rámci určitého jazyka, tak i na úrovni různých znakových systémů v témže módu, což je případ synonymních výrazů napříč různými jazyky, anebo ve zcela jiných módech, tedy v případě, kdy slovo „pes“ nahradí obrázek psa, video psa, štěkání psa aj. V rámci tohoto aspektu byly zkoumány především konotace daných znaků.

Druhým aspektem je vztah interpretantu a objektu. Mezi objektem a interpretantem neexistuje žádný „nucený“ vztah. Psa lze nazvat nejen „psem“, ale i „šelmou“, „čtvernožcem“, „savcem“, případně „čoklem“ či „pejsánkem“. Zatímco u konotací nemusí být jejich motivovanost vždy jasně prokazatelná, u vztahu mezi interpretantem a objektem jde o jasnou motivovanost: Ve chvíli, kdy chce člověk říct „To je ale hezký pejsek!“, neřekne místo slova „pejsek“ slovo „čtvernožec“, aniž by pro to měl důvod. Jiným příkladem je možnost označit tutéž osobu pojmy „terorista“, anebo „bojovník za svobodu“; rozdíl je zásadní, a to nejen z hlediska významu textu, ale i výpovědi o postojích a hodnotách autora. (Ke zhodnocení pragmatiky, tj. toho, jestli si to mluvčí skutečně myslí, nebo to říká výsměšně či oportunisticky, je však potřeba zohlednit širší kontext.) Koncepty, které autoři textů používají, jsou tedy dány optikou, již využívají. Tato optika ve výsledku souvisí s diskurzem (diskurzí), v nichž se pohybují, ale projevuje se již na nižších úrovních, od konceptů a teorií, které využívají, a toho, jak je využívají, přes diskurzivní modely až k diskurzům. Ne vše přitom musí být zcela koherentní, což je další věc, kterou jsem v širším kontextu sledoval.

Poetika

Celou řadu lingvistických nástrojů nabízí oblast poetiky. Ta bývá nejčastěji spojována s poezií a fikčními světy beletrie (Jakobson 1995; Doležel 2008, s. 44–51), ale ve skutečnosti se s ní setkáváme neustále prakticky ve všech textech (viz Lakoff a Johnson 2002).

Poetika zároveň zasahuje do více rovin, jež jsou zde zohledňovány; na úrovni zkoumání slov a slovních spojení byla zkoumána především obrazná pojmenování. Otázky kompozice a stylistiky byly naopak zohledňovány v rovinách intertextuality a narativu, do nichž spadají.

Mezi základní obrazná pojmenování patří (1.) metafory, (2.) metonymie a synekdochy a (3.) ironie (Burke 1969). Kromě nich existují i další, například metalepsis, meiosis, anadiplosis, alloiosis, antapodosis (Culler 2001, s. 209). Hranice mezi tropy nejsou ostré: Například „[v] literární vědě se pod metaforou v širším smyslu subsumuje přirovnání, podobenství, alegorie či parabola“ (Nekula 2017) a Cameronová (2012) do své koncepce metafor zahrnuje i jevy, které bychom ve většině přístupů neoznačili za metafory, ale jen za přenesená pojmenování, např. „zranitelný“ coby méně odolný k indoktrinaci, tedy zranitelný psychicky, nikoli fyzicky. Na komplexní vzájemnou provázanost metafory a metonymie a s tím spojenou problematiku jejich jasného vymezení poukazují Culler (2001, s. 221–225) a Holmqvist & Pluciennik (2010). Kromě toho sem patří i symbol a mýtus, jež jsou zároveň tropy i předměty zkoumání sémiotiky.³¹ Sémiotické pojetí bylo zkoumáno na jiných rovinách diskurzu: symbolická hodnota témat na úrovni diskuze (s. 37) a mýtus na úrovni diskurzivních modelů (s. 38).

³¹ Tím nejsou myšleny homonymní výrazy, jako např. Peircův symbol či Barthesovy mýty, ale skutečně to, že symboly a mýty zkoumané v poetice mohou být a bývají zkoumány i optikou sémiotiky.

Pokud jde o metafory, Cameronová (2012) rozlišuje mezi rétorickým a kognitivním přístupem k metaforám, přičemž za nejvýraznější osobnost prvního přístupu označuje Aristotela, druhého přístupu pak Lakoffa a Johnsona (2002). Zásadním aspektem druhého přístupu je role metafory coby prvku, který ovlivňuje interpretaci světa a interakci s ním. Na tento aspekt byl v rámci práce kladen důraz, zohledňován však byl i rétorický aspekt.

Zmíněná skutečnost, že Cameronová (2012) pracuje i s jevy, které nejsou metaforami v úzkém slova smyslu, je v rámci potřeb této dizertační práce výhodou, neboť i zde bude pozornost upřena v první řadě na tzv. konvenční metafory, tj. na ty, jejichž metaforický význam si v rámci řeči lidé často vůbec neuvědomují. Jde o frazémy, floskule a další ustálená slovní spojení. Základním rysem jejich povahy je, že

„konvenční metafory často používají pojmy související s fyzickým a smyslovým světem, který s sebou také nese určité psychické rozpoložení: např. pohybové metafory, když mluvíme o činech a událostech, a zrakové metafory, když mluvíme o přemýšlení a porozumění“ (tamtéž, s. 344).

Konvenční metafory jsou mnohem čtenější než metafory originální či křiklavé (tamtéž), hlavní příčinou důrazu, který jsem na ně položil, je však fakt, že jejich skrytá povaha s sebou může nést i skrytý vliv na formování myšlenek. Metafora není pouze stylistickou alternativou k neobraznému vyjádření – zásadní rozdíl spočívá ve skutečnosti, že metafora vždy obsahuje dva významy, původní i přenesený (Müller & Šidák 2012, s. 303); v tomto lze spatřovat podobnost mezi metaforou a Barthesovým mýtem (Barthes 2004). Tato podobnost spočívá především ve skutečnosti, že metafory jsou, podobně jako mýty, součástí jazyka, a tedy i myšlení, tj. že v metaforách přemýšlíme, že část lidského myšlení má metaforickou, či obecněji figurativní povahu (srov. Lakoff & Johnson 2002; Ricoeur 2004; White 2010).

Metaforická pojmenování jsou v tomto ohledu součástí vědy, neboť lidem pomáhají představovat si abstraktní entity a pracovat s nimi. Lze tedy předpokládat, že některá označení, resp. způsoby označování budou odvislé od použité teoretické perspektivy. Například sémiotik, který skoro ve všem vidí znaky, bude v odborném textu používat částečně jiné metafory než zastánce některého z kvantitativních přístupů. S tím souvisí určité riziko reduktivnosti – v tomto případě je však spojeno s vědomou volbou perspektivy. Jiné riziko reduktivnosti spočívá v tom, že metafory a metonymie jsou *nepřímá* pojmenování. Zejména v případě ustálených, konvenčních pojmenování může docházet k posunu či znejasňování významu.

Z toho, že si mluvčí nemusí uvědomovat metaforičnost konvenčních metafor, však nevyplývá, že by jejich používání nemohlo být záměrné. Metafory v širším slova smyslu je třeba vnímat jako rétorický prvek, který má své praktické využití například coby způsob opisného vyjádření skutečností, které člověk nechce pojmenovat přímo (např. proto, že je mu to nepříjemné nebo to považuje za netaktní), případně jako něco, co mu umožňuje distancovat se od obsahu (např. tím, že nemluví ich-formou z pozice vlastní zkušenosti a názorů, ale snaží se vytvářet jakési obecné příběhy či alegorie) atd. Z tohoto důvodu nelze opomenout ani rétorický přístup k metaforám.

Kromě konvenčních metafor a metonymií bylo ke zodpovězení výzkumných otázek využito i zkoumání frází, floskulí a ustálených slovní spojení obecně, neboť vykazují podobnou povahu a platí pro ně stejná rizika.

Argumentace

Každý text obsahuje určitou argumentační linii. Ta je motivována jeho pragmatickým záměrem, přičemž tento záměr může být realizován prostřednictvím různých funkcí jazyka (Jakobson 1995). Jinak řečeno, lidská komunikace se neomezuje pouze na argumentaci ve smyslu výrokové logiky, ale obsahuje i řadu jiných aspektů, jako jsou apely na emoce, autority atd. S tímto vědomím bylo ke komunikaci přistupováno i v této práci.

Argumentační linie byla sledována na několika rovinách. Tou základní je výroková logika, tedy ustavování logických souvislostí mezi výroky. Tyto vazby se většinou odehrávají na mezivětné úrovni, je však nutné pozorovat i vyšší celky, jako jsou kapitoly a text jako celek, neboť zařazení výroku či argumentu do určité kapitoly či textu může značně posouvat jeho význam, např. zda je určitý výrok prezentován jako východisko, nebo jako výsledné zjištění.

Podstatná část argumentace se však odehrává i na úrovni nižší, než jsou věty. Sem patří především implikace, což jsou ty součásti argumentace, jež cosi vypovídají o důsledcích, vlastnostech či východiscích různých skutečností či argumentů, avšak nepřímým způsobem.

Jedním druhem implikace je implikace způsobená volbou pojmenování pro danou věc (tj. volbou interpretantu pro daný objekt, řečeno s Peircem). Například z věty „Po zahradě běhal ten jejich *psíček*“, se dá předpokládat, že se jedná o psa menší velikosti. (Neposune-li se ovšem význam slova „psíček“ např. naznačením uvozovek či adekvátní změnou tónu hlasu, což by signalizovalo ironický, a tedy opačný význam.) Z toho důvodu je nutné zkoumat pojmy i z hlediska paradigmatických vztahů (Saussure 1996, s. 154–156).

Specifickým druhem implikace je presupozice. Jedná se o implikaci, na jejíž význam je nutné přistoupit, aby bylo možné posuzovat pravdivost výroků od ní odvozených. Dobrý vhled do tématu nabízí Eco (2004, s. 239–280). Klasickým příkladem je věta „John přestal kouřit“, jejíž presupozice jsou a) „John už nekouří“, b) „John kdysi kouřil“ (tamtéž, s. 244). Pokud by presupozice neplatily, výrok by nebyl pravdivý; pokud by neplatila presupozice b), výrok by nemohl být pravdivý ani nepravdivý. Čímž se dostáváme k velkému úskalí presupozic, jímž je jejich potenciálně zavádějící povaha. Ještě lépe než předchozí příklad ji ilustruje historka, kdy se Alexinos z Élidy údajně zeptal jiného filosofa, zda už přestal bít svého otce: ať už by dotyčný odpověděl „ano“, nebo „ne“, vždy by tím přiznal, že ho dříve bil. Jedinou vhodnou odpovědí je tedy něco na způsob: „Nikdy jsem ho nebil.“ (viz Walton 1999, s. 383).

Poslední zásadní částí analýzy argumentace jsou řečnické záludy. Jde o součásti argumentační linie, které nejsou součástí řádné výrokové logiky, přesto však mohou mít značný vliv na příjemce sdělení. Patrně nejslavnější knihou k tomuto tématu je *Eristická dialektika* (Schopenhauer 1927), v níž je uvedena celá řada typů řečnických záludů. Je však potřeba zdůraznit několik skutečností: Za prvé, většina lidí nejsou školení rétoři, proto je třeba předpokládat, že převážná část záludů se v komunikaci vyskytuje nevědomě. Za druhé, používání záludů není nutně nemorální, neboť pro prosazení „správného“ názoru je nutné tento názor nejen odůvodnit, ale také toto zdůvodňování učinit poutavým pro ty, kdo budou diskuzi posuzovat, a úspěšně odrazit snahy protistrany o prosazení jejího názoru. Schopenhauer v úvodu konstatuje, že nutnost zabývat se tímto tématem plyne z toho, že lidská ješitnost je silnější než lidská touha po pravdě (tamtéž, s. 11–14).

Zároveň je zde ještě jeden problém: Vzhledem k tomu, že záludy bývají vnímány jako určité „berličky“, s jejichž pomocí se může mluvčí dostat z jedné argumentační pozice do jiné, výhodnější, se často přehlíží vlastní obsah daných záludů. Typickým příkladem je zálud *ad hominem*, který získal natolik špatnou pověst, že se považuje za nevhodné, aby byl součástí řádných, výrokově „čistých“ diskuzí. Potíž ovšem spočívá v tom, že hranice mezi „ad rem“ a „ad hominem“ bývá často nejasná, neboť dílčí témata spojená s jednáním určité osoby mohou být skutečně následkem jejích dílčích vlastností. Kromě povahy argumentů je tedy důležité posuzovat i kvalitu a přiměřenost argumentů.

Takové jsou tedy hlavní nástroje, jež byly při výzkumu využívány na rovině jazyka. Ještě jednou je však nutné připomenout, že zejména v případě roviny jazyka platí, že ji není možné jasně oddělit od ostatních rovin, neboť ty všechny jsou realizovány právě skrze jazyk. Na rozdíl od zde uvedených prvků však následující roviny přesahují samotný text.³²

3.5.3 Intertextualita

Druhou rovinou diskurzu je intertextualita. Ta spočívá v tom, že určitý text, tzv. „posttext“, obsahuje odkazy k jinému textu, tzv. „pretextu“ (Mareš 2017). Intertextualita má tři podstatné roviny:

První z nich je časová souvislost: Pretexty nemusejí být jen existující texty, ale i o texty dosud neexistující, předpokládané. Například když ve zprávě zazní věta „O výsledku jednání vás budeme informovat,“ pak odkazuje k pretextu, jímž je budoucí, dosud neexistující zpráva.

Druhou, zásadní rovinou je povaha pretextu: Pretexty nemusejí být jen jednotlivé konkrétní texty, ale také „soubor textů určitého autora (rysy jeho individuálního stylu), texty určité skupiny autorů, žánr, funkční styl, diskurz.“ (Mareš 2017). V případě funkčního stylu a diskurzu už nelze určit konkrétní texty ve funkci pretextu, takže se pretextem stává „abstraktní architext jako soubor charakteristických vlastností skupiny textů [...]; relace mezi texty se tak přesouvá do sféry typologické intertextovosti“ (tamtéž). Právě zkoumání povahy architextu studií obsahujících mediální sémiotiku je jasnou součástí výzkumného záměru této práce.

K tomuto členění lze přidat i Geeho zohledňování sociálních jazyků, jež jsou definovány jako „různé sociálně význačné variety jazyka“ (Gee 2005, s. 37). Intertextualitou nazývá situace, kdy se v jednom textu objevují dva či více sociálních jazyků. Tyto případy mohou být spojené se změnou role mluvčího a jeho pragmatického záměru a s tím i role, do níž je staven příjemce sdělení. Příkladem jsou reklamy na léky a potravinové doplňky, které po úvodní marketingové části o prospěšnosti a „rychlé úlevě od potíží“ povinně přecházejí k zákonem nařízeným větám typu „Může způsobovat nevolnosti...“, „Nepoužívat v těhotenství...“ atd. Podstatné je, že změna sociálního jazyka může signalizovat změnu diskurzu.

Posledním rozměrem je způsob realizace intertextuality. Zde rozlišujeme různé druhy citátů a aluzí. Mareš (1985, s. 221) mezi citáty řadí (1.) přesné reprodukce, (2.) překlady, (3.) citáty, jejichž část je vynechána, (4.) nepřesné citáty. K aluzím řadí (1.) parafráze, (2.) subtilní odkazy

³² Pro přesnost je nutné uvést, že i některé zde uvedené prvky, například metafory, je nutné analyzovat skrze sociokulturní kontext. Ten zde však slouží především jako zdroj, z něhož metafory čerpají, zatímco další úroveň k prvkům ze sociokulturní oblasti přímo odkazují.

k jiným textům, (3.) „případy, kdy nedochází k reprodukci textu-zdroje ve všech jeho rovinách, ale pouze v některé rovině – jde např. o reprodukci rytmu, strofiky, rýmového schématu“ (tamtéž). Mareš zároveň zdůrazňuje, že mezi citátem a aluzí není možné vytyčit pevnou hranici (tamtéž). U citátů to lze jasně vidět na otázce uvádění zdrojů, neboť je velký rozdíl mezi přesným citátem, k němuž je připojena informace o zdroji (jako v akademické sféře), anebo mezi rovněž přesným citátem, k němuž informace o zdroji ovšem připojena není, protože se předpokládá, že lidé zdroj znají, jako tomu bývá v případě „hlášek“ z populárních filmů, seriálů atd. Toto téma je důležité v souvislosti s otázkou objasňování konceptů na úrovni sémantiky (viz s. 28). Používání pojmu „Saussurův model znaku“ bez bližšího vysvětlení a používání pojmů „označující“ a „označované“ bez odkazu na Saussura jsou dvě rozdílné pozice intertextuality ve vědeckých textech, jež se obě vyznačují očekáváním jistého předporozumění. I tato otázka se tak může podílet na charakteristice diskurzivních specifik mediální sémiotiky.

Protože předmětem zkoumání jsou zdroje používané ve více diskurzech, byla blíže zkoumána právě i kontextualizace citátů. Výchozím předpokladem bylo, že kontext může jasně určit příslušnost k určitému diskurzu, nebo ji zamlžit či setřít, případně diskurzy propojit. V souvislosti s Geeho pojetím intertextuality se výzkum zaměřil na to, zda jsou v textu patrné předěly mezi optikami jednotlivých diskurzů a na jakých místech se vyskytují a proč.

3.5.4 Narativ

Zkoumání narativu je s analýzou diskurzu pevně spjato, a to bez ohledu na to, zda je analýza narativu považována za součást analýzy diskurzu (Gee 2005, s. 150–152; Dijk 1988, s. 1–2), nebo je naopak analýza diskurzu považována za součást analýzy narativu (Garson 2013, s. 23).

V rámci analýzy diskurzu jsem vycházel jak ze strukturalistického pojetí, tak z hermeneutického přístupu a z interakcionistického přístupu (Hájek, Havlík & Nekvapil 2012). Strukturalistický přístup umožňuje uchopit některé základní složky narativů, zejm. prvky dějové struktury a role, zatímco hermeneutický přístup poskytuje vhodné prostředky ke kontextualizaci obsahu ve vztahu k historickému a sociokulturnímu kontextu. Interakcionistický přístup zohledňuje přímo konkrétní sociální role a komunikaci vnímá nikoli jako soubor komunikátů, ale jako sociální dění (což odpovídá i Geeho přístupu); na rozdíl od hermeneutiky však interakcionistický přístup nepracuje s představou modelového čtenáře, ale umožňuje zohlednění konkrétních sociokulturních skupin.

Zvláštní pozornost jsem věnoval Ricoeurově pojetí tří úrovní mimésis, neboť představují prostředek pro potenciálně velmi komplexní analýzu narativu. Mimésis I představuje předporozumění světu nezbytné pro tvorbu narace; toto předporozumění probíhá na rovině strukturní, symbolické a časové (Ricoeur 2000, s. 91–104). Mimésis II je strukturou narace. Ricoeur vysloveně uvádí, že zápletka „prostředkuje mezi individuálními *událostmi* či příhodami a *příběhem* jako celkem“ (tamtéž, s. 105). Narativizace se zřetelně projevuje i v případě vědeckých textů (viz níže). Mimésis III je účinkem narace a její rekonfigurací/interpretací z pozice čtenáře (Ricoeur 2000, s. 113–114).

Z hlediska metodologie nabízejí Hájek, Havlík & Nekvapil (2012) velmi dobrý způsob využití Ricoeurovy trojí mimésis v sociálněvědních studiích. Zdůrazňují, že je potřeba postupovat obráceně, než činí ve svém díle Ricoeur, tj. postupovat od mimésis III coby recepce vyprávění přes mimésis II coby vlastní zápletku vyprávění k mimésis I coby povaze světa,

z něhož vyprávění vychází. Autoři vysvětlují, že postup sociálněvědních výzkumů směřuje tímto směrem, neboť výzkumník zná texty, ale nikoli předporozumění jejich autora (tamtéž, s. 214). V případě rozboru odborných textů nemohu vycházet z jejich recepce, začnu však od vlastního obsahu textu a teprve poté se přesunu ke struktuře textu, stylistice a jazykovým nuancím a až po analýze těchto dvou rovin bude možné odhalit případné skryté aspekty spojené s předporozuměním oboru, žánru a metodě.

Složky narativu

Narativ obsahuje řadu složek. Herman & Vervaeck (2001) uvádějí jako základní skupiny (1.) události a činy, (2.) aktanty, (3.) prostředí, (4.) čas, (5.) vyjadřování vlastností a (6.) fokalizátory.

A když van Leeuwen (2008) představuje nezbytné součásti sociálních činností – což jsou (1.) účastníci, (2.) činnosti, (3.) čas, (4.) místa, (5.) podmínky pro vystupování v dané roli, (6.) způsoby vystupování aj. –, je jejich povaha velmi podobná součástem narativů. Tyto prvky jsou totiž použitelné jak pro příběhy z knih či divadelních her, tak pro „příběhy“ našeho každodenního jednání ve skutečném životě. Například svatba je jakýsi specifický příběh, jenž mívá specifické účastníky, činnosti, místa, podmínky pro vystupování v dané roli atd. Především v tomto ohledu je zohledňování narativu nedílnou součástí analýzy diskurzu.

Pro potřeby výzkumu vědeckých textů byl hlavní důraz kladen na témata (1.) děje, (2.) žánru, (3.) rolí, (4.) vztahu autora a čtenáře a také (5.) epistemologický rozměr vztahu mezi narativem a realitou.

Děj

Z pozice naratologie se příběhy neustále opakují – mění se jména a kulisy, ale prvky tvořící děj zůstávají stejné, podobně jako typy rolí. Základní vyjádření této optiky vidíme již ve Freytagově struktuře řeckého dramatu, jež rozlišuje pět částí: úvod, vzestup, vyvrcholení, pád a katastrofu (Freytag 1900, s. 114–115). Obdobně tak Labov rozlišuje pět, resp. šest částí narativu: úvod, zorientování, komplikaci, zhodnocení, řešení a případně codu (Thornborrow 2012). Mimořádně propracovaný model pak nabízí Propp (1968), který se zaměřuje na žánr pohádky. Jeho struktura je ovšem poměrně univerzální a lze ji aplikovat i na jiné žánry, než je pohádka, například na různé druhy filmů (Fell 1977).

Výše uvedenou Labovovu strukturu lze aplikovat i na vědecké práce: Po uvedení do tématu (úvod a zorientování) je představen určitý problém (komplikace), který je analyzován a interpretován (zhodnocení), a poté jsou představeny výsledky (řešení) a další témata k dořešení pro potenciální příští výzkumy (coda).

Z hlediska tvorby narativu je zapotřebí nejen řada sdělovaných událostí (bez ohledu na jejich chronologii), ale nezbytnou součástí je i jejich kauzální propojení. „Jak však upozorňují Rimmon-Kenan [1983]³³, Chatman [2008]³⁴, Eco [2010]³⁵ a další, explicitního vysvětlování kauzálních vztahů mezi popisovanými událostmi není vždy třeba, protože lidská mysl si

³³ Rimmon-Kenan, S. 1983. *Narrative Fiction: Contemporary Poetics*. London: Routledge.

³⁴ Chatman, S. 2008. *Příběh a diskurz*. Brno: Host.

³⁵ Eco, U. 2010. *Lector in fabula. Role čtenáře aneb Interpretační kooperace v narativních textech*. Praha: Academia.

chybějící kauzální spojení ve vyprávění sama doplňuje a takové souvislosti mezi popisovanými událostmi „přirozeně“ předpokládá.“ (Hájek, Havlík & Nekvapil 2012, s. 202)

Žánr

Vědecké texty, které jsou předmětem výzkumu, mají svá žánrová specifika. Přestože není nutné být tak radikální jako Bruner, jenž tvrdí, že vědecké texty od fikčních žánrů odlišuje naprosto odlišný druh logiky (Olson 2012, s. 605–606), je zřejmé, že zde existují značné rozdíly, a to přinejmenším na úrovni žánru. Základní aspekty narativity, zejm. neúplnost, výběr konatelů a nesamozřejmý vztah k realitě jsou však společné pro fikční i vědecké texty (Doležel 2008, s. 40–47).

Žánr je velmi vhodné zkoumat jako součást diskurzu, neboť jde o sociální fenomén a jeho specifika procházejí všemi rovinami diskurzu – od jazykových specifik přes intertextuální rovinu, narativní rovinu, rovinu diskurzivních modelů, rovinu konkrétních diskuzí až po povahu diskurzu, jehož je žánr součástí. Zároveň je nutné zdůraznit zásadní význam mimotextového kontextu³⁶ pro tvorbu i interpretaci určitého žánru: v tomto je nutné především zohledňovat, kdo je autorem (především z hlediska sociálních rolí) a ke komu se obrací (viz níže) a také za jakým účelem tvoří text, resp. sociální činnost, jejímž je text výsledkem.

Role

Existují různá pojetí univerzálních rolí, např. Propp (1968, s. 79–80) uvádí 1. padoucha, 2. dárce, 3. pomocníka, 4. princeznu, 5. toho, kdo vysílá hrdinu na cestu, 6. hrdinu a 7. falešného hrdinu.

Univerzálnější charakter má pojetí rolí v modelu aktantů dle A. J. Greimase (Herman & Vervaeck 2001). Pojmem „aktanty“³⁷ se rozumí pozice aktérů v rámci děje a rozlišovány jsou následující druhy: (1.) subjekt, který aktivně koná a touží dosáhnout určitého (2.) objektu. Tato snaha je vyvolána tzv. (3.) „odesílatelem“ a z jejího splnění těží (4.) příjemce. S úkolem pomáhá (5.) pomocník a ztěžuje jej (6.) oponent (tamtéž, s. 52–53).

Přímo do oblasti výzkumů každodenní komunikace spadají narativní činnosti podle Ochsové a Taylorové (1992), jež rozlišují role protagonisty, vyzvídače (který žádá naraci), počátečního vypravěče, hlavního příjemce, zpochybňovače a zpochybňovaného.

Za specifický způsob uchopení narativních rolí lze považovat Jungovy archetypy (Jung 1997).

Napříč všemi uvedenými členěními rolí platí, že ne všechny role musejí nutně zastávat lidé, ale může jít i o jiné živé bytosti či o předměty. Tato skutečnost byla pro výzkum zásadní, neboť „hrdiny“ námi zkoumaných textů byly pojmy jako „znak“, „reprezentace“ či „symbol“. Rozbor rolí byl v tomto ohledu zaměřen na zkoumání rolí spojených s autory textu a s koncepty, s nimiž pracují.

³⁶ „Textovým kontextem“ je míněn vliv ostatních (většinou předchozích) částí daného textu. Text přitom může být i multimodální, takže může jít např. o vliv gest, mimiky či tónu hlasu na vyznění sdělení. „Mimotextovým kontextem“ je míněn vliv faktorů, které nejsou součástí samotného textu, např. vliv recenzí na vnímání filmu, nebo vnímání herce známého komickými rolemi ve chvíli, kdy hraje vážnou roli.

³⁷ Toto pojetí aktantů je odlišné od lingvistického, v němž jsou aktanty odvozeny od slovních valencí (srov. Panevová & Veselovská 2017).

Vztah autora a čtenáře

Každý text obsahuje určité přinejmenším implicitní náznaky o povaze autora a čtenáře a jejich vztahu a také o jejich roli ve vztahu k textu.

Vyjděme od Iserova konceptu implicitního čtenáře; ten je definován jako „koncept, který poskytuje horizont vztahů pro rozmanitost historických a individuálních aktualizací textu“ (Iser 2004, s. 141). Zásadní jsou jeho dvě vlastnosti: Za prvé, jedná se o „čtenářskou roli, která je vyvoditelná z textu a která se skládá ze struktury aktu a struktury textu“ (tamtéž); lze ji tedy vyvodit z textu jako takového, nikoli pouze z mimotextových reálií. Za druhé, implicitní čtenář „není abstrakcí skutečného čtenáře, ale spíše podmínkou pro napětí, které vytváří skutečný čtenář, když začne hrát svou roli“ (tamtéž, s. 140). Koncept implicitního čtenáře je tedy především prostředkem k uchopení nároků, jež text klade na čtenáře.

Je přitom podstatné nezaměňovat povahu a přínos tohoto konceptu s koncepty, jež se zaměřují na sociální vymezení skupiny čtenářů, jako je např. koncept vepsaného čtenáře (Sparks & Campbell 1987). Tento koncept může ozřejmit cílovou skupinu, jíž je text určen, ale roli čtenáře řeší pouze ve vztahu k tématům, ale nikoli k jejich narativizaci.

Dále je potřeba zdůraznit, že čtenář, k němuž se autor v textu implicitně či explicitně obrací, není nikdy ideální čtenář, tj. takový, „který svými dispozicemi a interpretačními operacemi dokonale sleduje a naplňuje intenci daného textu, případně autora“ (Müller & Šidák 2012, s. 196) a který by s autorovými tvrzeními plně souhlasil. V žánru vědeckých studií je to vlastně naopak – autoři se snaží předem předjímat některé možné výhrady čtenářů vůči svému přístupu a rovnou jej v daných ohledech obhajují.

Tím, co naopak bývá považováno za samozřejmé, je kompetence čtenářů porozumět odbornému textu a orientace v rámci daného oboru. Tato skutečnost mj. napomáhá zařazení textu do příslušného oboru. Zároveň na obecnější rovině vymezuje předpokládanou cílovou skupinu čtenářů.

Vztah k realitě

Aspektem narativu, který není možné opomenout, je jeho vztah k realitě. V případě vědeckých studií je toto dvojnásob zásadní. Z Peircova modelu znaku vyplývá, že název odkazuje vždy jen k jednomu možnému významu objektu, přičemž objekt jich může mít nesmírné množství. Například psa mohou jednou nazvat „pes“, jindy „čokl“, jindy „čtvernožec“ atd. – rozdíl spočívá v kontextu. Velmi obdobné volby se odehrávají i na úrovni narativity, akorát se zde nepracuje pouze s výběrem slova, ale s dalšími rovinami, jako jsou stylistika, argumentační linie, smysl a záměr sdělení, resp. mluvního aktu aj. Část těchto zkreslení může být „standardizována“ žánrem.

V tomto ohledu neexistuje žádný text, který by neměl narativní zkreslení. Narativní zkreslení mají i zprávy (Bird & Dardenne 1997, s. 336) a pochopitelně i vědecké studie.

Nejvýraznějším rozdílem mezi narativy a všedním životem je úřednost narativu, jeho pevná struktura, začátek a konec, vypointovanost a jasnější zaměření (Berger 1997, 162–163). Zároveň však není možné opomenout skutečnost, že narativy jsou součástí lidského života, a to především tím, že se podle Ricoeura významně podílejí na stvrzování a utváření identity

„jednotlivce nebo národa, která vzniká z nekonečného opravování předchozích vyprávění vyprávěním dosud posledním [Ricoeur 2007³⁸: 352]“ (Hájek, Havlík & Nekvapil 2012, s. 217).

Pokud jde o specifika výzkumných studií, skutečnost, že podléhají pravidlům žánru a obsahují implikaci autora i čtenáře, již byly zmíněny. Je zde však ještě jedna důležitá skutečnost, která se týká vztahu k realitě: vědecké výzkumy musejí být nepředpojaté v tom smyslu, že na počátku umožňují více možných závěrů. Například výzkum zaměřený na určitou hypotézu musí umožňovat to, že závěrem bude její potvrzení, vyvrácení či nekonkluzivní závěr. Zdá se to banální, ale má to dopad na narativní uchopení výzkumu. Připomeňme, že výzkum obsahuje fázi analýzy, při níž aplikujeme analytický aparát na zkoumaný vzorek, a fázi interpretace, při níž zjištění z analytické fáze usouvztažíme k výzkumné otázce a k sobě navzájem. Zásadním rozdílem mezi těmito dvěma fázemi je skutečnost, že fáze analýzy obsahuje pouze dílčí zjištění, jejichž role a význam nejsou známy, dokud neproběhne interpretace. V tomto ohledu lze skutečnosti vzešlé z analýzy, jež dosud neprošly fází interpretace, popsat jako nenarativy („nonnarratives“; srov. Berger 1997, s. 6).

3.5.5 Diskuze

Jednou z rovin diskurzu podle Geeho (2005) jsou tzv. diskuze.³⁹ Diskuzemi se rozumí dlouhodobé probírání určitých témat v rámci různých sociokulturních skupin či veřejnosti jako celku. Znalost diskuzí je nezbytná pro správné pochopení významu řady sdělení. Gee jako příklad uvádí větu „Kouření bývá spojováno se zdravotními problémy,“ u níž platí, že bez znalosti kampaní proti kouření bychom sdělení nemuseli pochopit tak, že „kouření škodí zdraví“, ale např. tak, že „lidé, kteří mají zdravotní problémy, se často uklidňují kouřením“. Totéž platí o tématech, jako jsou potraty, kreacionismus, globální oteplování, terorismus atd. (viz tamtéž, s. 21–22.).

Jde tedy o diskuze v přeneseném smyslu, neboť jsou ve skutečnosti tvořeny celou řadou komunikačních interakcí. Jinak řečeno, jedna „diskuze“ je tvořena stovkami a tisíci reálných rozhovorů a vyjádření k určitému tématu. Součástí diskuze jsou i stanoviska rozličných stran a jejich argumenty a hodnoty. Pro diskuzi je mimořádně zásadní ta část, která probíhá ve veřejném prostoru, a zejména pak v mediasféře, neboť ta má přímý dopad na další vývoj diskuze.⁴⁰ Z povahy věci vyplývá, že pro porozumění diskuzi není nutné znát všechny texty, z nichž sestává, což ostatně ani není možné. Proto nelze vystačit s rovinou intertextuality, ale je potřeba zkoumat diskuze jako samostatný rozměr.

Při jejich zkoumání je podstatné nezapomínat, že témata diskuzí nejsou totéž co diskuze samé. Stejná témata mohou být vnímána jako nositelé různých symbolických hodnot – např. kouření jako (1.) závislost či (2.) projev svobody či (3.) bezohlednost vůči druhým (Gee 2005, s. 50). Hlavním klíčem pro pochopení těchto rozdílů je právě zohledňování sociokulturního kontextu.

³⁸ Ricoeur, P. 2007. *Čas a vyprávění III. Vyprávěný čas*. Praha: OIKOYMENH.

³⁹ Autor v originále používá pojem „Conversations“ s velkým „C“; v této práci však používám pojem „diskuze“ s malým „d“, a to ze stejných důvodů jako v případě pojmu „diskurz“ (viz s. 25). Pojem je níže jasně vymezen a případné použití slova „diskuze“ v jiném smyslu bude jasně odlišeno.

⁴⁰ S tím ostatně přímo souvisí požadavky na vyváženost informací v médiích, jak je v České republice ukládá § 31 odst. 2–4 zák. č. 231/2001 Sb., o provozování rozhlasového a televizního vysílání a o změně dalších zákonů.

Z toho důvodu byly diskuze vymezovány v první řadě sociokulturním kontextem, nikoli tématem. Vybereme-li určitou sociokulturní či jinak definovanou skupinu, např. vědce z oblasti mediálních studií, je možné snadno určit „velká témata“, která v současné době řeší, např. mediální výchovu či specifika tzv. nových médií. Podmínkou přitom rozhodně není, aby šlo o skupinu, která má na téma dané diskuze stejný názor. V případě mediálních studií se vyskytují velmi rozličné postoje, vědce v této oblasti však spojuje řada věcí, které vlastně odpovídají Geeho definici diskurzu (viz s. 24) – jednání, přesvědčení, hodnoty a používání různých předmětů, nástrojů a technologií. I v tomto ohledu však existují určité rozdíly, jimiž by bylo možné do určité míry vysvětlit některé rozdílné postoje v diskuzích. V případě předmětu zkoumání této dizertační práce by zpřesnění oblasti bylo následující: „věda → sociální věda → mediální studia → kvalitativní analýza → kvalitativní obsahová analýza → mediálněsemiotická analýza“. Každá uvedená oblast má své specifické diskuze, a proto je zvláště důležité náležitě určit úroveň dané diskuze. Například otázka účinků mediálních obsahů na publika je spjata primárně s mediálními studii, a přestože se k ní vyjadřují i další společenskovední obory, nedomnívám se, že by ji bylo možné označit za výrazné téma sociálních věd obecně. Podobně tak ale nemusí jít o zásadní téma v rámci všech součástí mediálních studií; například ani sebelepší obsahová analýza nedokáže predikovat reakce publik, neboť to již leží mimo hranice možností tohoto druhu metod.

Stává se, že se k určitému tématu vztahuje více sociálních skupin: např. u zmíněných účinků médií na publika to jsou politici, analytici z akademické, korporátní i státní sféry, zástupci médií (od provozovatelů přes tvůrce obsahů až po účinkující), publika (veřejnost) a další. Vzhledem k tomu, že každá skupina řeší toto téma nejen z jiných základních pozic ve smyslu hodnot a názorů, ale i informací a pragmatických cílů, bude taková situace považována za řadu diskuzí, které se váží k jednomu tématu, ale které nemusejí být součástí jednoho diskurzu. Ostatně, jedna komunikační interakce neznamená nutně jeden diskurz, neboť ten je závislý mj. na sociální roli, která může být u účastníků rozdílná. Příkladem je to, jak divák vnímá rozhovor moderátorky s odborníkem v určité oblasti.

Kromě sociokulturního kontextu je dalším klíčem pro analýzu diskuzí skutečnost, že řada z nich má složité historické pozadí (Gee 2005, s. 51), jehož zohlednění může pomoci porozumění současnému stavu.

3.5.6 Diskurzivní modely

Zásadní součástí analýzy diskurzu podle Geeho (2005) jsou tzv. diskurzivní modely. Přestože s tím, co vyjadřují a co je s nimi spojené, pracuje v různých podobách většina analýz diskurzu, nejedná se o obecně používaný pojem. Patrně nejbližší obdobou jsou van Dijkovy (1988) „situační modely“. Naopak Flowerdewová (2012) a Olson (2012) používají výraz „discourse model“ v odlišném významu. O to přesněji je proto nutné objasnit Geeho pojetí. Jeho definice zní:

„Diskurzivní modely jsou zjednodušené, často nevědomé a rádo by samozřejmě teorie o fungování světa, které používáme k tomu, abychom účinně zvládali svůj život.“ (Gee 2005, s. 71)

Tyto zjednodušené a rádoby samozřejmé teorie představují východiska, o něž lidé opírají své vyjadřování (postoje, argumentační linii, volbu slov aj.) a na jejichž základě jednají.

Diskurzivní modely si lze představit jako určité prototypní či modelové situace, od nichž se odvíjí simulace, které lidé přehrávají v mysli, když přemýšlejí a chystají se jednat. Diskurzivní modely nejsou totéž, co tyto simulace, protože diskurzivní modely existují objektivně: v knihách, v médiích, v sociálním jednání, v jazyce atd. (tamtéž, s. 73–76). Diskurzivní modely jsou formovány určitou vnitřní logikou; nejde však o výrokovou logiku či linii argumentace, ale o hlubší logiku hodnotového uchopení určitého argumentu. Jestliže člověk zná povahu diskurzivního modelu, dokáže s velkou pravděpodobností dovést i podobu argumentů k dalším tématům založeným na stejném diskurzivním modelu. Například když někdo řekne, že je proti potratům, protože je ortodoxní katolík, pravděpodobně se ho již není třeba ptát na názor na sňatky homosexuálů.

Gee však upozorňuje – a to je velmi podstatné –, že diskurzivní modely, které člověk v textu využívá, nemusejí být vždy vzájemně konzistentní. Důvody jsou dva: Za prvé, diskurz jako celek nemusí obsahovat jen takové diskurzivní modely, které jsou vzájemně v souladu. Diskurz totiž není definován jako *pevně daná* suma diskurzivních modelů. S novými lidmi, kteří se v rámci daného diskurzu vyjadřují, přicházejí i nové diskurzivní modely. S tím souvisí i fakt, že je možné se pohybovat v určitém diskurzu (a analyzovat jej), a přesto se nikdy nesesetkat s určitými diskurzivními modely, které se v něm vyskytují. Za druhé, každý člověk několikrát denně mění sociální role a s nimi spojené diskurzy a diskurzivní modely, přičemž jejich hodnoty bývají často ve vzájemném rozporu. Pozice jedince a to, jaké diskurzivní modely používá, přitom závisejí na jeho sociální roli.

Tři úrovně zkreslení

Při zkoumání diskurzivních modelů je nutné počítat s třemi úrovněmi jejich zkreslení:

Za prvé, diskurzivní modely nejsou vyjádřením „objektivní skutečnosti“. Jde o součást sociálně konstruované reality, jež podléhá sociokulturním specifikům, která se liší místně, časově i napříč společenskými skupinami. Proto je nutné zohledňovat sociokulturní kontext.

Za druhé, simulace různých situací a argumentů, které si lidé přehrávají v hlavě a na jejichž základě jednají, se sice odvíjejí od určitých diskurzivních modelů, ale vždy nesou stopy individuální psyché (Gee 2005, s. 74). Jinak řečeno, diskurzivní modely jsou společné vlastnictví určitých sociokulturních skupin, zatímco simulace jsou záležitostí individuální psychiky. Mezi diskurzivními modely a simulacemi je proto nutné pečlivě rozlišovat.

Za třetí, diskurzivní modely jsou obecné situace, na jejichž základě si lidé v hlavě vytvářejí tzv. *prototypní simulace*, které jsou obecné a od nichž lidé odvíjejí své představy o tom, co je „normální“, „běžné“, „základní“ (tamtéž, s. 84). Jestliže se vyskytne odchylka od prototypní simulace, je vyhodnocena buď jako mírná odlišnost, variace, anebo negativně jako něco nenormálního, jako deviace. (Gee uvádí příklad různých postojů ke svatbě homosexuálů, přičemž prototypní simulace svatby obsahuje u většiny lidí představu sňatku muže a ženy.) Obvykle však převažuje tendence držet se co nejvíce prototypu a ochota zásadně revidovat celý model bývá velmi malá (tamtéž, s. 75). Rozpoznání povahy prototypní simulace, tj. toho, co autor považuje za „obvyklé“ či „normální“, je zásadní oporou ve chvíli, kdy neznáme názorová východiska, o něž se autor opírá.

Hierarchičnost diskurzivních modelů

Poslední významnou vlastností diskurzivních modelů, kterou je třeba zmínit, je fakt, že mezi diskurzivními modely může existovat hierarchický vztah: uvnitř větších diskurzivních modelů se mohou nacházet menší, specifitější modely. Největší modely se nazývají „hlavní modely“ (Gee 2005, s. 83). V této souvislosti se výzkum zaměřil na to, jak jsou vůči sobě diskurzivní modely v jednotlivých případech uspořádány a na jakých úrovních probíhají případné změny a s jakými situacemi v textu jsou spojeny.

Rozpoznávání diskurzivních modelů

Na jednu zásadní otázku ovšem Gee (2005 a 2014) neodpovídá jasně: jak přesně rozpoznat či určit diskurzivní model. Navzdory tomu, že koncept diskurzivních modelů považují za přínosný a jeho zapojení za velmi vhodné, nemohu neupozornit na skutečnost, že Gee nabízí jen velmi málo příkladů diskurzivních modelů a ještě méně konkrétních nástrojů pro jejich určení. Hlavním cíle při určování diskurzivního modelu a jeho povahy vyjadřuje následující otázka:

„V co podle mého předpokladu člověk (vědomě či nevědomě) věří, aby to, co říká, dávalo hlubší smysl?“ (Gee 2005, s. 87)

Koncept diskurzivních modelů tedy stojí na východisku, že „neprokáže-li se zcela jasně pravý opak, pak všichni mají ‚dobré důvody‘ a jejich sociokulturně specifické způsoby mluvení, poslouchání, (psaní, čtení), jednání, interakce, hodnot, víry a cítění dávají ‚hluboký smysl‘“ (tamtéž, s. 93). Tímto „hlubokým smyslem“ je v zásadě určitá vnitřní logika propojení uvedených prvků, tj. jednání, hodnot, víry atd. V tomto ohledu diskurzivní modely těsně souvisejí s výše zmíněnými světy předpokladů (s. 27).

Aby bylo možné na výše uvedenou otázku odpovědět a rozpoznat tak diskurzivní model, bylo zapotřebí určit nástroje, které k tomu poslouží. Níže je uvedeno pět nástrojů, které považují za nejzásadnější; důvody vyplývají z jejich povahy a jsou nastíněny níže. Jedná se o komplexní nástroje, pro jejichž aplikaci bylo nutné zapojit i dílčí nástroje z nižších rovin diskurzu.

První z nástrojů pro rozpoznávání diskurzivních modelů nabízí přímo Gee (2005): jde o rozpoznávání „obvyklého“ za pomoci již zmíněných prototypních simulací (viz s. 39). Různé sociokulturní skupiny a diskurzy vykazují odlišné představy o tom, co je „obvyklé“, což je projevem rozdílných hodnotových systémů. Samostatně pak stojí otázka vyhodnocení odlišnosti, tj. zda jde o variaci, anebo o deviaci. Ta závisí na tzv. *hodnotících* diskurzivních modelech, které v tomto ohledu poskytují cenné vodítko. Gee totiž rozlišuje tři druhy diskurzivních modelů:

„1 *Přijaté modely*: modely, které jsme vědomě přijali za své.

2 *Hodnotící modely*: modely, které používáme, vědomě či nevědomě, k posuzování sebe sama a ostatních.

3 *(Inter)aktivní modely*: modely, které vědomě či nevědomě vedou naše reálné činy a interakce ve světě.“ (Gee 2005, s. 83)

S otázkou „obvyklého“ souvisí i další nástroj, a to stereotypy. Přestože se může zdát, že se jedná o téma, které patří spíše do oblasti zkoumání narativu, řadím je sem, neboť stereotypy nejsou pouze jakési „ustálené prvky“ narativu, ale představují také – v první řadě – hodnotovou logiku uchopení tématu, což je právě to, co vyjadřují diskurzivní modely. Kromě stereotypů sem řadím i argumentační a interpretační klišé. Důvody, proč tyto prvky řadit sem, objasňuje následující příklad: americký satirik James Thurber napsal povídku, v níž ukazuje, jak by se na Shakespeara Macbetha dívala čtenářka detektivek:

„Ani na okamžik nevěřím, že on [Macbeth] zabil toho krále,“ řekla. „A taky vůbec nevěřím, že do toho byla zapletená ta ženská, ta Makbethová. Samozřejmě, že člověk nejvíc podezřívá je, ale tihle nejvíc podezřelí nikdá nebejavají viníci – nebo by aspoň neměli bejt.“ (Thurber 1970, s. 25)

Základem je vtipné nepochopení na úrovni literárních žánrů; s každým žánrem je spojena určitá logika uvažování, která se projevuje i na úrovni diskurzivních modelů. V souvislosti s výše uvedenou hlavní otázkou ohledně diskurzivních modelů, tj. v co člověk věří, aby to, co říká, dávalo hlubší smysl (Gee 2005, s. 87), je zjevné, že pokud se dáma z Thurberovy povídky domnívala, že Macbeth je detektivka, pak *musela* dojít k předpokladu, že Macbeth krále nezabil. Bylo by však mylné se domnívat, že klíč k interpretaci stereotypů a klišé spočívá jen na úrovni žánru. Ve skutečnosti je hlavním klíčem diskurz, s nímž se pak pojí sociální role, vzorce jednání a platformy a způsoby komunikace, do nichž patří i zmíněné žánry. Z pohledu diskurzivní analýzy tedy stereotypy a klišé obsahuje každá oblast; jejich výskyt v tomto smyslu není potřeba vnímat jako cokoli negativního, ale jako dílčí vodítko pro určení diskurzivního modelu.

Dalším nástrojem, který pomáhá při určování diskurzivních modelů, jsou obrazná pojmenování. Gee (2005, s. 83) uvádí, že metafory často upozorňují na přítomnost diskurzivního modelu; obrácená logika, totiž že by se většina diskurzivních modelů projevovala skrze metafory však neplatí (tamtéž, s. 84). Využití obrazných pojmenování bylo popsáno již dříve v souvislosti s jazykem (viz s. 29); v souvislosti s diskurzivními modely jsou však podstatné především ty případy, kdy se konvenční metafory či metonymie stávají vnitřní logikou věcí. Metafora se stává symbolem a různé věci jsou vykládány skrze tuto metaforu, aby byly propojeny s jejím symbolickým významem. Všechny tyto vazby jsou přitom umělé, ať už ve smyslu arbitrárnosti, která je dána tradicí, nebo ve smyslu tvůrčího záměru.

Obdobná logika jako u obrazných pojmenování se objevuje i u Barthesových mýtů (Barthes 2004). Přestože stať *Mýtus dnes* (tamtéž, s. 105–157) neobsahuje přesný metodický postup pro určování a analýzu mýtů a je silně ideologicky zabarvená, její přínos je nepopíratelný. Hlavními důvody jsou vlastní koncept mýtu a univerzálnost jeho použití⁴¹ a také zpracování figur rétorické manifestace mýtu (tamtéž, s. 148–153). Právě k těmto figurám bylo přihlíženo, a to s vědomím, že se projevují na mnoha rovinách diskurzu. Například figura *identifikace* spočívá v neschopnosti představit si Jinakost, což nás opět vrací k otázce rozpoznávání obvyklého a prototypních simulací (tamtéž, s. 149), tj. k prvnímu jmenovanému nástroji určování

⁴¹ Bez ohledu na Barthesovo tvrzení, že mýtus stojí „na straně pravice“ (tamtéž, s. 147), je možné analýzu mýtu použít jak pro zkoumání konzumních, mainstreamových či prorežimních obsahů, tak obsahů nezávislých, alternativních a opozičních.

diskurzivních modelů. Výraznou souvislost s teorií Barthesových mýtů lze spatřit v Geeho výroku, že

„ve skutečnosti jsme všichni ‚kolonizováni‘ opravdu spoustou diskurzivních modelů, které k nám přišly, aniž bychom příliš přemýšleli o tom, jak moc odpovídají našim zájmům nebo nám pomáhají ve světě“ (Gee 2005, s. 82–83).

Zmíněná „kolonizace“ diskurzivními modely se velmi podobá přijímání mýtů na úrovni čtenářů mýtů (Barthes 2004, s. 127); a nejde jen o paralelu: mýty se podílejí na konstrukci, přijímání a upevňování diskurzivních modelů – a naopak. Tomuto fungování výrazně napomáhá i podobná povaha těchto fenoménů: mýty i diskurzivní modely se tváří jako přirozené či rádoby samozřejmé, přestože nejsou; ve výrazné části komunikace jsou navíc mýty a diskurzivní modely přijímány i používány na nevědomé úrovni.

Posledním nástrojem, který nelze při určování diskurzivních modelů opomenout, je ideologie. Uvedl jsem, že diskurzivní analýzu nebudu vnímat jako přístup, jehož hlavním cílem je zkoumání ideologií (viz s. 24). To však neznamená, že téma ideologie není zapotřebí při analýze diskurzu zohledňovat. Pro potřeby této práce jsem zvolil přístup, který ideologii chápe jako

„systém norem, hodnot a přesvědčení či *Weltanschauung* řídící sociální a politické přístupy a jednání skupiny, sociální třídy či společnosti jako celku“ (Nöth 2004, s. 12).

V tomto smyslu je třeba zdůraznit několik skutečností: Za prvé, ideologie nemá nutně negativní znaménko; není důvod tvrdit, že ideologie je vždy špatná, stejně jako by bylo obtížné tvrdit, že sociální skupiny mohou existovat bez ideologií. Za druhé, výraz „sociální a politické“ znamená, že ideologie nemá pouze politický rozměr, ale jde vlastně o jakýkoli světónázor. Ostatně, dějiny nás učí, že ideologie rozvíjená čistě teoreticky a filozoficky se může rychle změnit ve státem vynucovanou ideologii. Za třetí, z definice vyplývá, že ideologie je systém hodnot řídících jednání, nejde však o jednání samotné. V tom spočívá zásadní rozdíl mezi ideologií a diskurzem, resp. Geeho „Diskurzem s velkým D“ (viz s. 25), a proto byla ideologie zohledňována na úrovni diskurzivních modelů, nikoli diskurzů.

Ideologii a diskurzivní modely však není možné ztotožňovat: Ideologie je hodnotový systém stojící za způsobem interpretace a jednání lidí, a je tedy primárně obecné povahy. Naopak diskurzivní modely jsou, jak již bylo řečeno, dílčí argumentační a hodnotové postoje. Povaha diskurzivních modelů v jedné výpovědi tak bývá ovlivněna celkovou ideologií jejího autora a může ji tedy pomoci zrekonstruovat. Samotný diskurz však není podmíněn tím, že by ti, kdo se v něm pohybují, museli mít jednotný ideologický postoj.

Přestože je cílem výše uvedených nástrojů, včetně ideologie, odhalování diskurzivních modelů, je vhodné upozornit, že diskurzivní modely jsou naopak užitečnou pomůckou pro zkoumání ideologie optikou diskurzu. Van Dijk (2006, s. 124) varuje, že ideologie může být v diskurzu/textu přítomna nepřímou coby nevyjádřené presupozice příslušníků určité skupiny – ať už proto, že je není třeba vyjadřovat, neboť jsou považovány za rádoby samozřejmé, anebo jsou smlčené, např. vlivem politické korektnosti. Řadu těchto případů však lze odhalit právě na rovině diskurzivních modelů.

3.5.7 Diskurz

Závěrečnou rovinou analýzy diskurzu je diskurz samotný. Nejde přitom o pouhý součet či průnik předchozích rovin, naopak ta nejzásadnější analýza musí proběhnout právě na této úrovni. Její rozměry jsou následující:

Prvním úkolem je rozpoznání diskurzu. Klíčem k tomu je jeho povaha plynoucí z jeho definice (viz s. 24). Situaci zjednodušuje fakt, že diskurzů je, vzhledem k jejich sociální určenosti, v zásadě omezené množství (viz s. 25). Přítomnost diskurzu je indikována specifickou kombinací pozorovaných prvků (tj. jevů odhalených za pomoci nástrojů z předchozích rovin diskurzu). Platí však, že pouhá přítomnost jednoho prvku nemusí nutně indikovat přítomnost určitého diskurzu. Určení diskurzu musí být vždy postaveno na celé řadě prvků a výrazném zohledňování kontextu, v němž se nacházejí. Některé prvky mohou být výrazné, a přitom nemusejí mít zásadní výpovědní hodnotu.

Druhým úkolem je blíže prozkoumat povahu rozpoznávaných diskurzů. Vzhledem ke zvolené metodě ji lze jasně sledovat především skrze vlastnosti prvků zkoumaných jednotlivými analytickými nástroji. Aby se do popisu charakteristiky zkoumaných diskurzů nepromítaly individuální rysy autorů, byl výzkumný vzorek tvořen texty od různých autorů, a především byly rozlišovány sociální aspekty od aspektů individuálních.

Zároveň je nutné nezapomínat, že v jednom textu se nemusí vyskytovat pouze jeden diskurz – ostatně, v této dizertační práci jde právě o ty případy, kdy tomu tak není, neboť se v nich setkávají přinejmenším diskurz mediálních studií, mediální sémiotiky a teoretické sémiotiky. U pozorovaných prvků je proto potřeba pečlivě zkoumat, zda indikují pouze jeden, či více diskurzů. Pokud více, pak je zásadní, zda se tak děje najednou či postupně, tj. v odlišných kontextech. Pro zkoumání otázky přechodu prvků z jednoho diskurzu do druhého byla využita van Leeuwenova teorie rekontextualizace.

Rekontextualizace a transformace

Van Leeuwenova teorie rekontextualizace (Leeuwen 2008) byla uplatněna v rámci hledání odpovědi na otázku, zda při přenášení konceptů z teoretické sémiotiky do mediální sémiotiky dochází k jejich transformacím (s. 11). K rekontextualizaci dochází ve chvíli, kdy se určitá sociální činnost přesune do jiného prostředí. Pojmem „sociální činnost“ rozumí van Leeuwen „sociálně regulované způsoby provádění věcí“ (tamtéž, s. 6). Mezi sociální činnosti tedy patří i různé způsoby analýzy a argumentace ve vědeckých studiích. Rekontextualizace pak obnáší i proměnu vnímání významu určitého textu a postoje k němu, zejména v případě změny diskurzu.

Rekontextualizace může zahrnovat několik druhů transformací, konkrétně (1.) nahrazení, (2.) odstranění, (3.) přeuspořádání či (4.) přidání prvků (tamtéž, s. 17–22). Přidána může být řada věcí, van Leeuwen (tamtéž, s. 19–21) uvádí především:

- a) opakované odkazování k téže skutečnosti, především pak skrze rozličné formy,
- b) reakce na rekontextualizaci,
- c) účely (např. ideologické vyznění),
- d) legitimizace či delegitimizace dané sociální praktiky,
- e) hodnocení (což není totéž co předchozí bod).

Jedna ze výzkumných podotázek (s. 11) je zaměřena právě na prověření toho, zda ve zkoumaných studiích dochází k nějakým transformacím, a to především při rekontextualizaci konceptů z oblasti teoretické sémiotiky do oblasti mediální sémiotiky.

Porovnávána byla tedy především sociální činnost v různých kontextech (kontext mediální sémiotiky, mediálních studií a teoretické sémiotiky). Sociální činnost je totiž tím, co udržuje diskurz „naživu“, neboť existence diskurzu spočívá právě v sociální interakci (Schneiderová 2015, s. 20). U transformací byl proto zkoumán nejen vlastní význam daného konceptu a jeho změna, ale i účel konceptu v původní teorii a ve studii, jež jej transformovala. Výrazně zohledňováno bylo i to, zda šlo o deklamované, či skryté transformace a jak byly odůvodňovány.

4 Výsledky analýzy

4.1 Povaha mediálněsémiotického diskurzu

Tato podkapitola nabízí přehled nejvýraznějších vlastností mediální sémiotiky, jak se projevily při rozboru výzkumných materiálů ve vztahu k výzkumným otázkám, a to postupně na jednotlivých rovinách diskurzu.

Zde popsané skutečnosti mi napomohly v odhalení principu modularity,⁴² jehož popisu je věnován zbytek této dizertační práce. Je možné prohlásit, že modularita objasňuje většinu níže uvedených vlastností na jednotlivých rovinách a že se zde nevyskytují žádné skutečnosti, které by byly v rozporu s principem modularity. Jedinou oblastí, u níž není příliš patrný vztah k modularitě, je rovina narativity.⁴³ Zároveň však není možné tvrdit, že by všechny zde popsané vlastnosti byly důsledkem jen a pouze principu modularity, neboť formativních faktorů je více (např. další kategorie metody: kvalitativní, obsahová, sémiotická, stejně jako různé závazky vyplývající ze vztahu k žánru a oboru); přesnější vymezení vyplyne až z popisu modularity.

4.1.1 Jazyk

Na úrovni jazyka se mediální sémiotika vyznačuje společnou terminologií, která je do velké míry shodná s terminologií teoretické sémiotiky a s terminologií dalších aplikovaných sémiotik z oblasti společenských a humanitních věd.

Jednotlivé studie ve vzorku 1 (viz s. 86) jasně dokazují, že neexistuje žádný termín, který by se nutně musel objevit v každé mediálněsémiotické studii, aby bylo možné prohlásit, že je sémiotická. Tato vlastnost je jedním z projevů modularity mediální sémiotiky (viz s. 60).

4.1.2 Intertextualita

Na úrovni intertextuality odkazují mediálněsémiotické studie opět ke zdrojům z oblasti teoretické sémiotiky a dalších aplikovaných sémiotik z oblasti společenských a humanitních věd. Na rozdíl od terminologie, v níž se nevyskytovalo mnoho specificky mediálněsémiotických pojmů, u zdrojů je již patrná skupina publikací zaměřených přímo na sémiotiku médií (viz vzorek 3a, s. 92).

Řadu myšlenek by bylo možné podložit zdroji z různých oblastí, ve zkoumaných mediálněsémiotických studiích však platilo, že primárně byly využívány sémiotické zdroje či zdroje z oborů, jež v daných studiích poskytovaly oporu dílčím analytickým funkcím⁴⁴, např. z lingvistiky.

Ve zkoumaných studiích ze vzorku 1 byly použity koncepty od Peirce (studie #6, #8, #9, #13, #17, #19, #32, #34, #53, #70), Barthesa (#3, #31, #32, #37, #70), Saussura (#9, #53, #70), Lotmana (#6, #9, #39), Eca (#19, #32, #34, #38, #39, #70, #81), ze sociální sémiotiky (#11, #19, #30, #37, #55, #67) atd. – a také koncepty ze směrů, jako jsou lingvistika (#11, #19, #25,

⁴² Definice pojmu „modularita“ viz s. 59 a Slovníček.

⁴³ Nabízejí se dvě vysvětlení: Buď prostě neplatí, že by existoval vztah mezi použitými koncepty a narativním uchopením studie, nebo se jej prostě nepodařilo prokázat vlivem nastavení metodiky a zkoumaného vzorku. Je třeba připomenout, že zvolená metodika nebyla původně nastavena přímo ke zkoumání principu modularity, neboť ten byl odhalen až v průběhu studie.

⁴⁴ Definice pojmu „analytická funkce“ viz s. 54 a Slovníček.

#39, #70, #79), *analýza diskurzu* (#17, #19, #43, #67), *filmová studia* (#53, #70, #81), *naratologie* (#32, #34), *psychologie* (#53) a jiné.

Podobně jako na rovině jazyka, ani na rovině intertextuality nebyla upozorována žádná nutná podmíněnost, tj. že by v případě určitého tématu bylo nutné použít určitý zdroj a žádný jiný. Kombinace různých zdrojů byly zdůvodněné a v mnoha ohledech logické, ale nikoli nezbytné, tzn. že by vždy bylo možné i jiné možné kombinace.

4.1.3 Narativita

Mediální sémiotika má pověst komplikované oblasti, která pro část mediálních analytiků není příliš srozumitelná. Tento narativ částečně převzali i sami výzkumníci, kteří v mediálněsémiotických studiích používají slova jako „odhalit“ či „rozkrýt“ (anglicky zejména „uncover“, „reveal“, „disclose“ a „expose“) v kontextu, jenž vytváří dojem, že sémiotika odhaluje skryté vrstvy významů, přestože za vhodnější považují postoj, že sémiotika znesamozřejměje určité aspekty samozřejmého.

Například studie #8 uvádí, že „[n]avzdory percepčnímu realismu však symbolické entity mají řadu nezjevných a komplexních rysů a vyžadují sadu analytických nástrojů, která jimi bude schopna více proniknout a odhalit způsoby, jimiž vytvářejí významy v kontextu herního systému.“ (#8, s. 44), stejně jako větu: *„Tyto [metodické] nástroje mi při odhalování sémiotických a diskurzivních mechanismů herního rozhraní umožnily soustředit se na to, jak hra abstrahuje a organizuje oblasti vědění [...]“* (#8, s. 50–51).

Studie #25 používá slovo „odhalit“ [„reveal“] velmi často, a to většinou právě ve výše uvedeném kontextu; například: „Tato studie odhaluje, že specifické negativní verbální procesy slouží k vytvoření odstupů mezi reportérem a zdrojem vloženého textu a dodávají čtenářům pocit, že původní zdroj je slabý.“ (#25, s. 111) či: *„[...] studie odhalila, že procesy existují také proto, aby vytvářely odstup mezi reportérem a pocity v rekontextualizovaných výrocích.“* (tamtéž).

Studie #31 uvádí: „Tento článek se soustředí především na mechanismy podvracení dominantních ideologií na čtyřech titulních stranách, které jsou rozkrývány a interpretovány ze sémiotického a kritického [diskurzivního] rámce.“ (#31, s. 58).

4.1.4 Diskuze

Každá studie obsahovala prvky vyjadřující účast v určité mediálněvědní diskuzi; tyto prvky se vyskytovaly na řadě míst studie: v abstraktu bývá uvedeno, které konkrétní diskuze či diskuzí se studie týká především, v úvodu bývá diskuze ohledně ústředního tématu rozebrána širěji, v teoretické části bývají představeny související studie a zdroje, ve výsledcích studie bývá konstatován přínos studie pro diskuzi jako takovou, a kapitola Diskuze obsahuje možnosti případného rozvedení diskuze v budoucnu.

Mnohé studie ze vzorku 1 se soustředily na stejné okruhy diskuzí: například studie #2, #6, #9, #13, #17, #19, #30, #39 a #79 zkoumaly sociální sítě, #31, #38, #39 a #67 ideologii, #17, #31, #38 a #43 reflexi politického dění, #7, #30, #34 a #77 reklamu, #7 a #77 genderové aspekty mediálních obsahů, #8 a #32 počítačové hry atd. Každý z těchto okruhů obsahuje řadu diskuzí, z nichž se některé objevovaly napříč různými studii, přičemž někde představovaly ústřední téma, zatímco v jiných byly přítomny jen jako okrajová zmínka.

Kromě toho se studie podílely na diskuzích spojených s použitou metodou. Ne všechny přitom odkazovaly přímo k mediální sémiotice: v některých případech studie za metodu označovaly určitou podkategorii mediální sémiotiky, což zahrnovalo jak obecnější přístupy (např. sociální sémiotika či multimodalita), tak aplikaci specifických konceptů (např. Peircovy trichotomie vztahu representamenu a objektu). Prakticky ve všech případech metoda obsahovala i prvky, které do daných kategorií nespádaly, ale plnily doplňkovou roli, např. využití Saussura ve studii, která primárně vychází z Peirce.

Například studie #30, #37, #55, #67 vycházejí z teorie multimodality, která je patrně nejslavnějším metodickým nástrojem školy zvané „sociální sémiotika“ (viz Hodge & Kress 1988; Kress 2010). Studie #30 pojem „sémiotika“ zmiňuje jen okrajově, neboť metodou se jasně hlásí k multimodalitě; na rozdíl od ostatních uvedených studií nevěnuje pozornost sociální sémiotice coby teoretickému rámci, z něhož multimodalita vzešla. Obecná označení metody, jako jsou „sémiotika“ či „mediální sémiotika“, nepoužívá ani studie #37. Ta však již multimodalitu zasazuje širěji do kontextu sociální sémiotiky. Totéž činí i studie #67. Studie #55 hned zpočátku zmíni poměrně vágní výraz „detailní sémiotická analýza“ (s. 3), ale poté pokračuje zpřesněním, že půjde o sociální sémiotiku, multimodalitu a „Lemkeho sémiotiku“⁴⁵ Jiné studie se obdobně hlásí např. k Peircovi či k M. A. K. Hallidayovi.

V kontextu uvedeného příkladu je nutné zdůraznit, že předmětem zde není terminologie ve smyslu vágnosti či konkrétnosti *označení* přístupu, ale skutečnost, že autoři se takto podílejí na diskuzi o jednotlivých dílčích přístupech, a to již tím, že prokážou možnost jeho použití a většinou i zdůvodní jeho vhodnost.

4.1.5 Diskurzivní modely

Diskurzivní modely se ve zkoumaných studiích sice na konkrétní úrovni poměrně lišily, na obecné úrovni však řada z nich vyjadřovala, že se jedná o (1.) mediální, (2.) sémiotickou, (3.) kvalitativní, (4.) obsahovou a také (5.) modulární analýzu.

Skutečnost, že jde o mediální analýzu, se projevovala především v nastavení výzkumné otázky, zatímco ostatní vlastnosti se týkaly nastavení výzkumu a povahy argumentace. Nejzákladnějším diskurzivním modelem byl předpoklad, že způsob reprezentace určuje povahu obsahu a také pragmatické aspekty spojené s kontextem jeho komunikace. S tímto byl často spojován předpoklad, že významy jsou skryté, a narativ, že výzkumník je odhaluje (viz výše s. 46), a občas i určitá preinterpretovanost některých závěrů.

Například studie #37 zkoumá genderové role v dětském seriálu a s ním spojené mobilní hře. Sémiotická analýza má multimodální ráz, v rámci něhož zkoumá všechny náležité prvky. Interpretaci, která vychází z oblasti gender studies, lze však v některých momentech považovat za spornou, např. v otázce zkoumání barevnosti: skutečnost, že hlavní hrdina, kluk-rytíř, je v modré a jeho sestřička kouzelnice je v růžové, jistě odráží typické stereotypy o klučích a dívčích barvách, což je diskurzivní model vyjadřující stereotypní spojení mezi barvou a genderem. V tomto smyslu se jedná o projev diskurzivních modelů vycházejících z některých teorií a přístupů v oboru gender studies. Autoři poté přicházejí s tvrzením, že význam a role hlavního hrdiny coby kluka je ještě zesílena modrou oblohou; toto je ovšem neprůkazné

⁴⁵ Jay Lemke (1946–) je sémiotik věnující se sociální sémiotice.

a doložit nelze ani to, zda tvůrci seriálu vůbec vědomě pracovali na takovéto úrovni. V tomto ohledu se nabízí otázka, zda toto dílčí tvrzení není přeinterpretované. I tato případná přeinterpretovanost však poskytuje výrazné vodítko o postoji autorů.

4.1.6 Diskurz

Na úrovni diskurzu byl zkoumán vzájemný vztah diskurzů souvisejících s diskurzem mediální sémiotiky, což jsou vždy přinejmenším diskurz mediálních studií a diskurz teoretické sémiotiky. Tyto diskurzy se vyskytly ve všech zkoumaných studiích ve vzorku 1. Jejich přítomnost byla potvrzena přítomností prvků, které jsou pro ně charakteristické, a to na všech rovinách diskurzu.

Kromě toho se ve vzorku 1 vyskytovaly i diskurzy dalších oborů. Šlo jednak o obory spojené s tématem výzkumu, což byly jak různé podoblasti mediálních studií, tak i gender studies, filmová studia, marketing a další, za druhé o obory, z nichž mediální sémiotika čerpá jednotlivé dílčí analytické nástroje; sem patří např. lingvistika, nonverbální komunikace, vizuální studia či další aplikované sémiotiky. Právě možnost zapojovat do analytického aparátu koncepty z různých diskurzů je jednou z vlastností modularity, jež souvisí s jejím potenciálem (viz s. 62).

4.2 Teze o modularitě

Výsledná zjištění vedla k tomuto závěru:

Analytický aparát mediálněsémiotické metody má modulární povahu. Modularita byla zjištěna i u některých dalších aplikovaných sémiotik a u analýzy diskurzu. Lze proto mluvit o modulárních metodách. Modularita je samostatnou vlastností příznačnou pro některé metody, nikoli jen aspektem toho, že jde o kvalitativní či obsahovou analýzu.

Zbytek této dizertační práce je věnován detailnímu osvětlení a přiblížení těchto tvrzení.

4.3 Koncept

V rámci popisu metody výzkumu jsem uvedl, že se zaměřím na koncepty používané především ve fázích analýzy a interpretace, a to na koncepty z oblasti sémiotiky anebo z oblastí, které sémiotika využívá (s. 28). Zkoumal jsem je z hlediska všech výše popsanych rovin diskurzu. Role konceptů v mediálněsémiotické analýze se ukázala být zásadní. S tím vyvstala i potřeba blíže prozkoumat jejich povahu.

4.3.1 Definice konceptu

Přestože se v metodologii s pojmem koncept běžně pracuje, v žádném ze zkoumaných vzorků se nevyskytla na pasáž, která by tento pojem explicitně definovala. Z hlediska způsobu používání se vyskytovaly dva odlišné významy:

1. koncept jako jakýkoli význam, tj. označované (Hall 2012, s. 21) – Tento význam je spojený se sémiotickým pohledem, kdy předmětem zkoumání může být jakýkoli komunikát,

2. koncept jako součást teorie, která vysvětluje některé z jevů, jimiž se teorie zabývá (Berger 2016, s. 75), přesněji jako *definovatelná* součást teorie (Jensen 2002, s. 245) – Tento význam se týká metodologie vědy.

Vzhledem k potřebám výzkumu bude pojem „koncept“ používán výhradně ve druhém významu. Konceptem tedy nejsou obecné pojmy, stejně jako vágní, nedefinované pojmy. Konceptem proto není „znak“, protože není jasné, zda jde o znak v pojetí Saussura, či Peirce, případně o zcela jiné jazykové použití toho slova („tajemné znaky“, „znak mladické nerozvážnosti“ atd.); konceptem je tedy „Saussurovo pojetí znaku“ či „Peircovo pojetí znaku“. Obdobně tak není konceptem členění tropů na metaforu, metonymii, synekdochu a ironii. Přestože jde o členění, které je v anglosaském prostředí považováno za klasické, je zapotřebí vědět, zda jde např. o pojetí K. Burkeho (1969), nebo o pojetí H. Whitea (2010), neboť White klade uvedené tropy do hierarchického vztahu. Fakt, že White poté tuto hierarchii využívá k řadě dalších úvah (viz White 2010, s. 9–37), je vedlejší oproti samotné skutečnosti, že Whiteovo pojetí hierarchizaci tropů obsahuje a Burkeho nikoli. Kdyby obě pojetí obsahovala kromě stejných tropů i hierarchizaci (navíc stejnou), bylo by možné mluvit o stejném konceptu, byť by byl součástí dvou rozličných teorií.

Na základě provedené analýzy bylo možné podrobně popsat řadu vlastností a principů fungování konceptů v sémiotické analýze.

4.3.2 Koncepce a termín

Pro správné porozumění pojmu „koncept“ je však ještě nutné vysvětlit rozdíl mezi ním a slovy „koncepce“ a „termín“.

Koncept není totéž co koncepce: Koncepce je určité pojetí či uchopení věci, např. můžeme mluvit o Saussurově koncepci znaku. Vnímáme-li výraz „Saussurova koncepce znaku“ jen jako označení dělení znaku na označující a označované, pak je toto členění konceptem a může sloužit jako dílčí analytický nástroj. Jestliže však výraz „Saussurova koncepce znaku“ vnímáme jako označení celé jeho teorie znaku, pak se nejedná o koncept, ale o teorii, jež obsahuje Saussurův koncept znaku i řadu dalších konceptů (arbitrárnost, syntagmatické a paradigmatické vztahy, negativní vymezení označovaných aj.), stejně jako dalších prvků, které nejsou koncepty. Pojmy koncept a koncepce tedy nejsou shodné.

Koncept není ani totéž co termín, a to ze dvou důvodů: Za prvé, pojem „termín“ evokuje především použitý výraz, tj. označující a až poté s ním spojené označované, zatímco pojem „koncept“ naopak míří přímo k vlastnímu významu. Termín je tedy součástí konceptu, ovšem jen jako jeho označující, přičemž konceptem je celý znak včetně označovaného. Chceme-li však koncept zkoumat např. z jazykového hlediska, musíme nutně pracovat i s jeho označujícím. Druhým důvodem, proč nelze ztotožňovat „koncept“ a „termín“, je fakt, že pojem „termín“ označuje i ty věci, které nejsou koncepty ve zde užívaném významu.

4.3.3 Trojí povaha konceptů

Definice konceptů nemůže skončit u výše řečeného, neboť z výzkumu toho o vyplynulo mnohem více. Zkoumáním konceptů ze sémiotiky a souvisejících oblastí, zejména lingvistiky, a to především na úrovni sémantiky a pragmatiky (včetně vztahu konceptů k výzkumným otázkám jednotlivých studií), se podařilo rozlišit trojí povahu konceptů:

První kategorií jsou koncepty, které vyjadřují určitou vlastnost prvku či jeho používání. *Například autorka studie #9 mj. zkoumá, zda je u internetových memů možné vysledovat fenomén habituescence, jak o něm mluví Peirce.*

Dále jsou zde koncepty, které vyjadřují určitý druh vztahu. Tato kategorie se může do jisté míry plést s předchozí: rozdíl spočívá v tom, že zatímco u té první je určována vlastnost zkoumaného prvku, zde je určována vlastnost pomyslné spojnice mezi dvěma či více zkoumanými prvky. *Například ve studii #31 autorka využívá Barthesův koncept tzv. ukotvení ke zkoumání vztahu mezi obrazovou a textovou stránkou zkoumaných titulních stran časopisu Vrye Weekblad.*

Nakonec jsou zde koncepty, které vyjadřují strukturu. Ke zkoumanému prvku není přiřazována vlastnost, ale zkoumaný prvek je dle určitého klíče rozčleněn a je popisováno, co patří do které části členění a jakou to má povahu.⁴⁶ *Například autor studie #8 využívá Peircovy triády ikón–index–symbol a representamen–interpretant–objekt⁴⁷ a rozebírá s jejich pomocí jednotlivé prvky počítačové hry (postavičky, ovládací panel atd.).*

V rámci teoretických východisek bylo zmíněno Dismanovo tvrzení, že kvalitativní výzkum pátrá po struktuře v proměnných (2002, s. 287). S ohledem na trojí povahu konceptů je nyní možné zpřesnit, že kvalitativní výzkum, respektive mnou zkoumaná mediální sémiotika, má za cíl zkoumat (1.) vlastnosti, (2.) vztahy a (3.) struktury vybraných prvků a odhalovat další, jež dosud nebyly rozpoznány.

4.3.4 Minimální ucelené součásti

Díky zkoumání implikací, presupozic a nastavení jednotlivých výzkumů bylo možné zpřesnit výchozí definici konceptu (s. 48) o zjištění, že

koncept je minimální ucelená definovatelná součást teorie.

Ucelené součásti

Tvrzení, že koncepty jsou ucelené struktury, je zcela zásadní, neboť znamená, že konceptem není např. pouze „ikón“, ale celá Peircova triáda „ikón–index–symbol“. Důvodem je fakt, že i kdyby se výzkumník v rámci konkrétní studie zaměřil pouze na ikóny, vždy musí implicitně zohledňovat i zbytek triády, a to přinejmenším kvůli úspěšnému určení ikónů.

Důvodem trvání na ucelenosti je Saussurův poznatek, že jazykové pojmy nejsou vymezeny pozitivně svým obsahem, ale negativně svými vztahy k ostatním termínům systému (Saussure 1996, s. 144). I kdyby se výzkumník rozhodl pracovat pouze s jednou částí členění a ostatním se nevěnovat, což může být v některých případech zcela v pořádku, přesto platí, že obsah části, s níž pracuje, je dán vztahem k ostatním částem členění, a proto je zapotřebí považovat za koncept celkové členění či vztah mezi prvky, nikoli významy jednotlivých částí. Proto je nutné klást důraz nejen na definovanost, ale i na ucelenost.

⁴⁶ Přestože velká část konceptů, které v této dizertační práci uvádím, patří právě do této kategorie, rozhodně tím – na rozdíl od některých autorů (Gunter 2000, Sedláková 2014) – nechci tvrdit, že mediální sémiotika je z podstaty strukturalistická. Poststrukturalismus je starý již přes 50 let a promítl se do všech možných oblastí, mediální sémiotiku nevyjímaje.

⁴⁷ Autor používá pojmy znak–interpretant–referent.

Důvody, proč koncept musí být ucelená struktura, ilustruje tento fiktivní příklad: Výzkumník se rozhodne zkoumat rozdíl v konotacích mezi tím, kdy zprávy označují aktéra přímo a kdy jej označují za pomoci synekdoch (např. „celá republika čeká na zveřejnění volebních výsledků“ vs. „všichni lidé v republice“). Je zásadní, jaký koncept členění tropů vybere, protože synekdochy bývají v některých členěních řazeny pod metonymie, kdežto v jiných nikoli. Pokud by se rozhodl použít např. Hrabákovo dělení metonymií na synekdochu, hyperbolu, litotes, ironii, perifrázi, antonomasii a metalepsis (Hrabák 1977, s. 142–162), patrně by zjistil, že se v daném kontextu setkává nejen se synekdochami, ale i např. s běžnými metonymiemi („Hrad“ ve smyslu „prezident ČR“) a s dalšími poddruhy, např. perfirázemi a mohl by být postaven před otázku, zda výzkumný záměr nerozšíří. Pokud by naopak pracoval např. s Burkeho členěním (Burke 1969, s. 503–517), musel by se rozhodnout, zda bude zkoumat synekdochy, nebo metonymie, protože Burke je uvádí jako samostatné typy stojící vedle sebe na stejné úrovni. Perifráze v daném modelu navíc není vůbec zmíněna (ani jako podkategorie), takže pokud by si výzkumník povšiml, že se ve zkoumaných modelech vyskytuje, nebylo by to díky tomuto modelu.⁴⁸ V tomto ohledu je zřejmé, proč je potřeba pracovat nikoli s jednotlivým pojmem – „synekdocha“ –, ale s celkovým konceptem určování tropů, jehož je synekdocha součástí.

Další důvod, proč je nutné za koncepty považovat pouze ucelené struktury, nikoli pouze jejich jednotlivé součásti, spočívá v osvojování konceptů: není představitelné, že by výzkumník znal pouze pojem „označující“ v saussurovském smyslu, ale nikoli „označované“.

Nárok na ucelenost se samozřejmě týká pouze těch konceptů, které obsahují výběr z více možností či vnitřní strukturu. Koncepty jako „obrazná pojmenování“ či „arbitrárnost“ sice můžeme stavět proti „neobrazným pojmenováním“ či „nearbitrárnosti“,⁴⁹ to jsou ovšem prázdné kategorie bez vlastního významu, pouhá nepřítomnost předchozích pojmů, tj. $B = \{ \forall(x \notin A) \}$.

Minimální součásti

Koncepty jsou ucelené struktury, zároveň je však třeba považovat za koncept pouze *minimální* ucelené struktury, a to ze dvou důvodů: První důvod spočívá v oblasti logiky, neboť vlastnost, vztah či struktura by měly být určovány na jedné a téže rovině věci. Určování jedné věci, např. složek znaku, je v tomto ohledu něco jiného než určování jiného, byť velmi těsně souvisejícího aspektu, např. povahy jedné ze složek znaku. Toto lze dobře ilustrovat na Peircově komplexním pojetí znaku: Peirce dělí znak do triády representamen–interpretant–objekt a po zavedení faneroskopických kategorií prvost–druhost–třetost na tuto triádu vznikají tři další triády (ikón–index–symbol, qualisign–sinsign–legisign, réma–dicent–delome), z nichž poté Peirce odvozuje deset tříd znaku. Znalost této *koncepce* jako celku je důležitá pro pochopení Peircových teorií, nejedná se však o jeden koncept, protože každá z uvedených triád se vztahuje

⁴⁸ Toto ovšem nijak nesouvisí s kvalitou daných modelů, neboť se mimo jiné liší i jejich pointa: Zatímco u Hrabáka je hlavním cílem postihnout co nejvíce formálních variací obrazných pojmenování, Burke se zabývá rozdílnými principy, jimiž čtyři hlavní tropy zastupují přímá pojmenování. Zásadní je posuzovat *vhodnost* konceptu pro danou analytickou funkci.

⁴⁹ Pokud by výzkumník chtěl za opak Saussurovy arbitrárnosti prohlásit *motivovanost* v pojetí Peirce (1994, CP 2.306) či Kresse (2010, s. 64–67), pak by musel vytvořit funkční koncept, v němž budou tyto prvky vnímány jako dvě neoddělitelné strany jedné mince. (Vzhledem k tomu, že tyto koncepty fungují samostatně a vztahují se k mírně odlišným věcem, se domnívám, že by takové pojetí nebylo udržitelné.)

k něčemu mírně odlišnému. Jde sice o vztahy a vlastnosti věci, které spolu úzce souvisejí, ale přesto jde o kategorizaci různých věcí, které je možné odlišit, oddělit a pracovat s nimi zvlášť.

Zůstaneme-li u Peirce, ve zkoumaných studiích byla jeho teorie znaku využita „v plném rozsahu“ až po deset tříd znaku jen jednou, a to ve studii #13. Často byla využívána pouze základní struktura znaku, tj. representamen–interpretant–objekt (ve studiích #17, #19, #70), jindy byla doplňovaná o kategorizaci vztahu mezi representamenem a objektem, tj. ikón–index–symbol (ve studiích #8 a #34). Vyskytly se však i případy, kdy bylo použito pouze dělení ikón–index–symbol bez použití konceptu základní struktury znaku (studie #6, #53). Podobné to bylo i s jinými sadami konceptů, např. z oblasti teorie sociální sémiotiky, saussurovské tradice či bachtinovského kroužku.

Druhý důvod, proč za koncepty považovat jen minimální ucelené součásti teorií, je pragmatický, neboť použití jednoho konceptu nezavazuje k použití celé teorie⁵⁰ a přijetí názorových postojů jejího autora, což je i jednou z vlastností modularity (viz s. 60).

Například studie #19 využívá ke svému výzkumnému záměru (výzkum zviditelňování rádia coby neviditelného média na sociálních sítích) jak peircovskou tradici reprezentovanou kromě Ch. S. Peirce i dílem T. Jappyho, tak tradici multimodality reprezentovanou zde především G. Kressem a T. van Leeuwenem. Koncepty z těchto dvou směrů zde přitom nejsou použity komparačně, ale komplementárně.

4.3.5 Funkce konceptů

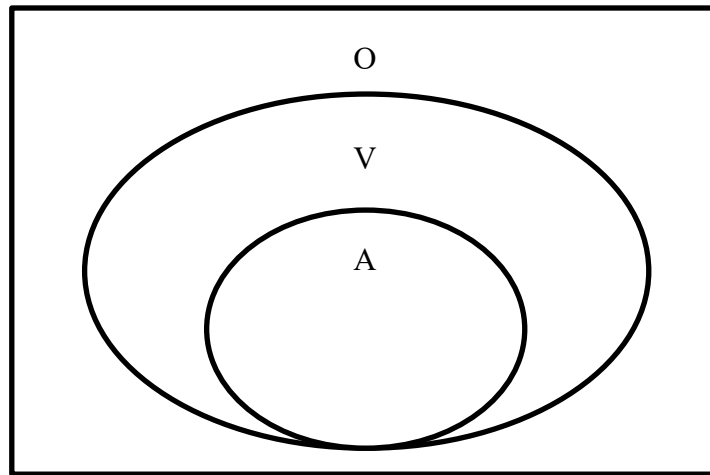
Výzkum ukázal, že koncepty plní ve výzkumných studiích několik rozličných funkcí, jež do značné míry souvisejí s tím, v jaké části výzkumu jsou použity.

Množiny konceptů

Před zkoumáním vztahu mezi rolí a umístěním konceptu je však nutné pozastavit se ještě nad jednou otázkou, a to, zda je koncept vůbec použit. Ve vztahu k modularitě tato otázka totiž není ani banální, ani samozřejmá. Uchopme ji z hlediska množin⁵¹:

⁵⁰ Zdůrazňeme, že definice konceptu jako *minimální* součásti teorie tedy neznamená, že by koncept byl totéž, co „ústřední pointa“ teorie – teorie bývají většinou tvořeny celou řadou konceptů.

⁵¹ Množiny zde využívám pouze pro ilustraci vybraných aspektů fungování konceptů. Pro jiné aspekty by použití množin již nebylo vhodné – např. proto, že množiny nezohledňují vztahy mezi jednotlivými prvky v množině, zatímco zkoumání vztahů mezi koncepty je pro výzkumný záměr této práce zcela zásadní (viz s. 56).

Obrázek 1: Množina aplikovaných konceptů

Množina O značí všechny existující koncepty z oblasti sémiotiky a dalších souvisejících oborů. Množina V značí všechny koncepty, které výzkumník provádějící výzkum zná. Množina A značí všechny koncepty, které jsou aplikovány v rámci dané analýzy. Platí tedy, že $A \subset V \subset O$. Z hlediska rozsahu lze prohlásit, že nikdy nepůjde o rovnost (proto „ \subset “, nikoli „ \subseteq “),⁵² protože žádný výzkumník nemůže znát z daného oboru zcela vše a v žádné studii nemůže aplikovat zcela všechny koncepty, které zná.

Z hlediska potenčních množin⁵³ pak platí, že $P(O) = \{\{V\}, \dots\}$, tj. že jakékoli koncepty, s nimiž je výzkumník obeznámen, jsou součástí množiny všech konceptů daného oboru. Dokonce platí, že $P(O) = \{\{V_1\}, \{V_2\}, \dots, \{V_n\}\}$, tedy, že množina O je potenční množinou oborových znalostí právě všech vědců. V této souvislosti je dobré připomenout, že diskurzy předpokládají sdílení celé řady prvků v jednání, vyjadřování či hodnotových postojích (viz s. 24). Na jazykové úrovni a částečně i na úrovni diskurzivních modelů mezi tyto prvky spadají i koncepty, neboť koncepty jsou také znaky, u nichž je tedy možné různými způsoby zkoumat jejich označující a označované. Pevně dané hranice společného základu však neexistují.⁵⁴

Dále platí, že $V = P(A)$, tj. že oborové koncepty, které výzkumník zná, představují zásobník konceptů, které může aplikovat v konkrétní studii. Protože nelze použít všechny koncepty, je nutné aplikovat jen některé.

Aplikace konceptů v případě mediální sémiotiky neprobíhá tak, že by výzkumník předem určil, jaké koncepty bude používat, a omezil se pouze na ně. Existují zde přinejmenším dvě významné situace zapojování konceptů až v průběhu výzkumu. První z nich je zapojování nových konceptů *do analýzy* až v jejím průběhu (viz s. 15). Druhou situací je *interpretace* zjištění a formulace závěrů, protože zde se očekává odhalení nových vlastností, vztahů a struktur zkoumaných prvků (s. 49). Jestliže jsou tato zjištění nová, je pravděpodobné,

⁵² Symbol „ \subset “ označuje podmnožinu, která je menší, „ \subseteq “ podmnožinu, která je menší či stejně velká.

⁵³ Potenční množina $P(X)$ je množina, která obsahuje všechny podmnožiny množiny X, tj. jestliže $X = \{1, 2, 3\}$, pak $P(X) = \{\emptyset, \{1\}, \{2\}, \{3\}, \{1, 2\}, \{1, 3\}, \{2, 3\}, \{1, 2, 3\}\}$. Potenční množina je tedy sumou všech možných kombinací.

⁵⁴ Bylo by zajímavé tento překryv zmapovat, tento cíl však již nespadá do záměru této dizertační práce.

že budou vyjádřena koncepty, s nimiž se v nastavení výzkumu nepracovalo (na rozdíl od konceptů, které jsou přímo obsaženy ve výzkumných otázkách či nastavení výzkumu). Hranice mezi množinami A a V tedy nejsou pevně dané a v průběhu výzkumu se mohou měnit formou rozšiřování množiny A.⁵⁵

Umístění konceptů

Koncepty se mohou vyskytovat na všech místech studie. Podstatné je rozlišovat koncepty použité: (1.) v teoretických východiscích, (2.) jako základ analytických funkcí tvořících analytický aparát a (3.) jako součást interpretací a závěrů studie. Funkce konceptů do značné míry souvisí právě s tím, kde se vyskytují.

Role konceptů v pasážích o teoretických východiscích může být velmi různá. Mohou zde být podkapitoly zdůvodňující výběr metody či interpretačního rámce, které se patrně promítnou i do dalších kapitol studie, ale také podkapitoly zaměřené na oblasti, které ve zbytku studie nebudou zmíněny, přestože zde mohou být plně relevantní. Vzhledem k tomu, že předmětem této práce je metoda výzkumu, byly zkoumány především koncepty v analýze a interpretaci.

Koncepty v analýze

Analytické koncepty jsou ty koncepty, které tvoří základ jednotlivých analytických funkcí, jež slouží k analýze dílčích aspektů zkoumaných obsahů.

„Analytičnost“ konceptu přitom není esenciální vlastnost – stejný koncept může být použit i v interpretaci jako interpretační koncept, stejně jako v úvodním vymezení teoretických východisek či kdekoli jinde v text; rozdíl spočívá ve způsobu využití. V modulárních metodách⁵⁶ se s výběrem a používáním analytických konceptů pojí různé specifické tendence dané povahou modularity (viz níže).

Analytická funkce je využití analytického konceptu k jedné konkrétní operaci.

Jeden analytický koncept může tvořit základ více různých analytických funkcí, které se liší tím, že se vztahují na odlišný druh zkoumaného materiálu (např. psaný text vs. vizuální stránka, nebo slovní spojení vs. nadvětné celky atd.) a/nebo tím, že nastupují v odlišné fázi analýzy (viz ilustrační příklad níže).

Analytický aparát je spojení všech analytických funkcí do jedné struktury.

Analytický aparát nelze vnímat jako pouhou sumu použitých analytických funkcí, ale jako strukturu vzájemně propojených analytických funkcí. Analytické funkce si lze představit jako operace v počítačovém programování, kdy na jednu operaci může navazovat některá z dalších v závislosti na hodnotě výsledku, jak jasně ilustruje např. funkce „když“ v programu Microsoft Excel: „=KDYŽ(podmínka; [ano]; [ne])“. Výraz „podmínka“ označuje výchozí operaci,

⁵⁵ Pevně dané nejsou ani hranice mezi V a O, neboť výzkumník si průběžně osvojuje nové koncepty. Toto téma však nebylo blíže zkoumáno, neboť není součástí výzkumného záměru a není možné je prozkoumat za pomoci analýzy jedné autorovy studie (neboť tam chybí možnost porovnání v čase), ale vlastně ani více jeho studií (neboť ze studií jsou patrné jen proměny množiny A, z nichž nelze jasně odvozovat nic o proměnách množiny V).

⁵⁶ Definice pojmu „modulární metoda“ viz s. 69 a Slovníček.

na základě jejíhož výsledku se aktivuje operace přiřazená výsledku [ano] či výsledku [ne]. Obdobným způsobem mohou propojit i různé analytické funkce.

Konkrétní analytický aparát ilustruje tento fiktivní příklad: Výzkumník se rozhodne zkoumat vybrané aspekty metafor a metonymií.⁵⁷ Za pomoci první funkce nejprve určí, zda se jedná o obrazné pojmenování (založena na konceptu 1, členění obrazné/přímé), navazující funkcí poté přesněji určí druh obrazného pojmenování (koncept 2, členění tropy/figury/jiné) a následně přesněji určí druh tropu (koncept 3, členění na čtyři hlavní tropy dle K. Burkea: metafora, metonymie, synekdocha, ironie).

Na odhalené metafory bude navazovat funkce členění podle Lakoffa a Johnsona (2002) (koncept 4, členění: metafory strukturní, orientační a ontologické) a dále dvě funkce zkoumající způsoby reprezentace metafor, a za pomoci Saussurova a Peircova modelu znaku (koncepty 5 a 6).

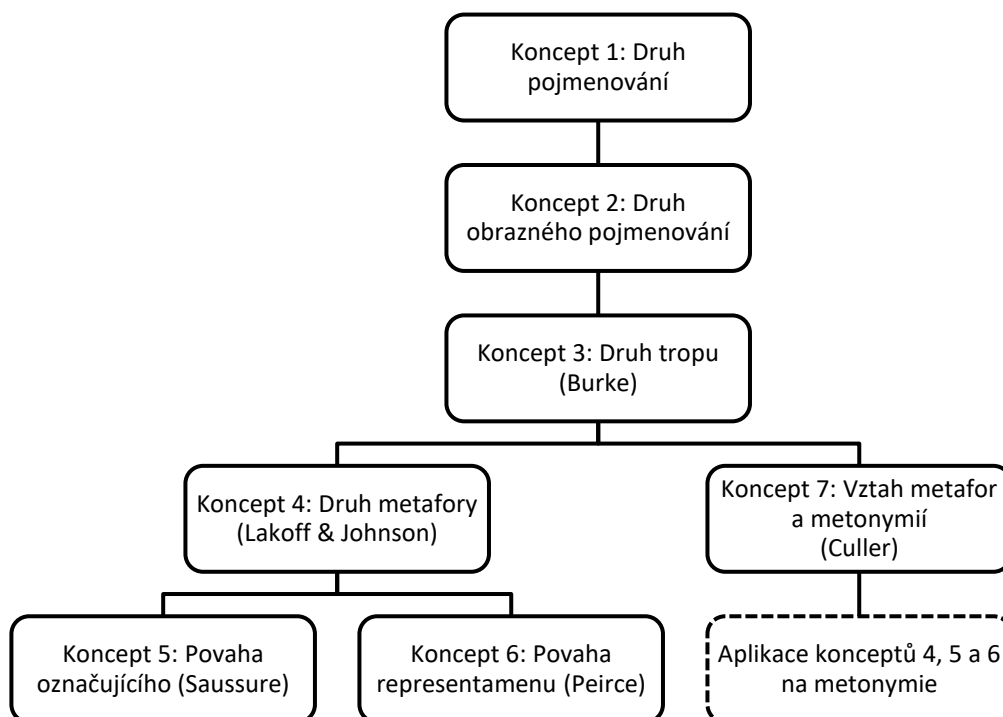
Jonathan Culler však – s odkazem na Paula de Mana (1979) – upozorňuje na skutečnost, že metafory a metonymie jsou funkčně neoddělitelné: metafory jsou druhem metonymií, které se pak naopak stávají metaforami (Culler 2005, s. 222). Jestliže by se výzkumník rozhodl tento argument zohlednit (koncept 3), mohl by se ptát, zda se typologie metafor dle Lakoffa a Johnsona (2002) vyskytuje i u metonymií, případně použít i další koncepty, jež aplikoval na metafory.

Zároveň by však musel zvážit, zda použití Cullerova konceptu není v rozporu s použitím Burkeova konceptu.⁵⁸

⁵⁷ Nastavení analytického aparátu je těsně spjaté s výzkumným záměrem každé studie a v případě mediální sémiotiky to navíc úzce souvisí s principem modularity, o němž bude řeč níže. V případě tohoto fiktivního příkladu předpokládáme specifický výzkumný záměr, který vede výzkumníka k použití zrovna těchto analytických funkcí.

⁵⁸ Domnívám se, že nikoli, neboť Culler říká především to, že jednotlivé druhy tropů neexistují izolovaně a že hranice mezi nimi nejsou tak ostré, jak by se mohlo zdát.

Tento příklad lze rozkreslit následujícím způsobem:

Obrázek 2: Funkční propojení konceptů

Uvedené schéma je tedy analytickým aparátem výzkumu, který se skládá z jednotlivých funkcí (jednotlivá okénka kromě přerušovaného), které jsou založeny na různých konceptech. Přerušované okénko odkazuje k možné aplikaci analytických konceptů 4, 5 a 6 na další druh materiálu. V takovém případě se jedná o zavedení nové funkce, takže koncept 4 (resp. 5 a 6) by pak tvořil základ ne jedné, ale dvou analytických funkcí.

Uvedený příklad ilustruje i různé druhy propojení konceptů zakládajících jednotlivé analytické funkce:

1. podřazenost, kdy jeden koncept rozebírá určitý aspekt či kategorii nadřazeného konceptu (v uvedeném příkladu koncept 2 rozebírá jen určitou kategorii konceptu 1, koncept 3 kategorii konceptu 2, koncept 4 kategorii konceptu 3, stejně tak koncept 7 kategorii konceptu 3; koncepty 5 a 6 rozebírají vybrané aspekty konceptu 4),
2. komparační vztah, kdy výzkumník za účelem komparace použije dva koncepty, které se vztahují k témuž (koncepty 5 a 6),
3. paralelní vztah, kdy je stejný koncept použit k analýze více druhů zkoumaných prvků (v uvedeném případě se dokonce nejedná o jeden koncept, ale o několik propojených konceptů, konkrétně o koncepty 4, 5 a 6, které se aplikují na metafory i metonymie). Je třeba zdůraznit, že ve chvíli, kdy je analytická funkce aplikována na další druh zkoumaných prvků, jedná se o zavedení nové analytické funkce (s paralelním vztahem k té původní), nikoli o rozšíření původní funkce;

4. žádný vztah, kdy každý koncept zkoumá něco zcela jiného (všechny ostatní vztahy z příkladu výše, např. *mezi koncepty 3 a 1, 6 a 2 atd.*).

Fiktivní příklad byl použit z toho důvodu, že ve zkoumaných studiích nebývá analytický aparát popsán takto detailně. V popisu nastavení výzkumu bývají některé funkce vynechány a u těch, které vyjadřují strukturu, nebývá vždy explicitně uvedeno celé členění. K přesnému určení konceptu často slouží pouze odkaz na zdroj, který obsahuje plné členění konceptu a popis jeho povahy.

Například studie #53 pracuje s Peircovým pojmem ikón, který vysvětluje a odkazuje u něho na Peirce, aniž by ovšem zmiňovala další části členění, tj. index a symbol. Studie #81 pracuje s pojmem konotace, který představuje spolu s odkazem na dvě studie na téma žen ve filmech a seriálech. Kdyby se v těchto studiích pojetí konotace zásadně lišilo (např. tím, že by bylo součástí výrazně odlišných konceptů), byl by to problém vytvářející ve studii #81 implicitní nekoherentnost.

Některé použité koncepty nemusejí být zmíněny vůbec. Výzkum odhalil dva možné důvody: prvním je to, že výzkumník soustředí největší pozornost na ty koncepty, které jsou jádrem vlastního výzkumu, zatímco pomocným konceptům sloužícím například pro základní určení zkoumaných prvků, věnuje malou či žádnou pozornost. *Například ve fiktivním příkladu výše slouží koncepty 1–3 pouze k určení metafor a metonymií, s nimiž se dále pracuje.*

Druhým důvodem je fakt, že související koncepty, které výzkumník představuje, pocházejí od jednoho autora, a výzkumník tedy považuje za samozřejmé, že od něho pocházejí i koncepty, u nichž to není výslovně uvedené. Pod slovem „související“ si můžeme představit jak koncepty ve stejné hierarchii (nadřazené, podřazené, souřadné), tak koncepty představované ve stejné části studie.

Zdánlivou samozřejmost skrze hierarchické vztahy v analytickém aparátu si lze představit tak, že když výzkumník ve výše uvedeném fiktivním příkladu použije pro určování druhů tropů (koncept 3) jako zdroj Burkeho (1969), který v dané publikaci pokrývá i koncepty 1 a 2, vychází výzkumník i v těchto krocích z Burkeho pojetí a považuje to za natolik samozřejmé, že to ani nezmíní.

Samozřejmost skrze stejné místo v textu vidíme ve studii #43, v níž autor na jednom místě píše o konotačních vlastnostech, aniž by bylo jasné, k čemu se toto pojí:

„[...] které nahrazují určitá slova jinými (van Leeuwen 1996, 67). Tento přístup také zkoumá, jak text organizuje lokační, performativní a konotativní vlastnosti sociálních aktérů; jak tato ‚sémióza‘ funguje uvnitř textu; jak je vykonávána skrze ‚reprezentační volby‘; a co jsou její ‚reprezentační účinky‘ (van Leeuwen 1996, 67) při vykonávání ideologické a mocenské dominance“ (#43, s. 238).

Z textu není patrné, zda se druhý odkaz na van Leeuwena týká jen formulace ‚reprezentační účinky‘, anebo celé věty, a to tím spíše, že věta poté ještě pokračuje. Skutečnost, že předchozí věta končí odkazem na van Leeuwena a celý odstavec odkazuje pouze na něho, však napovídají, že všechny pojmy včetně konotačních vlastností jsou od van Leeuwena.

Téma propojování analytických funkcí však v případě mediálněsemiotických studií nekončí u těchto poznatků, ale vykazuje jednu významnou a specifickou vlastnost, a to modularitu, které bude věnován zbytek této dizertační práce (od s. 59).

Koncepty v interpretaci

Zjištění získaná aplikací analytického aparátu na zkoumaný materiál je nutné interpretovat.

Interpretační koncepty jsou koncepty, které popisují vlastnosti, vztahy či vnitřní strukturu zkoumaných prvků ve vztahu k jejich předchozí analýze.

Interpretační koncepty jsou v tomto smyslu součástí závěrů výzkumu.

S tím souvisí i fakt, že většinu interpretačních konceptů není možné předvídat předem. Výjimku představují koncepty obsažené ve výzkumných otázkách či v analytickém aparátu.

Studie #79 zkoumá roli hashtagů v informování o kauze Schapelle Corbyové.⁵⁹ Hlavním nástrojem jsou Hallidayovy lingvistické metafunkce, které také tvoří převážnou část interpretací. Stejný koncept je tedy ústředním prvkem v analýze i v interpretaci a jádrem této části závěru je tak v podstatě konstatování, že hashtagy v daném případě plní všechny tři metafunkce, a popis tohoto zjištění. Kromě toho je zde však přítomen i koncept, který autorka označuje slovy „vyhledatelná diskuze“ a kterým označuje schopnost hashtagu spojit dohromady komentáře ke stejnému tématu. Dalším přítomným interpretačním konceptem je Lemkeho koncept multiplikace významu, který je zde přenesen na práci s jazykem při tvorbě hashtagů.

I v interpretaci a formulaci závěrů však platí limita, že $I = P(V)$, tj. že výzkumník dokáže k interpretaci využít jen ty koncepty, které zná. Důsledkem toho může být nepřesná či méně vhodná interpretace, ať už při popisu mechanismů či důvodů nebo důsledků zkoumaných jevů. V nejhrošším případě pak může neznalost určitého konceptu vést až k tomu, že výzkumník nemusí určitou vlastnost, vztah či strukturu zkoumaných prvků vůbec odhalit.

Rozpoznat analytické koncepty, interpretační koncepty a ostatní koncepty není složité, neboť první dva druhy mají jasnou funkci, která je spojena s odlišným umístěním ve studii (většinou jak ve smyslu kroků výzkumu, tak i uspořádání jednotlivých částí studie ve vztahu k žánru).

Hranice však nejsou tak ostré, jak by se mohlo zdát: Za prvé, analytický koncept se nemusí vyskytovat jen v kapitole věnované nastavení výzkumu, interpretační koncept se nemusí vyskytovat jen v kapitole věnované závěrečným zjištěním. Přesto by druh konceptu měl být jasně rozeznatelný podle jeho funkce. Za druhé, stejný koncept může mít i více funkcí.⁶⁰

Například ve studii #81 o kávě Starbucks v amerických filmech se objevuje koncept jedinečnosti, který má roli čistě interpretačního konceptu (#81, s. 82). Objevuje se tam však i koncept zkušenosti, který slouží jako analytický koncept představený v několika pojetích (Thompson & Arsel; Cavallaro; Lefebvre). Interpretační část však obsahuje nikoli pouze interpretaci zjištění založených mj. na zkoumání reprezentace kávy Starbucks z hlediska

⁵⁹ „Australská žena usvědčená z pašování konopí do Indonésie“ (#79, s. 2)

⁶⁰ Není neobvyklé, když je kapitola věnovaná vlastním zjištěním členěna podle struktury hlavního analytického konceptu. To však ještě neznamená, že tento koncept musí být zároveň i interpretačním konceptem.

různých aspektů zkušenosti, ale i konstatování, že zkušenost je jedním z pravděpodobně zamýšlených účinků product-placementu; zkušenost se zde proto stává i interpretačním konceptem.

4.4 Modularita

Z provedeného výzkumu vyplynulo, že v mediálněsémiotických studiích jsou funkce do analytického aparátu zapojeny způsobem, který nazývám modulárním.

Modularita je specifický způsob zapojování analytických funkcí do analytického aparátu.

4.4.1 Definice modularity

Výraz modularita znamená obecně „skladebnost, stavebnicovost, sestavitelnost z bloků“ („Modularita“ 2005–), v kontextu IT pak platí, že „[m]odulární programování je technika návrhu softwaru, která zdůrazňuje rozdělení funkčnosti programu na nezávislé, zaměnitelné moduly, z nichž každý obsahuje vše nezbytné pro jediný aspekt požadované funkcionality“ („Modulární programování“ 2002–). Z tohoto pojetí budu v následujícím výkladu vycházet, neboť je nejbližší objevené mediálněsémiotické modularitě.⁶¹

Termín „modul“ tedy označuje funkci, která má modulární povahu. V případě mediální sémiotiky to jsou všechny analytické funkce.

Modularita v programování znamená, že každý modul provádí svou funkci nezávisle na jiných modulech a že jeho odebráním ubude z programu daná funkce, ale funkčnost ostatních částí zůstane zachována. Právě tento princip je jasně patrný v mediálněsémiotických výzkumech.

Odhalený princip modularity znamená, že výzkumníci mohou při provádění mediálněsémiotické analýzy sestavit analytický aparát z jakýchkoli analytických funkcí (a také tak činí). Nejde ovšem o žádnou náhodnost či anarchii: modularita se řídí srozumitelnou vnitřní logikou, která je popsána níže.

4.4.2 Vlastnosti modularity

Z analýzy jednotlivých studií vyplynulo, že

moduly jsou samostatné funkce, jejichž výběr, počet ani zapojení do analytického aparátu nevyplývají z povahy metody, ale pouze z potřeb výzkumníka.

Následující podkapitoly jsou věnovány bližšímu objasnění tohoto tvrzení.

⁶¹ Modularita, které jsou věnovány následující odstavce, naopak nijak nesouvisí s pojmem „modularita“, jak jej používá Lev Manovich v souvislosti s novými médii (Manovich 2018, s. 69–70); jeho koncept vyjadřuje jinou myšlenku a vztahuje se ke zcela jiným věcem.

Samostatnost modulů

Jádrem modularity je princip, že každý modul je samostatný, tj. že při jeho odebrání zmizí daná funkce, ale ostatní funkce zůstanou neporušeny. Toto platí jak v programování, tak i u mediálněsemiotických analýz.

Je ovšem potřeba nezapomínat na to, že funkce na sebe bývají navázané (viz s. 54). Odebráním analytické funkce, na kterou navazují další funkce, sice funkčnost těch navazujících zůstane neporušena, ale nebudou nikdy aktivovány.

Například studie #8 využívá mj. Peircovy koncepty representamen–interpretant–objekt⁶² a ikón–index–symbol a také koncept karteziánského perspektivismu od M. Jaye. Vyřazení analytických funkcí založených na Peircových konceptech nenaruší analytickou funkci založenou na Jayově konceptu a naopak. Vyřazení funkce rozlišující representamen–interpretant–objekt vybraných prvků by však znemožnilo zapojení funkce rozlišující, zda dané prvky mají povahu ikónu, indexu, nebo symbolu, protože tato triáda vyjadřuje vztah mezi znakem a referentem, které je nutno nejprve určit.

Tato návaznost však neznamená totéž co podmíněnost. Rozhodně neplatí, že by použití určitého konceptu bylo podmíněno tím, že mu musí předcházet jeden konkrétní koncept a žádný jiný. Naopak, modularita zvoleného postupu spočívá právě v tom, že preference volby zde generuje další možný analytický postup, který ale není jednoznačně determinativní.

Například studie #31 analyzuje vizuální prvky titulních stránek zkoumaného týdeníku, a to za pomoci Peircových konceptů, výsledky poté uchopuje z hlediska Barthesovy teorie mýtů, od níž poté pokračuje k povaze obsahu ve vztahu k zamýšleným účinkům v rámci teorie kódování/dekódování S. Halla a poté formuluje závěr o ideologické povaze vizuálních prvků titulních stránek týdeníku. Jakkoli uvedená návaznost funkcí dává smysl, např. tím, že autorka postupuje od menšího k většímu, od konkrétnějšího k obecnějšímu, přesto je zřejmé, že uvedená provázanost konceptů nevychází z žádné obligatorní apriorní podmíněnosti: analýzu mýtů je možné provádět samostatně – jiné koncepty z vizuální sémiotiky jsou vhodnou oporou, nejsou však nezbytné a už vůbec nelze tvrdit, že by byl nezbytný právě a jedině Peirce.

Zároveň platí, že odebrání modulu sice neporuší funkčnost ostatních, ale může – není-li modul nahrazen jiným – znemožnit zodpovězení výzkumné otázky.

Nepovinnost modulů

Neexistuje žádný analytický koncept, který by bylo nutné použít v každé mediálněsemiotické analýze. – Tato vlastnost není totéž co výše uvedené zjištění, že v mediálněsemiotickém diskurzu neexistuje žádný termín, který by musel být použit ve všech textech diskurzu (s. 45). Koncept lze totiž pojmenovat různými způsoby, a dokonce i přes různé autory, zatímco jeden termín nemusí odkazovat vždy ke stejnému významu (viz s. 49).

Stejně tak neexistuje žádný koncept, který by bylo nutné použít – či naopak odmítnout – při přihlášení se k určité škole či tradici. Analytické funkce tedy mohou využívat koncepty z řady různých teorií, škol a tradic. Obdobně ani přijetí určitého konceptu nezavazuje k použití jiného, souvisejícího konceptu (viz s. 51).

⁶² V dané studii označované jako znak–interpretant–referent

Výjimkou je výše zmíněná funkční provázanost, z níž vyplývá, že není možné určovat povahu vztahu mezi dvěma prvky bez zavedení konceptu, který by tyto znaky určoval. Například u Peirce nemůže výzkumník určit, zda se jedná o ikón, index, nebo symbol, aniž by předtím určil representamen a objekt (a interpretant). Na druhou stranu, v příkladu s metaforami (s. 55) je jasně patrné, že se nemusí vždy jednat o koncepty od stejného autora (na Burkeho koncept je tam napojen koncept Lakoffa & Johnsona a také Cullerův koncept).

Skutečnost, že lze koncepty používat jako samostatné moduly, však neznamená, že by byly zbaveny původního kontextu: vztah k souvisejícím konceptům a teoriím a k osobě autora je vždy přítomen přinejmenším implicitně, s čímž je potřeba počítat při výběru konceptů (viz s. 63).

Utilitárnost

Důvody pro zapojení určitého analytického konceptu jsou čistě utilitární: výzkumník koncepty nevybírám primárně tak, aby byly ze stejné školy či tradice, ale aby co nejlépe plnily analytické funkce. Dodržení určité míry ideové koherence, kdy vybrané koncepty pocházejí z jedné či několika málo škol a tradic, má však svůj přínos (viz s. 74).

Například ve studii #37 autoři chtěli prozkoumat povahu genderových rolí v dětském televizním seriálu a s ním spojené mobilní hře, potřebovali tedy pracovat jak s mluvenou řečí a psaným textem (nápis, titulky), tak s vizuální stránkou a také hudbou. Proto se rozhodli takto: „Abychom mohli uchopit tyto problémy, využíváme multimodální přístup sociální sémiotiky [...], který nám umožňuje provádět detailní rozbor toho, jak jsou gender a genderové rozdíly prezentovány na úrovni různých módů v řadě médií“ (#37, s. 10).

Nepevný počet modulů

Počet funkcí v analytickém aparátu není v mediální sémiotice pevně daný; je možné jich zařadit libovolné množství dle potřeb výzkumu. Přestože absolutní počet analytických funkcí není pevně daný v žádném druhu výzkumu, v případě modularity není závislý ani na počtu výzkumných otázek či jiných faktorech.

Například studie #19 zkoumá především vizuální obsahy. Za účelem jejich analýzy využívá peircovské koncepty, včetně Jappyho publikace určené k aplikaci Peirce na moderní vizuální obsahy (Jappy 2013), ale také koncepty spojené s teorií multimodality G. Kresse a T. van Leeuwena. Ke zpracování daného druhu obsahů by plně postačoval každý z těchto přístupů zvlášť; jejich kombinace je však možná a může být i potenciálně přínosná (viz s. 62).

4.4.3 Výhody a nevýhody modularity

Uvedené vlastnosti mají důsledky, s nimiž je nutné počítat při uvažování o výhodách, nevýhodách a dalších aspektech modularity.

Nevyhnutelnost

Modularita je bytostnou vlastností mediální sémiotiky, nikoli jedním z možných přístupů. V důsledku toho je v mediální sémiotice modularita nevyhnutelná a každá mediálněsémiotická analýza má modulární povahu, ať si toho je výzkumník vědom, nebo ne. Jinak řečeno, nejedná se o nějaký apel či možnost, jak provádět mediálněsémiotické analýzy, ale o nevyhnutelnou

vlastnost mediálněsémiotické analýzy, kterou výzkum odhalil ve všech zkoumaných vzorcích bez výjimky.

Přizpůsobení na míru

Patrně nejvýraznější výhodou modularity je možnost nastavit analytický aparát co nejvíce na míru zkoumanému vzorku a výzkumnému záměru. Výzkumník není při jeho tvorbě svazován nutností použít při zapojení určitého konceptu i další koncepty z dané teorie, ani se nemusí omezovat pouze na jeden sémiotický směr, školu či autora.

Například studie #70 využívá koncepty od R. Barthesa, J. Baudrillarda, J. Cullera, U. Eca, K. Elama, Ch. Peirce, F. de Saussura a dalších; nejenže se tedy neomezuje na jednoho autora, ale ani na jeden směr.

Výzkum přesto ukázal, že se výběr konceptů řídí jistými pravidly (viz s. 63), v rámci nichž může mít omezení na jeden či dva přístupy znatelné výhody (viz s. 66).

Potenciál modularity

Možnost přizpůsobit analytický aparát co nejvíce na míru výzkumnému cíli klade na výzkumníka značné nároky, a to ve dvou ohledech. Za prvé, aby mohl výzkumník vybrat nejvhodnější koncept pro řešení dané otázky, musí znát co nejvíce konceptů a být schopen správně odhadnout potenciál jejich využití. Za druhé, neexistence, resp. nemožnost existence ustálené metodiky, třeba jen na úrovni dílčích témat či otázek, nutí výzkumníky studovat nejčastější typy přístupů k danému tématu, a to včetně různých kombinací, a jejich výzkumný potenciál. Z hlediska potenciálu modularity tato skutečnost znamená, že

přínos modularity je tím vyšší, čím vyšší je možný výběr konceptů.

To v důsledku znamená zájem na rozšiřování množiny všech konceptů z oblasti sémiotiky a dalších souvisejících oborů (množina O; viz s. 52)⁶³ a množiny konceptů, které výzkumník zná (množina V). Modularita tedy vybízí k co nejširší interdisciplinaritě a mediální sémiotika rozhodně vykazuje interdisciplinární povahu, neboť k analýze využívá kromě konceptů z celé řady sémiotických směrů i koncepty řady z různých souvisejících oborů (viz s. 45).

Transformace konceptů

S ohledem k tomu, že mediální sémiotika využívá koncepty z teoretické sémiotiky a z různých aplikovaných sémiotik pro potřeby mediálních studií, byla jedním z předmětů dizertační práce otázka, zda při zavádění a aplikaci některých těchto konceptů dochází k jejich redefinici či jiným transformacím (viz s. 43). Výzkum ukázal, že tyto transformace se ve zkoumaném vzorku prakticky nevyskytovaly: ve výzkumném vzorku 1 byla transformace v jedné studii (#30), ve vzorku 2 v žádné a dvakrát ve vyřazených studiích (#15 a #35).

Ve studii #30 autoři deklarují, že koncept multimodálního rámcování upravili pro specifické potřeby výzkumu televizních reklam a webů, na které tyto reklamy odkazují:

⁶³ Bylo by možné namítat, že množina O může obsahovat koncepty ze všech vědních oborů, a že tedy není nutné či možné mluvit o jejím rozšiřování. Přesto však vidíme, že s určitými oblastmi se sémiotika nijak neprotíná a jiné přibýly až po dlouhé době (biosémiotika, kybersémiotika, kognitivní sémiotika). Protože sémiotice do některých oblastí dveře otevřeny byly a do jiných ne, je podle mého názoru na místě mluvit o rozšiřování množiny.

„V oblasti multimodality jsme se inspirovali především multimodálním principem rámcování [...], princip však přizpůsobíme tak, aby jej bylo možné aplikovat na crossmediální komunikaci, což je v rámci zkoumání multimodality dosud zanedbávané téma“ (#30, s. 441).

Je však obtížné určit, do jaké míry je zde koncept multimodality přizpůsoben a do jaké pouze zkoumán na specifickém tématu, jímž je v tomto případě vztah televizních reklam a webových stránek, na něž reklamy odkazují.

Studie #15 a #35 byly vyřazeny z toho důvodu, že sémiotika je v nich přítomna pouze v teoretické části; v obou případech jde o sémiotické studie, jež sice souvisejí s médii, ale jsou výrazně teoretického rázu. Autor studie *Narrative cognition and modeling in new media communication from Peirce's semiotic perspective* (#35) píše:

„Mírně jsem upravil Peircův systém tří trichotomií, který [zde] slouží k sémiotickému zprostředkovávání a narativnímu modelování ve třech fázích.“ (#35, s. 191)

Úprava má podobu propojení trichotomií s fázemi narace.⁶⁴

Ve studii #15 autor využívá mj. koncept tzv. modalit, který definuje po svém s odkazem na svou dřívější studii, ovšem v návaznosti na další autory – „Mendelssohn 1997 [1757]; Steiner 1982; Mitchell 1987“ (#15, s. 158) – a při vymezení vůči jiným autorům, konkrétně vůči konceptu multimodality G. Kresse a T. van Leeuwena.

Za příčinu velmi nízkého výskytu transformací konceptů považují právě modularitu, neboť možnost založit analytickou funkci na jakémkoli konceptu, který výzkumník zná, nikoli který mu diktuje volba metody, teorie, tradice, školy či autora, činí výběr a nastavení vhodné analytické funkce mnohem snazším. Jinak řečeno, když si výzkumník může vybrat mezi konceptem, který je k dané funkci vhodný, a konceptem, který by byl vhodný jen tehdy, jestliže by jej náročně transformoval, je zřejmé, že zvolí cestu menšího odporu, nemá-li jiný důvod pro opak.

4.4.4 Výběr analytických konceptů

V rámci zkoumání práce s modulárními koncepty se výzkum zaměřil také na otázku výběru použitých analytických konceptů. Bylo zjištěno, že výzkumníci mají tendenci používat ve výzkumu koncepty, které vykazují určité společné vlastnosti.

Zohledňování těchto vlastností je v převážné míře skryté. Explicitně byly důvody zapojení konkrétních analytických konceptů uváděny spíše méně a většinou souvisely se zvolenou tradicí či s výzkumným záměrem.

Například studie #53 deklaruje, že vychází z filmové sémiotiky Ch. Metz, čemuž odpovídá i zapojení jeho konceptů. Studie #79 vychází z teorií M. A. K. Hallidaye. Studie #30 deklaruje využití teorie multimodality již ve svém názvu.

⁶⁴ „[...] první trichotomie, v níž znak existuje sám o sobě, pracuje s narativem a prezentuje formu jako kvalitu, médium jako skutečnost a žánr jako obecnost ve vyjadřování. Ve druhé trichotomii znak reprezentuje objekt formou ikónu, indexu či symbolu. Třetí trichotomie, v níž je součástí znaku i jeho interpretační schopnost, je spojena s narativní interpretací.“ (#35, s. 191)

Přesto byly v některých případech zmíněny argumenty, jež odkazují na některou z níže uvedených vlastností pro výběr konceptu.

Například studie #67 uvádí:

„Diskuzi v následujících odstavcích omezují na sociálněsémiotickou (multimodální) analýzu, protože je velmi vhodná pro cíle této studie, včetně [zkoumání] propojení sociálních, kulturních a dalších kontextových faktorů při tvorbě multimodálních textů za účelem odhalování ideologických procesů.“ (#67, s. 153)

Obdobně tak studie #43 uvádí:

„Aby zaplnila tuto mezeru, využívá tato studie některé koncepty a ideje spojované s kritickou analýzou diskurzu (CDA) (například van Leeuwen 1996). [...] CDA se zvláště zaměřuje na způsoby, jimiž aktéři během procesu ‚vytváření významu‘ utvářejí ‚sémiotickou diferenci‘ (Fairclough 2005, 78) zakoušených sociálních realit.“ (#43, s. 237–238)

Oba úryvky je možné vnímat jako odkaz na vlastnost relevance (viz níže).

Přímo o kritériích výběru analytických konceptů se však nehovořilo nikde; tendence vybírat především ty analytické koncepty, jež vykazují níže uvedené vlastnosti, však byla ve zkoumaných studiích zjevná. Skutečnost, že se o ní nehovoří ani ve studiích, ani v odborných publikacích (podrobněji viz s. 70), poukazuje na to, že tendence k výběru konceptů splňujících tyto vlastnosti není jen nekomentovaná, ale je přinejmenším z části nevědomá.

K vysledování těchto vlastností nebylo možné porovnat koncepty, které autoři zkoumaných studií použili, s těmi, které znali, a tedy mohli použít, ale nepoužili. Výzkum proto využil kombinaci jiných způsobů:

Za prvé byla ve vzorku 1 hledána explicitní zdůvodnění výběru konceptů.

Za druhé byly v každé studii ve vzorku 1 porovnány relevantní koncepty z teoretické části s použitými analytickými koncepty, aby se zjistilo, které koncepty byly použity v analýze a zda je pro to možné vysledovat nějaké implicitní, nevyřčené zdůvodnění.

Za třetí jsem v analytických částech studií ze vzorku 1 provedl paradigmaticko–syntagmatickou analýzu. Zkoumal jsem, jakými jinými koncepty by bylo možné použít analytický koncept nahradit. Zjistil jsem, že ve většině případů by nahrazení použitého analytického konceptu jiným obdobným přineslo zhoršení kvality některé z níže uvedených vlastností konceptů. Také jsme se zaměřil na to, jaké změny by nahrazení použitého konceptu jiným konceptem vneslo do struktury analytického aparátu a do propojení použitých teorií, škol a tradic.

Za čtvrté byly zkoumány odborné publikace (vzorek 3) a hledána v nich kritéria výběru analytických konceptů, ať už v případě mediální sémiotiky, kvalitativní obsahové analýzy či společenskovedních analýz obecně. Nalezeny byly pouze tři více či méně relevantní zmínky

(Jensen 2002; Flick 2009; Porta & Keating 2008), jež jsou uvedeny níže u příslušných vlastností výběru konceptů.

Ve vzorku 3 se vyskytla i následující pasáž, kterou jsem ovšem nevyužil:

„Dobrý koncept [...] je výstižný, vnitřně koherentní, vnějšně diferenciovaný, teoreticky užitečný a konzistentní z hlediska významu [...].“ (Gerring & Christenson 2017, s. 32)

Přestože by se mohlo zdát, že autor nabízí obdobný seznam vlastností konceptů, jaký předkládá tento výzkum, opak je pravdou. Rozdíly jsou zásadní: Za prvé, autoři nemluví o modulárních metodách, ani o mediální sémiotice, dokonce ani o kvalitativních metodách, ale prostě jen v kontextu metodologie sociálních věd. Za druhé, autoři paradoxně neuvedli jasnou definici pojmu „koncept“, je však zřejmé, že jím rozumějí spíše „termín“ (srov. s. 49), a proto více řeší otázku definice, jež v případě této dizertační práce odpadá jednak díky tomu, že koncepty jsou zde používány ve smyslu konkrétních idejí, za druhé i proto, že už ze samotné podstaty modularity není příliš potřebné redefinovat či jinak transformovat významy konceptů (s. 62).

Výsledkem zkoumání je seznam vlastností, jež hrají roli při výběru analytického konceptu:

Výzkumník má tendenci vybrat takový analytický koncept, který má vysokou (1.) definovanost, (2.) relevanci, (3.) přínosnost, (4.) úspornost a (5.) adekvátnost.

Zároveň se zdá, že tyto vlastnosti jsou do jisté míry vzájemně vnořené, tj. že z jasně definovaných konceptů vybírá výzkumník ty relevantní, z relevantních přínosné, z přínosných úsporné a z úsporných ty adekvátní.⁶⁵

Definovanost

Výzkumníci ve studiích používali převážně ty koncepty, které byly jasně definované.

Přestože jsem v definici konceptu s odkazem na Jensena uvedl, že konceptem se rozumí *definovatelná* součást teorie (Jensen 2002, s. 245), je fakt, že definovanost může mít různou kvalitu od vysoké po velmi nízkou, a to i v oblasti vědy.

Nižší definovanost může znamenat větší flexibilitu při práci s daným konceptem. Tato výhoda je však jen zdánlivá, neboť částečná mlhavost může znamenat, že v určitém kontextu výzkumník interpretuje koncept ve významu K_1 , zatímco v jiném ve významu K_2 , což může působit problém při interpretaci a formulování závěrů. Naopak obavy z rigidity při vysoké definovanosti nemusejí být namístě, protože nevyhovující analytický koncept je možné buď redefinovat, nebo díky modulární povaze mediálněsémiotické metody nahradit jiným (s. 62).

Základem definovanosti konceptů je odkazování na zdroje, které obsahují jejich podrobnější definici; toto bylo součástí každé zkoumané studie. U konceptů z teoretické sémiotiky je vhodné odkazovat i na mediálněsémiotické studie obsahující jejich aplikaci (např. studie #19, s. 130–

⁶⁵ Výzkum průkaznosti či závaznosti této hierarchie však již stojí mimo rámec této dizertační práce a vyžadoval by samostatnou studii.

131). Některé pojmy⁶⁶ však definice postrádaly, což snižovalo srozumitelnost textů (např. pojmy „archetyp“ a „mýtus“ ve studii #34 či „sémiotické tropy“ ve studii #70).

Relevance

Vybírány byly ty analytické koncepty, které jsou relevantní pro danou výzkumnou otázku a pro daný typ zkoumaného materiálu.

Studie #9 si vytkla za cíl prozkoumat téma internetových memů z hlediska sémiotiky, konkrétně na příkladu memu Rebecca Black Friday. Autorka v této souvislosti zavádí celou řadu sémiotických konceptů, které jsou definované (viz výše) a přínosné (viz níže). Součástí studie je však i exkurz do oblasti memetiky coby oboru vycházejícího z díla R. Dawkinse Sobecký gen. Studie však neobsahuje objasnění vztahu mezi dawkinsovskými memy a internetovými memy a v tomto smyslu vyvstává otázka, do jaké míry jsou tato pasáž studie a koncepty v ní zavedené vůbec relevantní.⁶⁷

Přínosnost

Z relevantních konceptů byly do analytického aparátu vybírány ty moduly, u nichž byl explicitně či implicitně naznačen jejich předpokládaný přínos. Koncepty s příliš malým přínosem byly zmiňovány, ale nebyly zařazovány do analytického aparátu.

Zatímco o relevanci lze mluvit na obecné rovině, přínosnost je možné posoudit až v kontextu konkrétního nastavení výzkumu. Z toho důvodu se někdy stane, že koncept, který byl v analytickém aparátu považován za potenciálně přínosný, sehraje ve výzkumu minimální roli; toto však nemusí být chyba nastavení výzkumu, neboť výsledný přínos analytického konceptu nelze vždy předem plně odhadnout. Právě potenciální přínosnost je zároveň motivací pro dodatečné zavedení analytické funkce v průběhu analýzy (viz s. 15).

Flick (2009, s. 375–379) mluví o potřebě správného výběru metody i následného nastavení výzkumu. V této souvislosti zmiňuje vlastnosti, které by odpovídaly přínosnosti a adekvátnosti (viz níže), nečiní tak ovšem na úrovni výběru analytických konceptů.

Například studie #7 si klade za cíl zkoumat vizuální znázorňování žen mezi historickými evropskými malbami (1600-1900) a současnou americkou fotografií (Cosmopolitan a Elle), jedná se tedy o mediální sémiotiku s prvky genderových studií. Jako hlavní analytické koncepty využili autoři konotaci v barthesovském pojetí, vizuální tropy a genderové stereotypy. Jde jen o tři koncepty, jejich přínosnost je však patrná již z teoretické části studie a pro naplnění výzkumného záměru plně postačují.

Úspornost

Relevantních přínosných konceptů, které by bylo možné v jednotlivých výzkumech použít, existuje vždy větší množství. Autoři studií je často uváděli, ale zdaleka ne všechny zapojili do analytického aparátu. Řídili se totiž pravidlem úspornosti:

⁶⁶ V tomto případě píšeme „pojmy“, neboť ve chvíli, kdy chybí definice, nevíme, k jakému označovanému označující odkazuje, a tedy který koncept je tím myšlen.

⁶⁷ Cílem této dizertační práce nebylo hodnotit kvalitu zkoumaných studií, aspekt relevance však nejlépe ilustruje tento negativní případ.

„Úspornost je princip [spočívající v tom], že výsledky by měly být vysvětleny za pomoci co nejmenšího možného počtu proměnných [...] (či vlastností). Často dochází ke kompromisu mezi úsporností a úplností vysvětlení. Výzkumníci v oblasti sociálních věd se neshodují na tom, zda klást důraz na jednu či na druhou stranu.“ (Porta & Keating 2008, s. 353)

Úspornost byla zpozorována nejen (1.) na úrovni zaváděných analytických konceptů, ale i na úrovni (2.) termínů a (3.) teorií.

Pokud jde o termíny, je neúsporné zavádět termín z jiné teorie, tradice či od jiného autora, jestliže ve zdrojích, které výzkumník využívá, existuje synonymní pojem. Například když výzkumník vychází ze Saussurova modelu znaku, používá pro označující pojem „označující“, přestože by mohl použít i jiné pojmy, např. Peircův „representamen“, který znamená víceméně totéž. Používání pojmu „representamen“ namísto „označující“ by však bylo neúsporné, protože by do analýzy bezdůvodně zavedlo další tradici. Opravdová synonymita se však nevyskytuje příliš často; i tak je ovšem podstatná otázka, zda je významový rozdíl natolik zásadní, aby bylo nutné zavádět nový pojem a s ním spojené teorie.

Úspornost teorií již vyplývá z výše řečeného: je neúsporné zavádět nadbytečné množství tradic, teorií či autorů a s nimi spojených konceptů. Stejně jako volba konceptů, i volba tradic, teorií a autorů by měla být zdůvodněna.

Dobrym příkladem úspornosti je studie #37: Řekneme-li, že využívá hned tři tradice, působí to poněkud neúsporně, ve skutečnosti však jde o sociální sémiotiku, multimodalitu a kritickou analýzu diskurzu, jež jsou všechny spojeny jmény G. Kresse a T. van Leeuwena, kteří navíc pracovali do velké míry společně. Při potřebě pokrýt tyto oblasti, tj. sémiotiku pracující s více módy a analýzu diskurzu, se jeví jako úsporné využít právě tuto dvojici autorů namísto hledání autorů pro každou oblast a dodatečného zkoumání jejich kompatibility.

Adekvátnost

Výběr z relevantních, potenciálně přínosných konceptů zredukovaných na základě požadavku úspornosti, by byl i tak příliš široký, a především by postrádal to nejdůležitější, a to zohlednění funkce, k níž bude koncept využit. Poslední zpozorovanou tendencí, jež odráží právě toto, je adekvátnost. Adekvátnost by měla být (1.) funkční a (2.) strukturní.

Funkční adekvátnost znamená, že analytické funkce a koncepty, z nichž vycházejí, by měly vhodně umožňovat zkoumat právě ty aspekty, které chce výzkumník zkoumat – aby se nesnažil „chytit motýla do pasti na medvěda“.

Například studie #39 analyzuje onlineovou komunikaci estonské extrémní pravice. Autor se vhodně soustředí nejen na sémantické rozměry, ale zohledňuje i a fatickou funkci jazyka, přetváření sémantických hodnot či bachtinovskou heteroglosii. Bez těchto (či obdobných) konceptů, by nemohl zkoumat pragmatickou rovinu komunikace a analytický aparát by neumožňoval plné pokrytí výzkumného záměru.

Strukturní adekvátnost znamená, že u jevů, které se mohou vyskytovat ve více rovinách textu od mikroúrovni až po makroúrovně, je potřeba volit takové analytické koncepty, které budou adekvátní pro zkoumané roviny. V některých případech stejný koncept pokryje více rovin, jindy je potřeba každou rovinu ošetřit jiným konceptem. Jestliže by výzkumník chtěl zkoumat

například metafory, musí rozlišit, zda ho zajímají metafory na úrovni slovních spojení, nebo na úrovni celého příběhu; obdobně by měl zohlednit, zda bude zkoumat textové, či vizuální metafory – každý z těchto případů chce totiž buď jiný koncept, nebo přinejmenším ujištění, že vybraný koncept bude fungovat na oba typy.

Například studie #3 zkoumá fotky a kreslené obrázky reagující na teroristický útok v Bruselu a s nimi spjaté ideologie a kulturní realie. Autor zde vhodně používá přístup G. Roseové (2016), jehož součástí je zkoumání znaku na mnoha rovinách, od znaků samotných po jejich podíl na utváření ideologie (#3, s. 6), což autor činí. U vyšších rovin nezapomíná průběžně objasňovat, jak se projevují skrze nižší roviny, tj. skrze výběr znaku, jeho konotace, usouvztažnění a uspořádání znaků atd.

Adekvátnost přitom není totéž co relevance, neboť relevantní z hlediska tématu a výzkumného záměru jsou i ty koncepty, jejichž využití v analytickém aparátu by nemuselo být vhodné z hlediska adekvátnosti.

4.5 Za hranice mediální sémiotiky

4.5.1 Modularita v dalších oborech

Vzhledem k tomu, že se v principech modularity neobjevilo nic, co by naznačovalo, že jde o vlastnost příznačnou pouze pro mediální sémiotiku, prozkoumal jsem, zda se modularita vyskytuje i v těch studiích z původního vzorku, jež spadají do jiných oborů (vzorek 2). Výzkum odhalil, že

modularita není příznačná jen pro mediální sémiotiku. Vyskytuje se přinejmenším v některých dalších aplikovaných sémiotikách a také v analýze diskurzu.

Konkrétně byla modularita zpozorována ve využívání sémiotických konceptů ve studiích spadajících do oborů kulturních studií (studie #22 a #23), antropologie (#59 a 80), práva (#28) a teoretické sémiotiky (#75). Zároveň vyšlo najevo, že modularita se netýká pouze sémiotických konceptů, neboť modulární povahu měla i práce s koncepty spadajícími do oblasti analýzy diskurzu (studie #59, #63 a #72). Velmi zásadní je také skutečnost, že ani ve vzorku 2 se neobjevila žádná studie, která by v souvislosti s používáním sémiotických a diskurzivních konceptů nevykazovala modulární povahu.

Zkoumaný vzorek však neumožňuje plně odpovědět na otázku, jakých všech metod se modularita týká; toto je téma na jinou, samostatnou studii. Taková studie by měla zodpovědět dvě zásadní otázky:

Za prvé, které druhy sémiotických analýz jsou modulární? Jsou to všechny druhy aplikované sémiotiky, nebo jen některé? Jestliže modulární povahu vykazují mediální sémiotika, kulturní sémiotika, antropologická sémiotika a sémiotika práva, pak lze odůvodněně předpokládat, že by modulární povahu měly vykazovat i další aplikované sémiotiky, které se ve vzorku nevyskytly, např. filmová, literární, hudební či divadelní sémiotika; tento předpoklad bude však nutné ověřit výzkumem.

Za druhé, vzhledem k tomu, že modulární povahu vykazují nejen některé aplikované sémiotiky, ale i analýza diskurzu, bude zapotřebí zmapovat i to, které metody obecně mají modulární povahu.

4.5.2 Modularita jako samostatná vlastnost

Součástí úvah o povaze modularity byla otázka, zda je modularita pouze dílčím aspektem některého typu metod, např. kvalitativních analýz či obsahových analýz, anebo zda jde o samostatnou vlastnost některých metod. Na základě všech zjištění o povaze modularity se kloním k názoru, že

modularita je samostatná vlastnost

některých metod. V tomto smyslu lze mluvit o tzv. modulárních metodách.

Modulární metody jsou ty metody, v nichž je s analytickými funkcemi pracováno jako s moduly.

Aby mohlo jít pouze o dílčí aspekt některého typu metod, musela by modularita platit pro všechny metody daného typu, tj. pro všechny metody (1.) kvalitativní, (2.) obsahové či (3.) společenskovední. Tento překryv by musel být přesný a musela by být prokázána souvislost mezi otevřeností principu modularity a povahou dané kategorie metod. S přihlédnutím k povaze modularity a daných kategorií si nejsem vědom žádného zjevného důvodu, proč by modularita musela být příznačná pouze pro některou z těchto kategorií. Zodpovězení této otázky však bude nesporně vyžadovat samostatnou studii.

Již nyní je však možné vyloučit, že by modularita vyplývala z obecné povahy obsahových metod či společenskovedních metod:

Obsahové analýzy: Modularita není obecnou vlastností všech obsahových analýz nejen proto, že sem patří i kvantitativní obsahové analýzy, které s největší pravděpodobností modulární nejsou, ale i proto, že modulární metody nejsou pouze ty, které zkoumají obsahy: Mediální sémiotika jasně zkoumá obsahy, ale antropologická sémiotika a analýza diskurzu zkoumají sociální chování jako celek.

Společenskovední analýzy: Všechny obory zmíněné ve studiích ze vzorku 2 spadají do oblasti společenských věd; zároveň však existují aplikované sémiotiky z jiných oblastí, zejm. humanitních věd, u nichž můžeme modularitu s velmi vysokou pravděpodobností předpokládat, (např. filmová sémiotika, divadelní sémiotika).

Zbývající možnosti jsou kvalitativní metody, případně ještě nějaká další kategorie metod. Aby mohla být modularita pouhým aspektem kvalitativních metod, muselo by se prokázat, že je přítomna ve všech metodách, jako jsou rozhovory, ohniskové skupiny, zúčastněná pozorování atd. Zároveň by se muselo prokázat, že modularita není přítomna mezi kvantitativními metodami.

Souhrnně vzato, je možné prohlásit, že (1.) všechny modulární metody ve zkoumaných vzorcích byly kvalitativní a (2.) spadaly do oblasti obsahových analýz anebo výzkumu sociálního chování a (3.) všechny spadaly do společenskovedních oborů. Odůvodněně však lze předpokládat, že modulární metody se pravděpodobně nebudou omezovat jen na

společenskovední oblast, ale objeví se i v oblasti humanitních věd a možná v některých dalších⁶⁸. Ověření těchto předpokladů však vyžaduje další výzkum.

Modularita jako nevolitelný princip

Součástí toho, že modularita je samostatná vlastnost příznačná pro některé druhy metod, je i fakt, že

metoda sama je buď modulární, nebo nikoli.

To znamená, že výzkumník nerozhoduje o tom, zda určitou metodu pojme modulárním, anebo nemodulárním způsobem, ale pouze o tom, zda použije metodu, která je, nebo není modulární.

4.5.3 Modularita jako skrytý princip

Z analýzy vzorků 1 a 2 se podařilo prokázat, že modularita je vlastností některých druhů metod a že má reálný dopad na sestavování analytického aparátu a celkovou povahu analýzy. Přesto nebyla prakticky nikde explicitně zmíněna,⁶⁹ a to ani v metodických publikacích (vzorek 3). Následující podkapitoly se věnují přiblížení právě této skutečnosti.

Modularita ve zkoumaných studiích

Pokud jde o zkoumané studie (vzorek 1 a 2), odkaz na princip modularity nebyl explicitně přítomen nikde. Ve všech studiích však byla řada implicitních odkazů na skutečnost, že výzkumníci princip modularity – vědomě či nevědomě – znají a využívají.

Patrné to bylo především na dvou jevech. Za prvé, autoři studií zcela běžně kombinovali koncepty z různých tradic. Takovéto kombinování nebylo považováno za něco výjimečného či mimořádného. Ve zkoumaných studiích se však nevyskytovalo explicitní komentování tohoto kombinování konceptů, ať už na úrovni prostého zdůvodnění, nebo reflexe možnosti modulární kombinovatelnosti jako takové. Běžně se však vyskytovaly některé druhy kombinování konceptů:

Jedním případem je uvádění konceptů, které lze – přinejmenším v kontextu dané studie – považovat za podobné či víceméně shodné. *Například studie #38 označuje preferované čtení S. Halla a aberantní dekódování U. Eca za „stejný fenomén“ (#38, s. 277).*

Obdobným případem je práce s jedním konceptem ve více pojetích, která už ovšem rozlišuje jejich rozdíly. *Například studie #39 zkoumá Lotmanův koncept autokomunikačních procesů, a to v kombinaci s různými pojetími vědců, kteří tento koncept různými způsoby rozpracovali (#39, s. 329).*

Dalším případem je kombinace spojená s vzájemným vymezováním, spojeným obvykle s rozdílnou perspektivou. *Například ve studii #11 autorka uvádí s odkazem na Danesiho určité technické aspekty tiskové produkce, hned vzápětí však uvádí jiný aspekt tiskové produkce, tentokrát s odkazem na Kresse a van Leeuwena, který označuje za podstatnější a který má lingvistickou povahu (#11, s. 447–448).*

⁶⁸ Např. biosémiotika se zabývá sémiotickými procesy živých systémů a kybersémiotika se snaží, aby umělé inteligence dokázaly pracovat s vlastními sémiotickými procesy.

⁶⁹ Pod jakýmkoli názvem, samozřejmě, neboť označení „modularita“ jsem pro tuto vlastnost zavedl já v této dizertační práci.

Nejpříznačnějším případem kombinace konceptů je uvedení konceptu v určité roli, tj. jako základu konkrétní analytické funkce, a objasnění vztahu ke konceptům zakládajícím další funkce. Vztah mezi rozličnými koncepty je zde možné komentovat z hlediska jednoty škol a tradic, stejně jako z hlediska funkčnosti – ani jedno se však nedělo; funkční rozměr popisován byl, ale u každého konceptu, resp. funkce zvlášť. Přesto se nejedná o nulový vztah mezi koncepty, ale pouze o jeho nekomentování; v zavedení a náležitém zkombinování konceptů a s nimi spjatých analytických funkcí spočívá kvalita studie. *Například studie #25 uvádí: „Výzkumný rámec čerpá inspiraci z Hallidayovy (1978, 1994) sémiotické teorie a z modelu transitivity. Také výrazně využívá Whitův (2001, 2002a) a Martinův (2004, 2000) model posuzování a subsystémy zainteresovanosti a postoje.“ (#25, s. 97), přičemž povaha jednotlivých modelů a s nimi spjatých konceptů je vysvětlena v různých částech textu.*

Za druhé, autoři neodkazovali na žádná pravidla, která by řídila možnost kombinace různých konceptů. Autoři odkazovali na jednotlivé koncepty podle toho, o čem zrovna mluvili. Je patrné, že uchopení témat je v jednotlivých studiích ovlivněno oborovou optikou, teoretickým rámcem a vybranými autory k danému specifickému tématu. Neobjevily se ani poznámky, že kvůli zavedení určitého konceptu bylo nutné zavést další koncept, nic tedy nezpochybnilo princip nepovinnosti modulů (s. 60).

Například autor studie #3 dokazuje mediálněvědní zakotvení, když píše, že „terorismus můžeme přesto považovat za to, co Boorstin (1961) nazývá ‚pseudoudálostí‘“ (#3, s. 2). Když v kapitole o metodě píše o sémiotické analýze obrazů, uvádí jako zdroj Roseovou (2016) (#3, s. 6), což je dokladem mediálněsémiotického zakotvení. Kombinaci mediálněvědních a sémiotických konceptů nekomentuje, neboť povaha vztahu vyplývá z toho, že sémiotika je zde použita k analýze mediálních obsahů.

Modularita v odborných publikacích

Pokud jde o metodické publikace zaměřené na mediální sémiotiku, aplikovanou sémiotiku či povahou sociálněvědního výzkumu, do něhož mediální sémiotika spadá (vzorek 3), našel jsem jen jedinou zmínku vystihující jeden z aspektů modularity: Sedláková (2014) v kapitole o sémiotické analýze uvádí:

„Neexistuje přesný návod, podle něhož při analýze postupovat, spíše doporučení jednotlivých kroků. [...] Při realizaci analýzy pak používáme ty [nástroje], jež jsou relevantní ke zkoumanému tématu.“ (Sedláková 2014, s. 341).

Přestože při popisu vlastností modularity byli zmíněni i další autoři – Jensen (2002) v souvislosti s definovaností konceptu (s. 65), Flick (2009) v souvislosti s přínosností nastavení výzkumu (s. 66) a Portaová a Keating (2008) v souvislosti s úsporností výzkumu (s. 66) –, žádný z nich nepsal přímo o modularitě.

Přestože je modularita principem, který vykazovaly všechny zkoumané studie, v některých metodických publikacích ze vzorku 3 se vyskytují i formulace, jež mohou být interpretovány způsobem, který s modularitou není slučitelný, a je tedy v rámci snahy o objasnění

mediálněsémiotické analýzy spíše kontraproduktivní.⁷⁰ Jsem si vědom spekulativnosti následující pasáže, neboť z obsahů nelze s plnou jistotou vyčíst účinky, její zařazení je však podstatné coby součást zdůvodnění, proč považovat modularitu za samostatnou vlastnost a mluvit o ní při výuce mediální sémiotiky (viz s. 74).

Aplikace konceptů

Všechny zkoumané publikace ze vzorku 3a (viz s. 92) obsahují výklad vybraných sémiotických konceptů. Vzhledem k tomu, že autoři zkoumaných publikací – s výjimkou výše zmíněné Sedlákové (2014) – neuvádějí žádné informace o zapojování sémiotických konceptů do analytického aparátu, si student nemusí být vědom toho, že sémiotické koncepty vybírá do analytického aparátu sám dle výzkumného záměru, a výběr sémiotických konceptů v daných publikacích jej může zavést k několika mylným představám:

Za prvé, student se může domnívat, že sémiotická analýza musí obsahovat všechny koncepty, které prezentuje konkrétní publikace; tento dojem může být posílen ve chvíli, kdy autor publikace uvádí sémiotické koncepty ve formě pevných seznamů, tedy seznamů, u nichž není explicitně ani implicitně uvedeno, že z nich výzkumník vybírá pouze některé koncepty dle výzkumného záměru, nebo že jde o několik možných příkladů. Právě téma možnosti, nutnosti a logiky výběru konceptů do výzkumu je silně opomíjeno.

Například Berger (2016) popisuje základní obecné koncepty, z nichž sestavuje tabulku a dává úkol, v rámci něhož je má student prozkoumat všechny, což může evokovat, že jde o pevný seznam, který se vždy zkoumá celý. Obdobně v další své publikaci (2015, s. 34–35) předkládá devatenáct otázek, na které se mají studenti zaměřit při sémiotické analýze televizních pořadů, což může opět posilovat mylný dojem, že seznam analytických konceptů je pevný.

Za druhé je zde iluze ucelenosti vznikající syntézou: Koncepty prezentované ve zkoumaných publikacích se do značné míry shodují, což je dáno pravděpodobně snahou o poskytnutí základního vhledu do dané oblasti. Provede-li student syntézu poznatků z více těchto publikací, může se domnívat, že sémiotická analýza spočívá ve zkoumání víceméně ustálené a relativně malé množiny konceptů.

Po přečtení publikací, které se vyjadřují přímo k sémiotice (vzorek 3a), získá čtenář dojem, že sémiotiku tvoří především následující koncepty: Saussurův model znaku a jeho arbitrárnost, binární opozice langue–parole, synchronní–diachronní a syntagmatický–paradigmatický, od Peirce základní model znaku, tj. representamen–interpretant–objekt, a triáda ikón–index–symbol, od Barthes mýty a jeho pojetí denotace–konotace, z dalších např. koncepty spojené s oblastí narativu, žánru, ideologie či diskurzu.

Za třetí, student si nemusí být vědom toho, že existují i další sémiotické koncepty, než které jsou uvedeny v úvodních, přehledových a metodických publikacích, a že seznamy sémiotických konceptů, které autoři uvádějí, nejsou úplné. Skutečnost, že většina zkoumaných publikací pokrývá víceméně stejné sémiotické koncepty, tento dojem ještě posiluje.

⁷⁰ Rozhodně těmto publikacím nechci upírat kvality a přínosnost, které nesporně mají(!); mým cílem je pouze upozornit na potenciálně problematické aspekty související s tématem této dizertační práce.

Například Hall (2012) uvádí ideje pro pochopení komunikace v sociokulturním kontextu. (Jsou jimi sémantická jednotka, žánr, styl, instituce, stereotyp, ideologie, diskurz, mýtus a paradigma.) Nezdůvodňuje však výběr těchto prvků, čímž může vytvářet dojem, že jde o úplný seznam.

Že jsou tyto představy skutečně mylné, lze jasně doložit, uchopíme-li věc z hlediska množin (viz s. 52): vždy platí, že $O \supset V \supset A$, tj. že množina všech sémiotických konceptů přesahuje znalosti jednotlivého výzkumníka a že v jednom výzkumu nemůže výzkumník nikdy využít všechny koncepty, které zná. U metodických publikací je to stejné: ani jejich autoři neznají vše a nemohou do knihy vtěsnat vše, co znají. Ostatně, žádná ze studií zkoumaných ve vzorku 1 a 2 neobsahovala ani zdaleka všechny koncepty uváděné ve zkoumaných publikacích, dokonce ani v těch publikacích, na něž odkazovala.

Rozdíl v konceptech

Výzkum se zaměřil i na otázku rozdílu mezi tím, které sémiotické koncepty byly uváděny ve zkoumaných publikacích a které ve zkoumaných studiích. Vyskytly se zde zjevné rozdíly:

Za prvé, někteří autoři, tradice a školy a koncepty s nimi spjaté, které se opakovaně vyskytovaly ve zkoumaných studiích, nebyly v řadě zkoumaných metodických publikací vůbec zmíněny.

Nejvýraznějším případem je škola sociální sémiotiky (G. Kress, T. van Leeuwen a další) a s ní spjatý koncept multimodality. Koncepty z této tradice využívají ve vzorku 1 jako hlavní oporu studie #30, #37, #55, #67, přičemž první dvě ji mají přímo v názvu. Částečně je využívají studie #11, #19, #43 a #79.⁷¹ Ve vzorku 2 jsou hlavní analytickou oporou ve studiích #59 a #63. Ze vzorku 3a sociální sémiotiku jasně zmiňují Berger (2016), Hansen & Machin (2019), Chandler (2007, s. 223–225), Jensen (2002, s. 115), Sedláková (2014), Thibault (1991) a Trampota & Vojtěchovská (2010). Naopak Berger (2010), Berger (2015), Bignell (2002), Crow (2010), Černý & Holeš (2004), Danesi (2002), Danesi (2010), Doubravová (2008), Gunter (2000), Hall (2012), Nöth (1998), Stokesová (2003) sociální sémiotiku neobsahují.

Za druhé důraz, jaký na jednotlivé koncepty kladly metodické publikace, neodpovídal vždy míře toho, jak je využívaly zkoumané studie.

Patrně nejmarkantnější případ představují koncepty R. Barthes, neboť zkoumané studie (vzorky 1 a 2) využívaly jeho koncepty výrazně méně, než kolik by člověk předpokládal na základě toho, jakou pozornost mu věnovaly metodické publikace (vzorek 3a). Ve vzorku 1 byly Barthesovy koncepty hlavní oporou ve studii #31. V menší, ale přesto zřejmé míře byly využity ve studiích #3 (koncept denotace–konotace) a #32 (texty ke čtení – texty k psaní). Ve studiích #7, #11 a #37 je o Barthesových konceptech jen stručná zmínka, ale jako analytické koncepty neslouží. Ve vzorku 2 je několik Barthesových konceptů využito ve studii #23. Ve vzorku 3a byl přítomen ve všech publikacích, přičemž některé na něho kladly zvláštní důraz (Černý & Holeš 2004, Danesi 2010, Trampota & Vojtěchovská 2010).

Tyto rozdíly mohou mít v jednotlivých případech různé příčiny. Nabízí se časová příčina, neboť metodické publikace mohou pochopitelně zastarat do té míry, že již plně neodrážejí

⁷¹ Podtržené studie obsahují i koncept multimodality. Stejně tak i v níže uvedených případech.

skutečný stav metody. Nemůže to však být jediný důvod.⁷² Zkoumání těchto příčin by však již vydalo na samostatné téma; pro potřeby této dizertační práce stačí o existenci těchto disproporcí vědět. I ony totiž patrně souvisejí s modularitou: je možné předpokládat, že právě modularita výzkumníkům skrytě usnadňuje možnost aplikovat ve výzkumu jiné koncepty než ty, které jsou uvedeny v metodických příručkách.

Aplikace metody

Většina publikací ze vzorku 3a neuvádí vůbec nic o aplikaci analytických konceptů v mediální sémiotice, tj. o jejich přetváření v analytické funkce a zapojování do analytického aparátu.⁷³ Tento problém se přitom týká i publikací, které používaly řadu ilustračních příkladů (Berger 2015, Bignell 2002, Crow 2010), neboť názornost při vysvětlování sémiotických konceptů a teorií není totéž co objasňování jejich aplikace.

Stokesová (2003, s. 73–75) představuje sedm kroků mediálněsémiotické analýzy; ve skutečnosti jde však vlastně o obecný postup pro provádění kvalitativních obsahových analýz (srov. s. 17). Otázku výběru a aplikace konceptů však nezmiňuje. Některé další publikace (např. Berger 2015, Berger 2016, Sedláková 2014) nabízejí seznamy věcí, na které se zaměřit, či otázek, které zodpovídat. V případě Bergera jde o výše zmíněné otázky a úkoly pro studenty (viz s. 72) a Sedláková (2014, s. 342) nabízí obrázek „Návrh postupu sémioticko-strukturální analýzy“, který popisuje roviny významů, které by měl výzkumník zohlednit. Nic z toho však přímo neodpovídá na otázku, jak by měl výzkumník postupovat při provádění mediálněsémiotické analýzy: nejsou zde ani fáze výzkumu, ani téma výběru konceptů.

4.5.4 Proč mluvit o modularitě

Na závěr pojednání o modularitě je nutné položit otázku, jak s výše uvedenými zjištěními naložit, tj. jak může znalost modularity ovlivnit přístup k metodám, jež mají modulární povahu.

Je vhodné ještě jednou připomenout, že modularita je nevyhnutelnou vlastností mediální sémiotiky a dalších modulárních metod (viz s. 61). Smyslem této kapitoly tedy nebude přesvědčovat čtenáře, proč je nejvhodnější provádět mediálněsémiotickou analýzu modulárně, neboť jinak to ani nelze. Smyslem této kapitoly je zhodnotit potenciální přínos principu modularity pro aplikaci, metodologii a výuku mediální sémiotiky a dalších modulárních metod.

Na základě zjištěných vlastností modularity, pozorovaných způsobů práce s analytickými koncepty ve výzkumném vzorku a uchopení mediální sémiotiky v odborných publikacích nabízím tři doporučení pro práci modulárními metodami výzkumu:

⁷² Zrovna v případě výše zmíněné sociální sémiotiky a modularity to zřejmě není platný důvod, protože úhelné dílo *Social Semiotics* pochází již z roku 1988 (Hodge & Kress 1988). V případě multimodality je sice často používána kniha *Multimodality* (Kress 2010), ale téma pokrývají i starší publikace, např. *Reading Images* (Kress & van Leeuwen 1996). A vzorky 1 a 2 jsou z let 2000–2018 a drtivá většina publikací ze vzorku 3 je také z doby po roce 2000, pouze tři jsou z 90. let.

⁷³ Tuto problematičnost vykazovaly publikace Berger (2010), Berger (2015), Berger (2016), Bignell (2002), Crow (2010), Danesi (2010), Hall (2012), Chandler (2007), Jensen (2002), Thibault (1991) a Trampota & Vojtěchovská. Publikace Černý & Holeš (2004) zmiňuje aplikovanou sémiotiku jen okrajově, podobně jako Doubravová (2008) a Nöth (1998).

Doporučení první: transparentní zdůvodňování

Výzkumník by měl jednotlivé kroky výzkumu a úkony v nich obsažené náležitě zdůvodňovat a objasňovat, a to co nejvíce transparentně. Tento apel se přitom netýká pouze fáze psaní výsledné studie, ale i vlastního postupu, neboť takové počínání má přínos nejen pro čtenáře a jejich porozumění textu, ale také pomáhá výzkumníkovi zvyšovat jistotu, že v každé fázi výzkumu provádí přesně to, co chce provádět, tj. že neprovedl chybu v postupu, analýze, interpretaci.

Jakkoli se toto doporučení může zdát banální a obecně plané pro všechny metody, v případě modulárních metod je apel na jeho dodržování o to větší, že zavádění konceptů z různých škol a tradic může – není-li zdůvodňované – vytvářet ve čtenáři zmatek a dojem inkoherece, ale i pocit, že výzkumník vybírá koncepty nikoli proto, že je považuje za nejvhodnější pro naplnění výzkumného cíle, ale proto, že jej dovedou k takovému závěru, jaký bude chtít.

S touto představou jsme se setkali i v odborných publikacích, konkrétně Trampota & Vojtěchovská (2010) píší:

„Zkušenosti a znalosti výzkumníka jsou při užití sémiotické analýzy rozhodující. Výsledek sémiotické analýzy je proto více závislý na přesvědčivosti argumentace a méně na validitě nebo reliabilitě výsledků (Bertrandová, Hughes, 2005).“ (Trampota & Vojtěchovská 2010, s. 120)

Důvodů, proč s tímto tvrzením nemohu souhlasit, je více: Za prvé, mediální sémiotika patří mezi kvalitativní metody, u nichž je důraz kladen především na validitu zjištění (viz s. 15). Přínosem těchto metod je odhalování nových vlastností, vztahů a vnitřních struktur (s. 49), zatímco kvantitativní metody zkoumají rozsah a platnost těchto jevů. Za druhé, nezdá se pravděpodobné, že metoda, která by nevykazovala ani validitu, ani reliabilitu, ale stála by pouze na argumentačních schopnostech, by byla v oblasti sociálních věd shledána přínosnou a dlouhodobě využívána. Za třetí, pokud jde o zmíněné zkušenosti a znalosti, jsou důležité ve všech metodách.

Modularita má však specifický dopad ve dvou oblastech. Za prvé, role znalostí je u modulárních metod ještě významnější z toho důvodu, že čím více konceptů výzkumník zná, tím větší má šanci na co nejvhodnější nastavení analytického aparátu (viz s. 62). Za druhé a především, možnost zapojovat libovolné koncepty může odůvodněně posilovat mylný dojem, že výsledky spočívají v přesvědčivosti argumentace. Za jediný účinný způsob, jak se tomu bránit, považují právě co nejvíce transparentní zdůvodňování napříč celou studií.

Doporučení druhé: kritéria výběru konceptů

V kapitole Výběr analytických konceptů (s. 63) byly popsány vlastnosti, které se projevují při výběru analytických konceptů do analytického aparátu. Přestože jde o převážně nevědomé tendence, nyní, když máme k dispozici výčet těchto vlastností, je možné s nimi pracovat vědomě.

Proto doporučuji považovat oněch pět vlastností – definovanost, relevanci, přínosnost, úspornost a adekvátnost – za kritéria výběru analytických konceptů. Jde přitom o minimální nároky, a proto není vhodné vybírat do role analytických konceptů ty koncepty, které by nenaplnily všech pět kritérií. Jejich naplnění posílí účinnost analytického aparátu, usnadní

zdůvodňování některých kroků a do jisté míry posílí ucelenost textu (zejména přes vlastnost úspornosti, s. 66).

Výběr konceptů by měl být nejen vhodný, ale i náležitě vysvětlený: výzkumník by měl vždy vědět a uvádět, (1.) proč daný analytický koncept zavádí, tj. jaká bude jeho funkce ve výzkumu, (2.) co přesně jím bude zkoumat, tj. jaké prvky ve vzorku a na jaké úrovni, a (3.) jak bude koncept propojen s dalšími koncepty. Výzkum jasně ukázal, že v případě řady konceptů je toto zdůvodnění přítomno implicitně, tj. že vyplývá z kontextu. I takovéto zdůvodnění je lepší než žádné, u hlavních analytických i interpretačních konceptů by však bylo velmi vhodné objasňovat jejich výběr zcela explicitně, neboť konceptualizace má zásadní vliv na povahu výsledků analýzy, interpretace i závěrů. V případě postupů vykazujících modulární povahu je tento apel o to silnější, že zde neexistují žádné koncepty, které by bylo nutné použít povinně v každé mediálněsémiotické analýze (s. 60).

Doporučení třetí: přiznání modularity

Modularita je reálná vlastnost některých druhů analýz, navíc nevyhnutelná (s. 61). Proto by bylo vhodné, aby výzkumník na tuto vlastnost jasně poukázal, neboť to může mít výrazné přínosy.

Prvním přínosem je určitá konsolidace modulárních metod, jež může mít dopad na všechny, kdo s modulárními metodami přicházejí do styku. To jsou v první řadě výzkumníci, kteří s modularitou pracují nevědomě. Zvědomění tohoto principu by jim mohlo částečně usnadnit práci a poskytnout jim metodickou oporu v aspektech, které nejsou v metodických publikacích ošetřené (viz s. 71). Dále jsou zde čtenáři studií, kteří v ideálním případě pochopí, že některé aspekty mediálněsémiotických analýz jsou dány její modulární povahou, pochopí a přijmou některé věci za samozřejmé – jako například možnost kombinovat koncepty z nejrůznějších škol a tradic – a budou se při četbě studií zaměřovat na vhodnost výběru a zapojení těchto konceptů v dané studii, na kvalitu argumentace atd. Nakonec jsou zde studenti: Zavedení principu modularity do výuky mediální sémiotiky či jiné z modulárních metod by jim poskytlo metodickou oporu, která bude o to cennější, že na rozdíl od výzkumníků většinou nemají metody ještě osvojené a nelze tedy tvrdit ani to, že by s modularitou pracovali nevědomě.

Druhým přínosem je zvědomění limitů modularity. Výzkumník by si měl být vždy vědom limitů nastavení výzkumu, v případě modulárních metod je však nutné, aby výzkumník velmi dobře věděl, z kterých analytických funkcí se bude analytický aparát sestávat a na kterých konceptech budou tyto funkce založeny. Skutečnost, že na zkoumané prvky je možné aplikovat celou řadu nejrůznějších konceptů, je výhodou v potenciálu, ale při finálním výběru by měl výzkumník jasně vědět, které koncepty zvolí a proč a také, jaké limity jsou s tím spojené, tj. jaké aspekty nelze daným analytickým aparátem postihnout. Nikdy samozřejmě není možné postihnout všechny stránky věci, jestliže však výzkumník zná limity jednotlivých konceptů a limity konkrétního analytického aparátu, může s vyšší mírou přesnosti zajistit, aby předpokládané limity odpovídaly výzkumnému cíli studie.

Třetím přínosem je částečná kontrola ideových pozic obsažených ve výzkumu. Každý koncept vychází z nějaké tradice, a přestože není nutné používat ostatní koncepty (s. 60), koncept na tuto tradici svým způsobem odkazuje, reprezentuje ji. Samozřejmě to neznamená, že by se výzkumník použitím konceptu z nějaké tradice automaticky hlásil k této tradici;

v některých případech – a týká se to především analytického aparátu – však výzkumník zavádí koncepty právě proto, že chce danou tradici využít. Sestavování analytického aparátu z modulárních funkcí však může poskytnout prostor pro kontrolu toho, zda koncepty sloužící jako základ analytických funkcí odpovídají deklarovaným tradicím a jaký je důvod zapojení dalších tradic. *Například studie #17 v kapitole o metodě deklaruje použití Peirce pro vizuální analýzu (#17, s. 6), ve vlastní analýze se však jeho jméno ani žádný z jeho konceptů nevyskytují.*

5 Závěr

Záměrem této dizertační práce bylo blíže prozkoumat povahu mediálněsémiotické analýzy, a to na vzorku tvořeném anglicky psanými mediálněsémiotickými studiemi publikovanými v recenzovaných periodících v letech 2000–2018. Použitou metodou byla analýza diskurzu.

Hlavním zjištěním dizertační práce je odhalení, že mediálněsémiotická analýza funguje na principu, který jsem pojmenoval *modularita*. Modularita je specifický způsob zapojování analytických funkcí do analytického aparátu výzkumu. Analytické funkce jsou konkrétním způsobem využití určitého analytického konceptu, což je minimální ucelená součást sémiotické teorie či teorie z oborů, které sémiotika využívá.

Modularita má čtyři základní vlastnosti: moduly jsou samostatné, nepovinné, jsou vybírány utilitárně a není jich předepsán pevný počet. Ve svém důsledku modularita znamená především to, že výzkumník může sestavit analytický aparát z konceptů, které považuje za vhodné, aniž by ho volba jednotlivého konceptu zavazovala k zapojení jakéhokoli dalšího. Tato volnost má značné výhody, neboť umožňuje použít přesně ty koncepty, které výzkumník považuje za nejvhodnější pro zodpovězení výzkumné otázky. Druhou výhodou je i fakt, že s takto širokou možností volby prakticky odpadá nutnost upravovat definice používaných konceptů, neboť je o to snazší najít vhodnější koncepty. Na druhou stranu má tato nesmírná volnost i svá úskalí, neboť modularita je v mediální sémiotice nevyhnutelná: neexistuje tedy žádný univerzální postup mediálněsémiotické analýzy. Výzkumník proto musí být schopen kvalitně nastavit analytický aparát. Schopnost vybrat nejvhodnější analytické koncepty navíc závisí na široké znalosti konceptů z oblasti teoretické sémiotiky, dalších aplikovaných sémiotik a oborů, které sémiotika využívá. Zároveň se ukázalo, že i když modularita umožňuje použít jakékoli koncepty, v jejich výběru se projevuje několik faktorů, které zajišťují jak jejich kvalitu a funkčnost, tak i ideovou koherenci, jež souvisí se snahou nezavádět více teorií a tradic, než je nutné; těmito faktory jsou definovanost, relevance, přínosnost, úspornost a adekvátnost.

Analýza studií patřících pod jiné druhy aplikované sémiotiky jasně ukázala, že modularita není vlastností charakteristickou pouze pro mediální sémiotiku, ale i pro další aplikované sémiotiky (kulturální sémiotiku, antropologickou sémiotiku, sémiotiku práva) a také pro analýzu diskurzu. Snaha určit přesně, které metody jsou modulární, již přesahuje cíle a možnosti této dizertační práce a bude předmětem dalšího výzkumu. Z předběžné analýzy se však zdá, že modularita patrně není dílčím aspektem žádného již popsaného typu metod, např. kvalitativních metod, obsahových metod, kvalitativních obsahových metod atd., a proto ji lze považovat za samostatnou vlastnost.

Princip modularity se ukázal být přítomen ve všech zkoumaných studiích z mediální sémiotiky a z dalších výše uvedených oborů bez výjimky. Zároveň se však ukázalo, že princip modularity není ve studiích zmiňován; a totéž platí i o odborných publikacích o sémiotice a její aplikaci, o mediální sémiotice jako metodě výzkumu médií či o metodologii sociálních věd obecně.

Za přínos dizertační práce považuji objevení modularity coby principu, kterým se řídí všechny mediálněsémiotické i některé další analýzy, ale který není nijak popsán v odborné literatuře. Jeho zvědomění by mohlo napomoci studentům pochopit principy mediálněsémiotické analýzy, výzkumníkům lépe konstruovat analytický aparát a také by mohlo

do jisté míry napravit poněkud nešťastnou reputaci mediálněsemiotické analýzy jako metody, která je některými považována za netransparentní, nesystematickou a závisující na výřečnosti výzkumníka. Pro naplnění těchto možných přínosů vědomé práce s konceptem modularity nabízím tři doporučení, jimiž jsou apel na transparentní zdůvodňování ve všech částech výzkumu, přijetí výše uvedených faktorů, které se projevují při výběru analytických konceptů, jako minimálních kritérií pro výběr konceptů, a explicitní deklaraci principu modularity a s ním spjatých limitů.

Slovníček

analýza	fáze výzkumu, v rámci níž aplikujeme →analytický aparát na zkoumaný materiál; následuje fáze →interpretace; s. 17
aparát, analytický	struktura →analytických funkcí, kterou v rámci →analýzy aplikujeme na zkoumané materiály; s. 54
funkce, analytická	aplikace →analytického konceptu na vybraný druh prvků ve zkoumaných obsazích, součást →analytického aparátu; s. 54
interpretace	fáze výzkumu, v rámci níž vezmeme zjištění z předchozí fáze, kterou je →analýza, a pokusíme se s jejich pomocí zodpovědět výzkumné otázky a objasnit zkoumanou problematiku; s. 17
koncept	minimální ucelená definovatelná součást teorie; s. 50
koncept, analytický	→koncept použitý v rámci →analýzy coby základ →analytické funkce; s. 54
koncept, interpretační	→koncept použitý v rámci →interpretace; s. 58
konceptualizace	proces výběru konceptů na povahu výzkumu a možných zjištění a z něj plynoucí důsledky; s. 21
metoda	způsob vědeckého zkoumání; s. 20
metoda, modulární	metoda, jejíž →analytický aparát má modulární povahu (viz →modularita); mezi modulární metody prokazatelně patří →mediální sémiotika, některé další →aplikované sémiotiky z oblasti společenských a humanitních věd a analýza diskurzu (viz s. 68); s. 69
metodika	obecný postup provádění výzkumu podle určité →metody a pravidla s tím spjatá; s. 21
metodologie	věda o →metodách
modul	funkce, která má modulární povahu (viz →modularita); s. 59
modularita	specifický způsob zapojování →analytických funkcí do →analytického aparátu; s. 59
nastavení výzkumu	přesné nastavení konkrétního výzkumu, tj. přizpůsobení →metodiky záměru dané studie a zkoumanému materiálu. Součástí nastavení výzkumu je také nastavení →analytického aparátu; s. 21
sémiotika	věda o povaze znaků
sémiotika, aplikovaná	sémiotika využívaná jako metoda analýzy obsahů pro potřeby různých vědních oborů, opak →teoretické sémiotiky; s. 13
sémiotika, mediální	→aplikovaná sémiotika sloužící jako →metoda výzkumu mediálních obsahů; s. 13
sémiotika, teoretická	studium vlastností a principů znakových systémů; s. 13

Použitá literatura

- “Modularita”. 2005–. SCS.ABZ.CZ: Slovník cizích slov. <https://slovník-cizich-slov.abz.cz/web.php/slovo/modularita>.
- “Modulární programování”. 2002–. Wikipedie: Otevřená encyklopedie. https://cs.wikipedia.org/wiki/Modul%C3%A1rn%C3%AD_programov%C3%A1n%C3%AD.
- Barthes, Roland. 2004. *Mytologie*. 2. vyd. Praha: Dokořán.
- Berger, Arthur Asa. 1997. *Narratives: in Popular Culture, Media, and Everyday Life*. Thousand Oaks, London, New Delhi: SAGE Publications.
- Berger, Arthur Asa. 2015. *Media Analysis Techniques*. 5th ed. London: SAGE.
- Berger, Arthur Asa. 2016. *Media and Communication Research Methods: An Introduction to Qualitative and Quantitative Approaches*. 4th ed. Los Angeles: SAGE.
- Bird, S. Elizabeth, and Robert W. Dardenne. 1997. “Myth, Chronicle and Story”. In *Social Meanings of News: A Text-Reader*, Dan Berkowitz, 333–350. California, London, New Delhi: SAGE Publications.
- Burke, Kenneth. 1969. *A Grammar of Motives*. Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press.
- Cameron, Lynne. 2012. “Metaphor in spoken discourse”. In *The Routledge Handbook of Discourse Analysis*, edited by James Paul Gee and Michael Handford, 342–355. London and New York: Routledge.
- Creswell, John W. 2007. *Qualitative Inquiry & Research Design: Choosing Among Five Approaches*. 2nd ed. London, Thousand Oaks, New Delhi: SAGE Publications.
- Culler, Jonathan. 2005. *The Pursuit of Signs: Semiotics, literature, deconstruction*. London and New York: Routledge Classics.
- Dijk, Teun A. van. 1980. *Macrostructures: An Interdisciplinary Study of Global Structures in Discourse, Interaction, and Cognition*. Hillsdale, New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates.
- Dijk, Teun A. van. 1988. *News as Discourse*. Hove and London: Lawrence Erlbaum Associates.
- Dijk, Teun A. van. 1998. *Ideology: A Multidisciplinary Approach*. London, Thousand Oaks, New Delhi: SAGE Publications.
- Dijk, Teun A. van. 2006. “Ideology and discourse analysis”. *Journal of Political Ideologies* 11 (2): 115–140. <https://doi.org/10.1080/13569310600687908>.
- Disman, Miroslav. 2002. *Jak se vyrábí sociologická znalost*. Praha: Karolinum.
- Doležel, Lubomír. 2008. *Fikce a historie v období postmoderny*. Možné světy. Praha: Academia.
- Doubravová, Jarmila. 2008. *Sémiotika v teorii a praxi*. Vyd. 2. Praha: Portál.
- Eco, Umberto. 2004. *Meze interpretace*. Praha: Karolinum.
- Fairclough, Norman. 1993. *Discourse and Social Change*. Polity Press.

- Fairclough, Norman. 1995. *Critical discourse analysis: the critical study of language*. London and New York: Longman.
- Fell, John L. 1977. "Vladimir Propp in Hollywood". *Film Quarterly* 30 (3): 19–28. <https://doi.org/10.2307/1211770>.
- Flick, Uwe. 2009. *An Introduction to Qualitative Research*. 4th ed. London, Thousand Oaks, New Delhi: SAGE Publications.
- Flowerdew, Lynne. 2012. "Corpus-based discourse analysis". In *The Routledge Handbook of Discourse Analysis*, edited by James Paul Gee and Michael Handford, 174–187. London and New York: Routledge.
- Foucault, Michel. 2006. *Rád diskurzu. Myslenie nášho času*. Bratislava: Agora.
- Freytag, Gustav. 1900. *Freytag's Technique of the Drama: An Exposition of Dramatic Composition and Art*. 3rd ed. Chicago: Scott, Foresman and Company.
- Garson, G. David. 2013. *Narrative Analysis*. G. David Garson and Statistical Associates Publishing.
- Gebremedhin, Tesfa G., and Luther G. Tweeten. 1994. *Research Methods and Communication in the Social Sciences*. Westport, Connecticut & London: Praeger.
- Gee, James Paul. 2005. *An Introduction to Discourse Analysis: Theory and method*. 2nd ed. New York: Routledge.
- Gee, James Paul. 2014. *How to do Discourse Analysis: A Toolkit*. 2nd ed. New York: Routledge.
- Gerring, John. 2012. *Social Science Methodology: A Unified Framework*. 2nd ed. Cambridge: Cambridge University Press.
- Gunter, Barrie. 2000. *Media Research Methods: Measuring Audiences, Reactions and Impact*. London, Thousand Oaks, New Delhi: SAGE Publications.
- Gvoždiak, Vít. 2014. *Základy sémiotiky I*. Qfwfq. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci.
- Hájek, Martin, Martin Havlík, and Jiří Nekvapil. 2012. "Narativní analýza v sociologickém výzkumu: přístupy a jednotící rámeček". *Sociologický časopis / Czech Sociological Review* 48 (2): 199–223.
- Hall, Sean. 2012. *This Means This, This Means That: A User's Guide to Semiotics*. 2nd ed. London: Laurence King.
- Herman, Luc, and Bart Vervaeck. 2001. *Handbook of Narrative Analysis*. Lincoln and London: University of Nebraska Press.
- Hodge, Bob, and Gunther R. Kress. 1988. *Social semiotics*. Ithaca, N.Y.: Cornell University Press.
- Holmqvist, Kenneth, and Jaroslaw Pluciennik, eds. 2010. "Princes Antonomasia and the Truth: Two types of metonymic relations". In *Tropical Truth(s): The Epistemology of Metaphor and Other Tropes*, Armin Burkhardt and Brigitte Nerlich, 373–381. Berlin & New York: De Gruyter.
- Holquist, Michael, ed. 2008. *The Dialogic Imagination: Four Essays by M. M. Bakhtin*. 17th ed. Austin: University of Texas Press.
- Hrabák, Josef. 1977. *Poetika*. 2. vyd. Praha: Československý spisovatel.

- Iser, Wolfgang. 2004. "Koncepty čtenáře a koncept implicitního čtenáře". *Aluze: Revue pro literaturu, filozofii a jiné* 8 (2-3): 135–143.
- Jakobson, Roman. 1995. "Lingvistika a poetika". In *Poetická funkce*, Roman Jakobson and Miroslav Červenka, 74-105. Artes et litterae. Jinočany: H & H.
- Jappy, Tony. 2013. *Introduction to Peircean Visual Semiotics*. London: Bloomsbury.
- Jensen, Klaus Bruhn, ed. 2002. *A Handbook of Media and Communication Research: Qualitative and quantitative methodologies*. London and New York: Routledge.
- Jørgensen, Marianne, and Louise Phillips. 2002. *Discourse Analysis: as Theory and Method*. London, Thousand Oaks, New Delhi: SAGE Publications.
- Jung, Carl Gustav. 1997. *Výbor z díla, svazek II.: Archetypy a nevědomí*. Brno: Nakladatelství Tomáše Janečka.
- Kress, Gunther, and Theo van Leeuwen. 1996. *Reading Images: The Grammar of Visual Design*. New York: Routledge.
- Kress, Gunther. 2010. *Multimodality: A social semiotic approach to contemporary communication*. London and New York: Routledge.
- Kuhn, Thomas S. 1997. *Struktura vědeckých revolucí*. Knihovna novověké tradice a současnosti, svazek 64. Praha: Oikoymenth.
- Kull, Kalevi, Olga Bogdanova, Remo Gramigna, Ott Heinapuu, Eva Lepik, Kati Lindström, Riin Magnus, et al. 2015. "A hundred introductions to semiotics, for a million students: Survey of semiotics textbooks and primers in the world". *Sign System Studies* 43 (2): 281–346. <https://doi.org/10.12697/SSS.2015.43.2-3.09>.
- Lakoff, George, and Mark Johnson. 2002. *Metafory, kterými žijeme*. Teoretická knihovna. Brno: Host.
- Leeuwen, Theo van. 2005. *Introducing Social Semiotics*. New York: Routledge.
- Leeuwen, Theo van. 2008. *Discourse and Practice: New Tools for Critical Discourse Analysis*. Oxford University Press.
- Man de, Paul. 1979. *Allegories of Reading: Figural Language in Rousseau, Nietzsche, Rilke, and Proust*. New Haven and London: Yale University Press.
- Manovich, Lev. 2018. *Jazyk nových médií*. Studia nových médií. Praha: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum.
- Mareš, Petr. 1985. "Citát v textu, zvláště uměleckém". In *Slavica Pragensia XXV*, 217–229. Acta Universitatis Carolinae : Philologica 4–5. Praha: Universita Karlova.
- Mareš, Petr. 2017. "Pretext a posttext". In *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny online*, Petr Karlík, Marek Nekula, and Jana Pleskalová. Brno: Masarykova univerzita. https://www.czechency.org/slovník/PRETEXT_A_POSTTEXT.
- Moi, Toril, ed. 1986. *The Kristeva Reader*. New York: Columbia University Press.
- Morris, Charles W. 1938. *Foundations of the Theory of Signs*. Chicago, Illinois: The University of Chicago Press.
- Müller, Richard, and Pavel Šidák, eds. 2012. *Slovník novější literární teorie: Glosář pojmů*. Praha: Academia.

- Nekula, Marek. 2017. "Metafora". In *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny online*, edited by Petr Karlík, Marek Nekula, and Jana Pleskalová. Brno: Masarykova univerzita. <https://www.czechency.org/slovník/METAFORA>.
- Nekvapil, Jiří. 2017. "Analýza diskurzu". In *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny online*, Petr Karlík, Marek Nekula, and Jana Pleskalová. Brno: Masarykova univerzita. https://www.czechency.org/slovník/ANALÝZA_DISKURZU.
- Nöth, Winfried. 1998. *Handbook of semiotics*. Bloomington: Indiana Univ. Press.
- Nöth, Winfried. 2004. "Semiotics of ideology". *Semiotica* 2004 (148). <https://doi.org/10.1515/semi.2004.002>.
- Ochs, Elinor, and Carolyn Taylor. 1992. "Family Narrative as Political Activity". *Discourse & Society* 3 (3): 301–340. <https://doi.org/10.1177/0957926592003003003>.
- Olson, David R. 2012. "Narrative, cognition, and rationality". In *The Routledge Handbook of Discourse Analysis*, edited by James Paul Gee and Michael Handford, 604–615. London and New York: Routledge.
- Panevová, Jarmila, and Ludmila Veselovská. 2017. "Aktant: (participant)". In *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny online*, edited by Petr Karlík, Marek Nekula, and Jana Pleskalová. Brno: Masarykova univerzita. <https://www.czechency.org/slovník/AKTANT>.
- Peirce, Charles S. 1994. *Collected Papers of Charles Sanders Peirce*. <https://colorysemiotica.files.wordpress.com/2014/08/peirce-collectedpapers.pdf>.
- Propp, Vladimir. 1968. *Morphology of the Floktale*. 2nd ed. Austin: University of Texas Press.
- Ricoeur, Paul. 2000. *Čas a vyprávění I*. Knihovna novověké tradice a současnosti. Praha: Oikymenh.
- Ricoeur, Paul. 2004. *The Rule of Metaphor: The creation of meaning in language*. London and New York: Routledge.
- Rose, Gillian. 2016. *Visual Methodologies: An Introduction to Researching with Visual Materials*. 4th ed. Los Angeles, London, New Delhi: SAGE Publications.
- Saussure, Ferdinand de. 1996. *Kurs obecné lingvistiky*. 2. vyd. (1. vyd. v nakl. Academia). Praha: Academia.
- Sedláková, Renáta. 2014. *Výzkum médií: nejužívanější metody a techniky*. Žurnalistika a komunikace. Praha: Grada.
- Schneiderová, Soňa. 2015. *Analýza diskurzu a mediální text*. Karolinum.
- Schopenhauer, Arthur. 1927. *Eristická dialektika čili umění dostati v každé debatě za pravdu*. Knihovna "Dobrá četba." Praha: Pokrok.
- Sparks, Colin, and Michelle Campbell. 1987. "The 'Inscribed Reader' of the British Quality Press". *European Journal of Communication* 2 (4): 455–472. <https://doi.org/10.1177/0267323187002004005>.
- Stokes, Jane. 2003. *How to do Media and Cultural Studies*. London, Thousand Oaks, New Delhi: SAGE Publications.
- Špelda, Daniel. 2009. *Proměny historiografie vědy*. Praha: Filosofia.

- Thornborrow, Joanna. 2012. "Narrative analysis". In *The Routledge Handbook of Discourse Analysis*, edited by James Paul Gee and Michael Handford, 51–65. London and New York: Routledge.
- Thurber, James. 1970. *Karneval*. Praha: Odeon.
- Trampota, Tomáš, and Martina Vojtěchovská. 2010. *Metody výzkumu médií*. Praha: Portál.
- Walton, Douglas. 1999. "The Fallacy of Many Questions: On the Notions of Complexity, Loadedness and Unfair Entrapment in Interrogative Theory". *Argumentation* 13 (4): 379–383. <https://doi.org/10.1023/A:1007727929716>.
- White, Hayden. 2010. *Tropika diskursu: Kulturně kritické eseje*. Limes (Karolinum). Praha: Karolinum.
- Zákon 231/2001 Sb., o provozování rozhlasového a televizního vysílání a o změně dalších zákonů. Sbírka zákonů České republiky.* <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2001-231>.

Přílohy

Seznam příloh

Příloha č. 1: Zkoumané studie (text)

Příloha č. 2: Zkoumané publikace (text)

Příloha č. 1: Zkoumané studie

Aby bylo možné odlišit v textu odkazy na studie z výzkumného materiálu od ostatních zdrojů, jsou tyto studie označeny číslem a v textu je na ně odkazováno primárně právě skrze toto číslo. Další informace (autor, název aj.) jsou uváděny jen tam, kde je to zapotřebí.

Mediálněsémiotické studie (vzorek 1): #1, #2, #3, #6, #7, #8, #9, #11, #13, #17, #19, #25, #30, #31, #32, #34, #37, #38, #39, #43, #53, #55, #67, #70, #77, #79, #81

Studie spadající do jiných aplikovaných sémiotik (vzorek 2): #22, #23, #28, #59, #63, #72, #75, #80

- 1 Agha, Asif. 2010. "Recycling mediatized personae across participation frameworks". *Pragmatics and Society* 1 (2): 311–319. <https://doi.org/10.1075/ps.1.2.06agh>.
- 2 Beaudoin, Beau Basel. 2009. "How the Internet Influences our Worldview of Ethnic Representation". *The International Journal of Diversity in Organizations, Communities, and Nations: Annual Review* 9 (4): 55–70. <https://doi.org/10.18848/1447-9532/CGP/v09i04/39745>.
- 3 Berkowitz, Dan. 2017. "Solidarity Through the Visual: Healing Images in the Brussels Terrorism Attacks". *Mass Communication and Society* 20 (6): 740–762. <https://doi.org/10.1080/15205436.2017.1306748>.
- 4 Bolin, Göran. 2005. "Notes From Inside the Factory: The Production and Consumption of Signs and Sign Value in Media Industries". *Social Semiotics* 15 (3): 289–306. <https://doi.org/10.1080/10350330500310061>.
- 5 Braga, Paolo, and Armando Fumagalli. 2017. "Colloquy with Gianfranco Bettetini in Milan: reality and values at the heart of audiovisual semiotics and my reflections on the media". *Church, Communication and Culture* 2 (1): 88–107. <https://doi.org/10.1080/23753234.2017.1287289>.
- 6 Buscemi, Francesco. 2016. "Build your nation in 5'25": social constructions of Italy in official and user-generated videos on YouTube". *Social Semiotics* 27 (2): 129–144. <https://doi.org/10.1080/10350330.2016.1158520>.
- 7 Butkowski, Chelsea P., and Atsushi Tajima. 2017. "A critical examination of visualized femininity: selective inheritance and intensification of gender posing from historical painting to contemporary advertising". *Feminist Media Studies* 17 (6): 1037–1055. <https://doi.org/10.1080/14680777.2017.1300830>.

- 8 Caldwell, Nicholas. 2016. "Theoretical Frameworks for Analysing Turn-Based Computer Strategy Games". *Media International Australia incorporating Culture and Policy* 110 (1): 42–51. <https://doi.org/10.1177/1329878X0411000107>.
- 9 Cannizzaro, Sara. 2017. "Internet memes as internet signs: A semiotic view of digital culture". *Sign Systems Studies* 44 (4). <https://doi.org/10.12697/SSS.2016.44.4.05>.
- 10 Carr, Diane, Gareth Schott, Andrew Burn, and David Buckingham. 2016. "Doing Game Studies: A Multi-Method Approach to the Study of Textuality, Interactivity and Narrative Space". *Media International Australia incorporating Culture and Policy* 110 (1): 19–30. <https://doi.org/10.1177/1329878X0411000105>.
- 11 Cotterill, Janet. 2011. "Mugshots and Motherhood: The Media Semiotics of Vilification in Child Abduction Cases". *International Journal for the Semiotics of Law – Revue internationale de Sémiotique juridique* 24 (4): 447–470. <https://doi.org/10.1007/s11196-010-9199-0>.
- 12 Cronqvist, Marie, and Christoph Hilgert. 2017. "Entangled Media Histories". *Media History* 23 (1): 130–141. <https://doi.org/10.1080/13688804.2016.1270745>.
- 13 Dawkins, Roger. 2015. "How We Speak When We Say Things about Ourselves in Social Media: A Semiotic Analysis of Content Curation". *M/C Journal* 18 (4). <http://journal.media-culture.org.au/index.php/mcjournal/article/view/999>.
- 14 Douglas, Susan J. 2008. "My Media Studies". *Television & New Media* 10 (1): 49–51. <https://doi.org/10.1177/1527476408326659>.
- 15 Elleström, Lars. 2013. "Photography and intermediality: Analytical perspectives on notions referred to by the term "photography"". *Semiotica* 2013 (197). <https://doi.org/10.1515/sem-2013-0086>.
- 16 Engebretsen, Martin. 2006. "Shallow and Static or Deep and Dynamic?". *Nordicom Review* 27 (1): 3–16. <https://doi.org/10.1515/nor-2017-0215>.
- 17 Ephraim, Philip Effiom, Tutku Akter, and Martin Gansinger. 2016. "New media - new voices: satirical representations of Nigeria's socio-politics in Ogas at the top". *Critical Studies in Media Communication* 34 (1): 44–57. <https://doi.org/10.1080/15295036.2016.1257861>.
- 18 Fader, Ayala. 2017. "The counterpublic of the J(ewish) Blogosphere: gendered language and the mediation of religious doubt among ultra-Orthodox Jews in New York". *Journal of the Royal Anthropological Institute* 23 (4): 727–747. <https://doi.org/10.1111/1467-9655.12697>.
- 19 Ferguson, Douglas A., and Clark F. Greer. 2018. "Visualizing a Non-Visual Medium through Social Media: The Semiotics of Radio Station Posts on Instagram". *Journal of Radio & Audio Media* 25 (1): 126–141. <https://doi.org/10.1080/19376529.2017.1385617>.
- 20 Flanagan, Eugene. 2015. "Let's get real: a critical semiotic analysis of Irish print media discourses". *Social Semiotics* 26 (2): 170–184. <https://doi.org/10.1080/10350330.2015.1084743>.
- 21 Gaines, Elliot. 2008. "Media literacy and semiotics: Toward a future taxonomy of meaning". *Semiotica* 2008 (171). <https://doi.org/10.1515/SEMI.2008.076>.

- 22 Ghosh, B. 2010. "Looking through Coca-Cola: Global Icons and the Popular". *Public Culture* 22 (2): 333–368. <https://doi.org/10.1215/08992363-2009-031>.
- 23 Gibson, Timothy A. 2016. "Selling city living". *International Journal of Cultural Studies* 8 (3): 259–280. <https://doi.org/10.1177/1367877905055678>.
- 24 Guattari, Félix. 2009. "Project for a Film by Kafka 1". *Deleuze Studies* 3 (2): 150–161. <https://doi.org/10.3366/E1750224109000567>.
- 25 Hancock, Warren. 2015. "Attitudinal Recontextualisation in Media Texts: Positive and Negative Alignment and Media Subjectivity.: Positive and Negative Alignment and Media Subjectivity". *Linguistics Journal* 9 (1): 94-114.
- 26 Hiramoto, Mie, and Joseph Sung-Yul Park. 2010. "Media intertextualities: Semiotic mediation across time and space". *Pragmatics and Society* 1 (2): 179–188. <https://doi.org/10.1075/ps.1.2.00int>.
- 27 Horng, Menghsin C. 2014. "Domestic Dislocations: Healthy Realism, stardom, and the cinematic projection of home in postwar Taiwan". *Journal of Chinese Cinemas* 4 (1): 27–43. <https://doi.org/10.1386/jcc.4.1.27/1>.
- 28 Cheng, Le. 2011. "Administration of Justice and Multimodality in Media: Semiotic Translation, Conflict and Compatibility". *International Journal for the Semiotics of Law – Revue internationale de Sémiotique juridique* 24 (4): 491–502. <https://doi.org/10.1007/s11196-010-9175-8>.
- 29 Jaysane-Darr, Anna. 2010. "Galaxies of meaning: Semiotics in media theory". *Semiotica* 2010 (182). <https://doi.org/10.1515/semi.2010.058>.
- 30 Jessen, Iben Bredahl, and Nicolai Jørgensgaard Graakjær. 2013. "Cross-media communication in advertising: exploring multimodal connections between television commercials and websites". *Visual Communication* 12 (4): 437–458. <https://doi.org/10.1177/1470357213497665>.
- 31 Koenig-Visagie, Leandra. 2011. "Subversive semiotics and ironic anchorage on Vrye Weekblad covers: A visual analysis". *Communicatio* 37 (1): 56–79. <https://doi.org/10.1080/02500167.2011.559477>.
- 32 Kokonis, Michalis. 2012. "The Reader as Author and the Ontological Divide: Rome Total War™ and the Semiotic Process". *Gamma: Journal of Theory and Criticism* 20 (1(1): 145–167. <http://ejournals.lib.auth.gr/gramma/article/view/6299>.
- 33 Kuruc, Katarina. 2008. "Fashion as communication: A semiotic analysis of fashion on 'Sex and the City'". *Semiotica* 2008 (171). <https://doi.org/10.1515/SEMI.2008.074>.
- 34 Lämmlein, Barbara. 2014. "Archetypes and Mythical Narratives in Car Advertising". *Revista Romana de Jurnalism si Comunicare - Romanian Journal of Journalism and Communication* IX (3): 17–31. https://econpapers.repec.org/article/fojjournal/y_3a2014_3ai_3a3_3ap_3a17-31.htm.
- 35 Lee, Yunhee. 2012. "Narrative cognition and modeling in new media communication from Peirce's semiotic perspective". *Semiotica* 2012 (189). <https://doi.org/10.1515/sem-2012-0029>.

- 36 Lemke, Jay. 2009. "Multimodal genres and transmedia traversals: Social semiotics and the political economy of the sign". *Semiotica* 2009 (173). <https://doi.org/10.1515/SEMI.2009.012>.
- 37 Lindstrand, Fredrik, Eva Insulander, and Staffan Selander. 2016. "Multimodal representations of gender in young children's popular culture". *MedieKultur: Journal of media and communication research* 32 (61). <https://doi.org/10.7146/mediekultur.v32i61.22433>.
- 38 Lõhmus, Maarja. 2004. "An effect of meaning-breaker: Analysis of the cartoon Just shit". *Semiotica* 2004 (150). <https://doi.org/10.1515/semi.2004.047>.
- 39 Madisson, Mari-Liis, and Andreas Ventsel. 2016. "Autocommunicative meaning-making in online communication of the Estonian extreme right". *Sign Systems Studies* 44 (3). <https://doi.org/10.12697/SSS.2016.44.3.02>.
- 40 Marton, Attila, and José-Carlos Mariátegui. 2015. "De/Contextualizing Information: The Digitization of Video Editing Practices at the BBC". *The Information Society* 31 (2): 106–120. <https://doi.org/10.1080/01972243.2015.998102>.
- 41 Matthes, Jörg. 2009. "What's in a Frame? A Content Analysis of Media Framing Studies in the World's Leading Communication Journals, 1990-2005". *Journalism & Mass Communication Quarterly* 86 (2): 349–367. <https://doi.org/10.1177/107769900908600206>.
- 42 Matthews, Julie. October 2002. "Deconstructing the Visual: The Diasporic Hybridity of Asian and Eurasian Female Images". *Intersections: Gender, History and Culture in the Asian Context*, no. 8. <http://intersections.anu.edu.au/issue8/matthews.html>.
- 43 Mazawi, André Elias. 2009. "'Qui a peur du lycée musulman?'" Media representations of a Muslim school in France". *Social Semiotics* 19 (3): 235–256. <https://doi.org/10.1080/10350330903072623>.
- 44 Mildorf, Jarmila, and Till Kinzel. 2016. "Multisensory Imaginings: An Audionarratological Analysis of Philip Roth's Novel Indignation and its German Radio Play Adaptation Empörung". *CounterText* 2 (3): 307–321. <https://doi.org/10.3366/count.2016.0062>.
- 45 Murphy, Keith M. 2004. "Imagination as Joint Activity: The Case of Architectural Interaction". *Mind, Culture, and Activity* 11 (4): 267–278. https://doi.org/10.1207/s15327884mca1104_3.
- 46 Nöth, Winfried. 2003. "Crisis of representation?". *Semiotica* 2003 (143): 9–15. <https://doi.org/10.1515/semi.2003.019>.
- 47 Nöth, Winfried. 2004. "Semiotics of ideology". *Semiotica* 2004 (148). <https://doi.org/10.1515/semi.2004.002>.
- 48 Nöth, Winfried. 2011. "Self-referential postmodernity". *Semiotica* 2011 (183). <https://doi.org/10.1515/semi.2011.010>.
- 49 Novikova, Anna A., and Varvara P. Chumakova. 2015. "Yuri Lotman's cultural semiotics as a contribution to media ecology". *Explorations in Media Ecology* 14 (1): 73–85. https://doi.org/10.1386/eme.14.1-2.73_1.

- 50 Noy, Chaim. 2016. "Participatory media new and old: semiotics and affordances of museum media". *Critical Studies in Media Communication* 33 (4): 308–323. <https://doi.org/10.1080/15295036.2016.1227865>.
- 51 Oni-Buraimoh, Olawunmi Omolara, and Cordelia Olawunmi Adeyelu-Macaulay. 2018. "Investigating the Language of Sexting on the Social Media and Its Impact on Spousal Relationships in Nigeria". *Sexuality & Culture* 22 (2): 391–404. <https://doi.org/10.1007/s12119-017-9473-3>.
- 52 Pape, Helmut. 2015. "C. S. Peirce on the dynamic object of a sign: From ontology to semiotics and back". *Sign Systems Studies* 43 (4). <https://doi.org/10.12697/SSS.2015.43.4.03>.
- 53 Penney, James. 2007. "The Failure of Spectatorship". *Communication Theory* 17 (1): 43–60. <https://doi.org/10.1111/j.1468-2885.2007.00287.x>.
- 54 Peverini, Paolo. 2014. "Environmental issues in unconventional social advertising: A semiotic perspective". *Semiotica* 2014 (199). <https://doi.org/10.1515/sem-2013-0126>.
- 55 Pyles, Damiana Gibbons. 2016. "A social semiotic mapping of voice in youth media: the pitch in youth video production". *Learning, Media and Technology* 42 (1): 8–27. <https://doi.org/10.1080/17439884.2016.1095209>.
- 56 Rasmussen, Ann Marie, and Markus Stock. 2016. "Introduction: Medieval Media". *Seminar: A Journal of Germanic Studies* 52 (2): 97–106. <https://doi.org/10.3138/seminar.52.2.1>.
- 57 Sarfati, Liora. 2016. "Shifting Agencies through New Media: New Social Statuses for Female South Korean Shamans". *Journal of Korean Studies* 21 (1): 179–211. <https://doi.org/10.1353/jks.2016.0009>.
- 58 Scolari, Carlos. 2009. "DIGITAL ECOLOGY". *Information, Communication & Society* 12 (1): 129–148. <https://doi.org/10.1080/13691180802520798>.
- 59 Scollon, Suzanne. 2010. "Body Idiom in Platform Events: Media Representation and the Hegemony of the Vicarious Conversation". *Social Semiotics* 13 (1): 89–102. <https://doi.org/10.1080/1035033032000133526>.
- 60 Schneller, Tom. 2015. "Modal Interchange and Semantic Resonance in Themes by John Williams". *Journal of Film Music* 6 (1): 49–74. <https://doi.org/10.1558/jfm.v6i1.49>.
- 61 Schulz, Winfried. 2016. "Reconstructing Mediatization as an Analytical Concept". *European Journal of Communication* 19 (1): 87–101. <https://doi.org/10.1177/0267323104040696>.
- 62 Silverstein, Michael. 2011. "What Goes Around...: Some Shtick from "Tricky Dick" and the Circulation of U.S. Presidential Image". *Journal of Linguistic Anthropology* 21 (1): 54–77. <https://doi.org/10.1111/j.1548-1395.2011.01082.x>.
- 63 Sofkova Hashemi, Sylvana. 2017. "Socio-semiotic patterns in digital meaning-making: semiotic choice as indicator of communicative experience". *Language and Education* 31 (5): 432–448. <https://doi.org/10.1080/09500782.2017.1305396>.
- 64 Spielmann, Yvonne. 2006. "Video: From Technology to Medium". *Art Journal* 65 (3). <https://doi.org/10.2307/20068481>.

- 65 Stadler, Jane. 2010. "AIDS ads: make a commercial, make a difference? Corporate social responsibility and the media". *Continuum* 18 (4): 591–610. <https://doi.org/10.1080/1030431042000297699>.
- 66 Stasch, Rupert. 2011. "Ritual and Oratory Revisited: The Semiotics of Effective Action". *Annual Review of Anthropology* 40 (1): 159–174. <https://doi.org/10.1146/annurev-anthro-081309-145623>.
- 67 Strom, Megan. 2015. "Spanish-language print media in the USA: A social semiotic analysis of ideological representations in photojournalism". *Social Semiotics* 26 (2): 151–169. <https://doi.org/10.1080/10350330.2015.1080039>.
- 68 Sykes, Geoffrey. 2009. "The images of film and the categories of signs: Peirce and Deleuze on media". *Semiotica* 2009 (176). <https://doi.org/10.1515/semi.2009.061>.
- 69 Tomaščíková, Slávka. 2010. "On Narrative Construction of Television News". *The Bulletin of the Transilvania University of Brasov: Series IV: Philology and Cultural Studies* 3 (52): 259–270. http://webbut.unitbv.ro/BU2010/Series%20IV/BULETIN%20IV%20PDF/CULTURAL%20STUDIES/36_TOMASCIKOVA.pdf.
- 70 Ugorji, Michael Odichi-Dan. 2017. "Audience involvement in creative media for development: Making sense of the semiotic interface: Making sense of the semiotic interface". *Cogent Arts & Humanities* 4 (1). <https://doi.org/10.1080/23311983.2017.1284374>.
- 71 Vandenberghe, Frédéric. 2016. "Régis Debray and Mediation Studies, or How Does an Idea Become a Material Force?". *Thesis Eleven* 89 (1): 23–42. <https://doi.org/10.1177/0725513607076130>.
- 72 Ventsel, Andreas. 2007. "The construction of the 'we'-category: Political rhetoric in Soviet Estonia from June 1940 to July 1941". *Sign Systems Studies* 35 (1(2)): 249–267.
- 73 Viatori, Maximilian. 2014. "Indigenous threats and white counterfactuals: The semiotics of race in elite print media coverage of Ecuador's 1990 Indigenous uprising". *Anthropological Theory* 14 (4): 387–404. <https://doi.org/10.1177/1463499614554529>.
- 74 Vidali, Debra Spitulnik. 2010. "Millennial Encounters with Mainstream Television News: Excess, Void, and Points of Engagement". *Journal of Linguistic Anthropology* 20 (2): 372–388. <https://doi.org/10.1111/j.1548-1395.2010.01075.x>.
- 75 Wang, Hong. 2015. "Translating Corporate Sustainability: The Case of BASF in China". *China Media Research* 11 (4): 42–52. <http://w.chinamediaresearch.net/index.php/back-issues?id=74>.
- 76 Watt, W. C. 2012. "What is the proper characterization of the alphabet? VI: Three-finger exercises". *Semiotica* 2012 (190). <https://doi.org/10.1515/sem-2012-0046>.
- 77 Whitesel, Jason. 2007. "Fatvertising: Refiguring Fat Gay Men in Cyberspace". *Limina* 13: 92–102. http://www.archive.limina.arts.uwa.edu.au/_data/page/186591/Whitesel.pdf.

- 78 Yunus, Ulani, and Dominiq Tulasi. 2012. "Batik Semiotics as a Media of Communication in Java". *Cultura* 9 (2): 143–150. <https://doi.org/10.5840/cultura20129210>.
- 79 Zappavigna, Michele. 2015. "Searchable talk: the linguistic functions of hashtags". *Social Semiotics* 25 (3): 274–291. <https://doi.org/10.1080/10350330.2014.996948>.
- 80 Zaramian, Reuben. 2014. "Testing the limits of oral narration". *Semiotica* 2014 (202). <https://doi.org/10.1515/sem-2014-0066>.
- 81 Zhang, Xiaochen. 2013. "Communicating Coffee Culture through the Big Screen: Starbucks in American Movies". *Comparative American Studies An International Journal* 9 (1): 68–84. <https://doi.org/10.1179/147757011X12983070064953>.

Příloha č. 2: Zkoumané publikace

Tento vzorek (vzorek 3) tvoří (1.) publikace, které slouží jako úvod do sémiotiky, přičemž obsahují alespoň část o aplikované sémiotice, (2.) publikace zaměřené na metody výzkumu médií, kam patří i mediální sémiotika, (3.) publikace zaměřené na metody sociálněvědního výzkumu. Některé z těchto publikací se objevují i v seznamu použité literatury coby běžné zdroje; rozdíl v takovém případě spočívá v důvodu a způsobu jejich použití a je jasně patrný.

Pouze část publikací se mediální, či alespoň aplikované sémiotice věnuje explicitně („vzorek 3a“): Berger 2010, 2015, 2016; Bignell 2002; Crow 2010; Černý & Holeš 2004; Danesi 2002, 2010; Doubravová 2008; Gunter 2000; Hall 2012; Hansen & Machin 2019; Chandler 2007; Jensen 2002; Nöth 1998; Sedláková 2014; Stokes 2003; Thibault 1991; Trampota & Vojtěchovská 2010.

V ostatních publikacích není sémiotika zmíněna přímo, ale je zde ošetřena skrze kategorie výzkumu, tj. pojmy jako „kvalitativní“, „obsahový“ či „společenskovední“ výzkum. Jedná se o publikace: Berger 1998; Creswell 2007; Disman 2002; Fajkus 2005; Flick 2009; Gebremedhinová & Tweeten 1994; Gerring 2012; Gerring & Christenson 2017; Hendl 2005; Ochrana 2013; Porta & Keating 2008.

Úvody do sémiotiky

Berger, Arthur Asa. 2010. *The Objects of Affection: Semiotics and Consumer Culture*. Semiotics and popular culture. New York: Palgrave Macmillan.

Bignell, Jonathan. 2002. *Media semiotics: an introduction*. 2nd ed. New York: Palgrave.

Crow, David. 2010. *Visible Signs: An Introduction to Semiotics in the Visual Arts*. 2nd ed. Lausanne: Ava Academia.

Černý, Jiří, and Jan Holeš. 2004. *Sémiotika*. Praha: Portál.

Danesi, Marcel. 2002. *Understanding Media Semiotics*. New York: Oxford University Press.

Danesi, Marcel. 2010. "Semiotics of Media and Culture". In *The Routledge Companion to Semiotics*, edited by Paul Cobley, 135–149. London and New York: Routledge.

Doubravová, Jarmila. 2008. *Sémiotika v teorii a praxi*. Vyd. 2. Praha: Portál.

Hall, Sean. 2012. *This Means This, This Means That: A User's Guide to Semiotics*. 2nd ed. London: Laurence King.

Chandler, Daniel. 2007. *Semiotics: The Basics*. 2nd ed. New York: Routledge.

- Nöth, Winfried. 1998. *Handbook of semiotics*. Bloomington: Indiana Univ. Press.
- Thibault, Paul J. 1991. *Social Semiotics as Praxis: Text, Social Meaning Making, and Nabokov's Ada*. Theory and History of Literature, Vol. 74. Minneapolis, Oxford: University of Minnesota Press.

Metody výzkumu médií

- Berger, Arthur Asa. 1998. *Media Research Techniques*. 2nd ed. Thousand Oaks: Sage.
- Berger, Arthur Asa. 2015. *Media Analysis Techniques*. 5th ed. London: SAGE.
- Berger, Arthur Asa. 2016. *Media and Communication Research Methods: An Introduction to Qualitative and Quantitative Approaches*. 4th ed. Los Angeles: SAGE.
- Gunter, Barrie. 2000. *Media Research Methods: Measuring Audiences, Reactions and Impact*. London, Thousand Oaks, New Delhi: SAGE Publications.
- Hansen, Anders, and David Machin. 2019. *Media and Communication Research Methods*. 2nd ed. Red Globe Press.
- Jensen, Klaus Bruhn, ed. 2002. *A Handbook of Media and Communication Research: Qualitative and quantitative methodologies*. London and New York: Routledge.
- Sedláková, Renáta. 2014. *Výzkum médií: nejužívanější metody a techniky*. Žurnalistika a komunikace. Praha: Grada.
- Stokes, Jane. 2003. *How to do Media and Cultural Studies*. London, Thousand Oaks, New Delhi: SAGE Publications.
- Trampota, Tomáš, and Martina Vojtěchovská. 2010. *Metody výzkumu médií*. Praha: Portál.

Metody výzkumu sociálních věd

- Creswell, John W. 2007. *Qualitative Inquiry & Research Design: Choosing Among Five Approaches*. 2nd ed. London, Thousand Oaks, New Delhi: SAGE Publications.
- Disman, Miroslav. 2002. *Jak se vyrábí sociologická znalost*. Praha: Karolinum.
- Fajkus, Břetislav. 2005. *Filosofie a metodologie vědy: vývoj, současnost a perspektivy*. Praha: Academia.
- Flick, Uwe. 2009. *An Introduction to Qualitative Research*. 4th ed. London, Thousand Oaks, New Delhi: SAGE Publications.
- Gebremedhin, Tesfa G., and Luther G. Tweeten. 1994. *Research Methods and Communication in the Social Sciences*. Westport, Connecticut & London: Praeger.
- Gerring, John, and Dino Christenson. 2017. *Applied Social Science Methodology: An Introductory Guide*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Gerring, John. 2012. *Social Science Methodology: A Unified Framework*. 2nd ed. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hendl, Jan. 2005. *Kvalitativní výzkum: Základní metody a aplikace*. Praha: Portál.
- Ochrana, František. 2013. *Metodologie sociálních věd*. Praha: Karolinum.
- Porta, Donatella della, and Michael Keating, eds. 2008. *Approaches and Methodologies in the Social Sciences: A Pluralist Perspective*. Cambridge: Cambridge University Press.